

2022/2

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

L. ÉVFOLYAM

Régi famíliák

Isten házai

A természet csodái

HONISMERET

L. évfolyam, 2. szám
2022. április

Kiadja a HONISMERETI SZÖVETSÉG
1088 Bp., Múzeum krt. 14–16.

FELELŐS KIADÓ:
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
elnök

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BAKSA BRIGITTA, BARTHA ÉVA
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
FEHÉR JÓZSEF, GÁLNE JÁGER MÁRTA
HALÁSZ PÉTER
HÁLA JÓZSEF, KOVÁCS GERGELY
KOVÁTS DÁNIEL
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
VERES GÁBOR

SZERKESZTI:
HÁLA JÓZSEF

SZERKESZTŐSÉG:

Budapest V., Magyar u. 40.

Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364

Tel/fax: +36 1 327 7761

Internetes elérési cím: www.honismeret.hu
INDEX 25387

E-mail: honismeret25@gmail.com

Megjelenik
az **Emberi Erőforrások Minisztériuma,**
a **Magyar Művészeti Akadémia,**
a **Magyar Nemzeti Múzeum,**
a **Nemzeti Kulturális Alap**
és az **Anyanyelvpolók Szövetsége**
támogatásával.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.

Postacím: 1900 Budapest

Előfizetésben megrendelhető az ország bármely

postáján, a hírlapot kézbesítőknél,

www.posta.hu WEBSHOP-ban

(<https://eshop.posta.hu/storefront/>),

e-mailen a hirlapelofigetes@posta.hu címen,

telefonon +36 1 767 8262 számon, levélben

a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető

a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu

WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, +36 1 767 8262,

hirlapelofigetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díj egy évre 3900 Ft

Arculat: Farkas Anna

Technikai szerkesztő: Geiger Annamária
Nyomdai munkák: Opticult Bt., mondAT Kft.

ISSN 0324-7627 (nyomtatott)

ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Antal László, PhD. hidrobiológus, mikrobiológus,
egyetemi docens, Debrecen

Baksa Brigitta, Dr. főiskolai tanár, Kóka

Balázs Lajos, Dr. néprajzkutató, ny. egyetemi docens,
Sapientia EMTE, Csíkszereda

Balázs Lívía etnográfus, Győr

Bányászné Kristóf Andrea, PhD. egyetemi adjunktus,
Nyíregyházi Egyetem, Turizmus és Földrajztudományi Intézet,
Nyíregyháza

Bartha Dénes, DSc. erdőmérnök,
erdészeti növényvédelmi szakmérnök, egyetemi tanár, Sopron

Biczó Zalán könyvtáros, Győr

Blankó Miklós munkatárs, Anyanyelvpolók Szövetsége, Budapest

Bodó Imre agrármérnök, helytörténész, Dombóvár

Borka Elly művészeti író, Kismaros

Bruckner Éva, Dr. történész, ny. egyetemi docens, Budapest

Dombóvári János hegedűtanár, ny. iskolaigazgató,
Lavotta-kutató, Sátoraljaújhely

Ferró Csaba művelődésszervező, helytörténész, Berkesz

Fülöp Tamás, PhD. rektor, Neumann János Egyetem, Kecskemét

Fülöp László, CSc. ny. főiskolai tanár, Kaposvári Egyetem, Kaposvár

Gasparik Mihály, PhD. paleontológus, földmuzeológus,
Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest

Hála József, Dr. etnográfus, Budapest

Halász Péter ny. főtanácsos, Gyimesközéplak

Hodos Gábor logisztikai dolgozó, helytörténeti kutató, Albertirsa

Hollóházy Ildikó mérnök,
a Szepességi Baráti Kör alapító tagja, Budapest

Ifj. Gyűszű László könyvtáros, helytörténész,
József Attila Megyei és Városi Könyvtár, Tatabánya

Juhász Zoltán András egyetemi hallgató,
Eötvös Loránd Tudományegyetem;

mb. titkár, Honismereti Szövetség, Budapest–Héreg

Krutsay Miklós, CSc. főorvos, Magyar Imre Kórház,
Patológiai Osztály, Ajka

László János tulajdonos ügyvezető,
Civertan Grafikai Stúdió, Budapest

Lengyel Emese PhD-hallgató, kulturális újságíró, Debrecen–Budapest

Magyar Zoltán, PhD. folklorkutató,
ELKH BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest–Nagymaros

Máté György néprajzkutató, Dornay Béla Múzeum, Salgótarján

Mészáros István, PhD. művészettörténész, Kalocsa

Mészáros Kálmán, PhD. hadtörténész, Budapest–Tápiószentmárton

Nagy Molnár Miklós, PhD. néprajzkutató, múzeumigazgató,
Győrffy István Nagykun Múzeum, Karcag

Nemes András, Dr. iur. habil., PhD. ügyvéd,
ny. egyetemi tanár, Budapest

Novák László Ferenc, DSc. etnográfus-történész, ny. c. igazgató,
Arany János Múzeum; elnök, Arany János Társaság, Nagykorós

Nyeste Krisztián hidrobiológus, egyetemi adjunktus,
Debreceni Egyetem TTK, Hidrobiológiai Tanszék, Debrecen

Pallagi Mária, PhD. történész, Kiskunfélegyháza

Róbert Péter, Dr. történész, egyetemi docens, Budapest

S. Lackovits Emőke, Dr. néprajzkutató, Veszprém

Selmecki Kovács Ádám tájékgévezető,
Duna–Ipoly Nemzeti Park Igazgatóság, Ipolyvece

Sepsiszéki Nagy Balázs néprajzkutató, Csinód, Úz-völgye

Somogyi Dóra PhD-hallgató, Túrkeve

Szabadváry Tamás régész muzeológus,
Magyar Nemzeti Múzeum, Régészeti Tár, Budapest

Székely András Bertalan, Dr. művelődésszociológus,
nemzetiségkutató, Isaszeg

Szél Győző, PhD. entomológus, muzeológus,
Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest

Takáts Zoltán Kovács iparművész, atyamester,
Magyarországi Kovácsmíves Céh, Pilisborosjenő

Terei György régész muzeológus, fősztályvezető,
Budapesti Történeti Múzeum, Budapest

Tölgyesi József, Dr. főiskolai docens, Veszprém

Valentyik Ferenc helytörténész, Dabas

Varga Istvánné magyar-történelem szakos tanár,
helytörténeti kutató, Fülöpszállás

Vitő Gabriella Szódi Helytörténeti Alapítvány, Budapest

A borítón: *Az Év Madara, a zöld küllő*

(Selmecki Kovács Ádám cikkéhez, a szerző felvétele)

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

250 éve született honismereti irodalmunk korai művelője, Bredetzky Sámuel (<i>Bruckner Éva–Hollóházy Ildikó</i>)	3
---	---

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

<i>Hamvas Béla</i> : Krízis és katarzis.....	8
Emlékek a Maurinumból (<i>Krutsay Miklós</i>).....	10

HAGYOMÁNY

Búcsújáró szokások a moldvai csángók körében (<i>Magyar Zoltán</i>).....	14
Kovácszene. Film a kovácsolás munkaritmusairól, hangjelzéseiről, zenei játékaikról (<i>Takáts Zoltán</i>)	20

TERMÉS

Régi famíliák

A Hosszútóthy családról egy 1609-es végrendelet kapcsán (<i>Fülöp László</i>).....	23
A Vayak, akik Berkeszen is értéket teremtettek (<i>Ferró Csaba</i>).....	32

Isten házai

A kalocsai Szent István király-templom (<i>Mészáros István</i>)	38
A fülöpszállási református templom rövid története (<i>Varga Istvánné</i>).....	43
Nagykőrös város közadakozása a XVII–XIX. században. Egyház, templom, iskola (<i>Novák László Ferenc</i>)	47
Rónay Jácint, aki magyar szellemben tanította Rudolf trónörökösöt (<i>Pallagi Mária</i>).....	52
A Dudás Gyula-hagyaték margójára (<i>Szabadváry Tamás</i>).....	61
Siposné Dobozy Lina vándorszínész síremléke a felsődabasi öregtemetőben (<i>Valentyik Ferenc</i>)	65
Jegyzetek id. Magyar Imre cigányprimás portréjához (<i>Lengyel Emese</i>)	71

KRÓNIKA

A természet csodái

Az Év Ősmeradványa, az óriásszarvas (<i>Gasparik Mihály</i>).....	76
Az Év Fája, a nagylevelű hárs (<i>Bartha Dénes</i>)	80
Az Év Rovara, az óriás énekeskabóca (<i>Szél Győző</i>)	85
Az Év Hala, a bodorka (<i>Somogyi Dóra–Antal László–Nyeste Krisztián</i>).....	88
Az Év Madara, a zöld küllő (<i>Selmeczi Kovács Ádám</i>)	90
Felülről láttatom hazámat. Bemutatkozik a Civertan Grafikai Stúdió (<i>László János</i>)	93
A gölle–uzdpusztai Szent László-kápolna (<i>Bodó Imre</i>).....	96
Az Élet Fája Szokolyán. Kun Éva keramikusművész alkotásai a Börzsöny Gyöngye Óvoda és Bölcsődében (<i>Borka Elly</i>).....	97
Egy székelly kincsrőz és gyűjteménye (<i>Sepsiszéki Nagy Balázs</i>).....	99

Anyanyelvi est fiataloknak 2.

Beszélgetés Mózes András színművésszel (<i>Blankó Miklós</i>)	100
A történelem hajszálygökerei. Az ötvenéves Honismeret Tatabányán (<i>Juhász Zoltán András</i>)	102
Kilencvenéves Albrecht Sándor, Alsóörs helytörténetírója (<i>Tölgyesi József</i>)	104
Köszöntő sorok a 80 esztendő Selmeczi Kovács Attilának (<i>S. Lackovits Emőke–Hála József</i>)	105

In memoriam

Pátkai Róbert emlékére (<i>Hodos Gábor</i>).....	108
--	-----

KÖNYVESPOLC

Erődített helyek a Felvidéken és Kárpátalján (<i>Terei György</i>)	110
Reprezentatív kötet Comeniusról (<i>Nemes András</i>).....	114
Rákóczi emlékjelei a bölcsőtől a koporsóig (<i>Mészáros Kálmán</i>).....	116
Tudástár a Szigetközről és a Mosoni-síkságról (<i>Baksa Brigitta</i>).....	117
Összenő, ami összetartozik. Hetes a XVIII–XIX. században (<i>Székely András Bertalan</i>). ..	119
„Jelentés” egy kistérség örökségének számbavételéről (<i>Balázs Lajos</i>).....	121
Erdélyi hiedelemmondák katalógusa (<i>Balázs Livia</i>)	122
Kilenc gömőri falu népi vallásossága (<i>Nagy Molnár Miklós</i>)	126
Helytörténeti könyv Újszilvásról (<i>Fülöp Tamás</i>)	128
Szödliget képes történelemkönyve (<i>Vitó Gabriella</i>)	130
Kötet Tatabánya elődelempüléseinek életéről (<i>Ifj. Gyüszti László</i>)	131
Zenetörténeti tanulmányok Lavottától Kodályig (<i>Dombóvári János</i>)	133
Monográfia a vidék zsidóságáról (<i>Róbert Péter</i>).....	134
Dokumentumgyűjtemény Győr és Széchenyi István kapcsolatáról (<i>Biczó Zalán</i>).....	136
Abaúj-Tornai Krónika – új helytörténeti periodika (<i>Bányászné Kristóf Andrea</i>).....	136
Az I. világháború egy szepesi származású katona szemével (<i>Máté György</i>).....	139

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA (Összeállította: <i>Halász Péter</i>).....	140
--	-----

Tisztelt Szerzőink!

Kérjük, hogy a folyóiratunkba szánt írásaitak lehetőleg elektronikus úton egyszerű Word formátumban szíveskedjenek megküldeni a honismeret25@gmail.com címre. Továbbá kérjük, hogy a terjedelem kötöttségére való tekintettel a megküldött írás ne haladja meg a 4–5 oldalt (10–15 ezer leütést), az esetleges hivatkozások esetén lábjegyzetelést kérünk, a képmelléleteket szintén elektronikusan, lehetőleg 300 dpi felbontásban kérjük megküldeni. Aszerzői korrektúrát szintén elektronikus úton küldjük meg.

Lapzárta minden páratlan hónap 5-én, megjelenés minden páros hónap 10-én. A közlésre szánt cikkeket a szerző nevének, titulusának és címének feltüntetésével tudjuk fogadni. Kérjük, hogy a lábjegyzeteket vagy irodalomjegyzéket tartalmazó írások esetében a hivatkozások, bibliográfiai adatok legyenek hiánytalanok, pontosak és azok a Honismeretben használt formában készüljenek! Ellenkező esetben a cikket nem áll módunkban elfogadni!

a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Honismeret Szerkesztősége (1053 Budapest, Magyar u. 40.),

Litea – Budai Krónika Könyvesbolt (1014 Budapest, Hess András tér 3.)

250 éve született honismereti irodalmunk korai művelője, Bredetzky Sámuel

A trianoni békediktátum a történelmi Magyarország több részét máig tartóan más nemzeteknek ítélte, melynek következtében az azokon a területeken egykor élő jeles személyiségeket napjainkban újra és újra fel kell fedezni. Közéjük tartozik a 250 éve, a Szepességben (ma Szlovákia) nevelkedett, felvilágosodott szemléletű, cipszer, evangélikus lelkész, tanár, Bredetzky Sámuel, akinek fontos volt hazája tájainak és népeinek megismerése és annak továbbadása, terjesztése.

Bredetzky Sámuel 1772. március 18-án született a Sáros vármegyei Jakabvágáson (Jakubany). Apja, a tanító Bredeczky (mind a kétféle írásmódot Sámuel is használta) Mátyás oltotta belé a mély vallásosságon kívül a természet szeretetét. Elemi iskoláit Leibicon (Lubicán) végezte, majd 1785-ben a napjainkban, hazánkban szintén feledésbe merült elit iskola, a késmárki líceum¹ tanulója volt, ahol olyan neves tanárok oktatták, mint a statisztikában jeleskedő Schwartner Márton (1759–1823), a mineralógus Genersich Keresztély (1759–1825) és testvére, a történész Genersich János (1761–1823).² Itt ismerkedett meg a későbbiekben a népszerű teológiai könyveiről ismertté vált Glatz Jakabbal (1776–1831), aki ebből az időből így emlékszik barátjára: „Élénk értelmével, a széptudományok iránt táplált szeretetével, szorgalmával [...] jövője iránt már itten is a legszebb reményeket ébresztette.”³ Azonban az akkori igazgató, Podkoniczky Ádám nem ismerte el a természettudományos tárgyak fontosságát, valamint előnyben részesítette a módosabb rétegek gyermekeit.⁴ Ezért Bredetzky a középiskolai tanulmányait a soproni líceumban és a csetneki evangélikus gimnáziumban folytatta, ahol jól megtanult magyarul is.

*Bredetzky arcképe,
Friedrich John rézmetszete
Johann Niedermann festménye
után (Művészettörténeti
Értesítő 1955. 2. sz.)*

¹ Bruckner Éva: Egy elfelejtett magyar elit iskola: a késmárki líceum. Polgári Szemle 2016. 4–6. sz. 395–417.

² Horváth Ödön: Bredetzky Sámuel élete; https://mtda.hu/books/horvath_odon_bredetzky_samuel_elete_Op-timized.pdf; Letöltés: 2022. 01. 04.

³ Idézi Horváth Ödön i. m. 35.

⁴ Bruckner Győző: A késmárki ev. líceum múltjából. Protestáns Szemle 1907. 10. 639–640; Milan Choma: Bredetzky Sámuel; Fordította: Hollóházy Ildikó; <https://locseitemeto.eoldal.hu/cikkek/jeles-szepességi-személyiségek/bredetzky-samuel-eletrajza.html>; Letöltés: 2022. 12. 28.

„SZELLEMI TOBZÓDÁSOK” JÉNÁBAN

A protestáns diákokat a katolikus vezetésű nagyszombati egyetem nem fogadta be, így továbbtanulásuk az országon belül, felsőfokon sokáig nem volt biztosított. A tanulni vágyó protestáns fiatalok kénytelenek voltak külföldi egyetemekre peregrinálni. A felvidékiek főként valamely németországi városba – Wittenbergbe, Heidelbergbe, Göttingenbe, Jénába – igyekeztek. A jénai anyakönyvekbe 1796-ban 40, 1798-ban pedig már 55 magyar diákot jegyeztek be.⁵ Ez a város a feudális középkor óta a haladó filozófia és természettudomány jelentős központja volt. A XVIII. században az egyetemen Fichte⁶ a tudománytan új fel-fogásáról, Schelling a föld mágnességéről tartott előadásokat, Schiller a diákok eddigi történelmi ismereteit kavarta fel, az egyetem kurátora pedig nem más, mint maga Goethe volt, aki kibővítette a könyvtárat, botanikus kertet s optikai laboratóriumot létesített.⁷ Bredetzky Glatz Jakabbal érkezett a tudomány fellegvárába, ahol 1796–1798 közt teológiát, asztronómiát, mineralógiát, geográfiát, irodalomtörténetet, esztétikát és filozófiát tanult. „Klasszikus szellemben, leginkább Horatius szellemében nevelődtünk – írja –, az előadások valóságos szellemi tobzódások voltak.”⁸ Weimári kirándulásai során kapcsolatba került az ott élő neves írókkal.⁹ *Stammbuchjában* (emlékkönyvében), amelybe a diákok a híres emberek bejegyzéseit gyűjtötték, Goethe későbbi feleségének, Christiane Wulpinusnak a beírása olvasható,¹⁰ a kitépelt lapok pedig azt sejtetik, hogy Goethe is írhatott bele.¹¹ Tudomásunk van arról is, hogy Goethe a *Hermann és Dorothea* egy példányát ajándékozta a teológusnak.¹²

„JÉNA MAGYARORSZÁGNAK SOK NAGYSZERŰ TUDÓST ADOTT”¹³

Magyarországon a XVIII. században fellendült bányászat több fiatalban felkeltette az érdeklődést a mineralógia és a geológia iránt, s aki közülük Jénába vándorolt, bővíthette ismereteit e területeken.¹⁴ Az egyetemen a mineralógiát oktató Johann Georg Lenz (1745–1832) vezetésével 1797-ben megalakult az Ásványtani Társaság (Mineralogische Societät).¹⁵ A 19 alapító tag között 3 magyar volt: Nagy Sámuel (1773–1810) orvos, Kazinczy és Csokonai

5 *Tar Attila*: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1694–1789. Bp., 2004. 109–119.

6 Fichtének (1762–1814) Jénában 140 magyarországi és 37 erdélyi hallgatója volt (*Frenyó Zoltán*: Fichte eszményi állama és gazdaságfilozófiája. Valóság 2016. 8. [30–41.] 31.)

7 Ebből nőtt ki később a Zeiss-gyár.

8 *Samuel Bredetzky*: Reisebemerkungen über Ungern und Galizien. Wien, 1809. I. 51. Idézi: *Kornis Gyula*: A magyar művelődés eszményei 1777–1848. 2. k. Kilencedik rész. A magyar neohumanizmus. Bp., 1927. 248.

9 *Jacob Glatz*: Einige Züge aus dem Leben des Galizischen Superintendenten Samuel Bredetzky. Wien, 1812.

10 Bredetzky Album Amicorum. Fol. 85v o. Evangélikus Országos Levéltár (EOL).

11 *Kovács József László*: Soproni diákok Goethe és Schiller rajongói közt. Soproni Szemle 2010. 64. 447–450.; *Habis György*: Goethe magyar utókora. I. Kazinczy nemzedéke. Bp., 1942.

12 *Gideon Petz*: Goethes beziehung zu Ungarn. Deutsch-ungarische Heimblätter 1932. 95–118.

13 Bredetzky Sámuel levele Lenznek. Idézi: *Dr. Csiky Gábor*: A magyar természetvizsgálók szerepe a jénai „Mineralogische Societät” működésében és ennek hatása a hazai földtudomány kialakulására; http://epa.niif.hu/01600/01635/00233/pdf/EPA01635_foldtani_kozlony_1981_111_2_338-349.pdf; Letöltés: 2022. 01. 02.

14 *Sas Andor*: Schelling-követő magyar természetfilozófusok a romantikus Jénában. Egyetemes Philológiai Közönlöny 1914. 1. 674–679.

15 *Gurka Dezső*: A jénai Ásványtani Társaság hatása a magyar Schelling-recepcióra; <https://docplayer.hu/42626118-A-jenai-avsvanytani-tarsasag-hatasa-a-magyarschelling-recepciora.html>; Letöltés: 2021. 12. 09.; *Csiky Gábor*: Magyar természetvizsgálók szerepe a jénai Mineralogische Societät működésében és ennek hatása a hazai földtudomány kialakulására. In *Uő.*: A földtudomány honi történetéből. Budapest–Piliscsaba, 1997. 86–87.

barátja, Mihalik Dániel (1767–1840), a késmárki líceum filozófia- s matematikatanára és Bredetzky Sámuel, akit a társaság titkári teendőivel is megbíztak.¹⁶

A Jénában tanult protestáns ifjak, mint Prométheusz az Olimposzról a tüzet, hozták magukkal a tudásba vetett hitet, a felvilágosodás eszméit, s szórták szét itthon – orvosként, tanárként, lelkészként – a parazsait. Bredetzky 1798-ban érkezik vissza Sopronba, ahol a megszerzett magas fokú műveltséggel egy polgári iskolában tanít akkor, amikor az államhatalom a Martinovits-féle összeesküvés után úgy véli, a gyerekek képzése magában hordja azt a veszélyt, hogy hamar rebellisek lesznek.¹⁷ Tanári és egyházi működése mellett szabadidejében, mint példaképe, Goethe, ásványgyűjtő kalapáccsal indul a hegyekbe. Munkájára Tessedik Sámuel (1742–1820) is felügyel, s felkéri, hogy a szarvasi gazdasági tanintézetében folytassa a tevékenységét. Ő azonban az értelmiség formálásában jelentős soproni oktatási közeget csak 1802-ben, egy bécsi meghívásnak eleget téve hagyja el.

Ausztria fővárosában hitoktatóként és püspöki helynökként dolgozik. Munkáját segíti Johann Christian Engel (1770–1814), a tudományos magyar történelemírás kezdeményezője, Johann Karl Unger (1771–1836) író és jogász, topográfus és statisztikus s az eperjesi Korabinszky János Mátyás (1740–1811), a statisztikai geográfia úttörője.¹⁸ 1805-ben Bredetzkyt Krakkóba hívják az evangélikus egyház esperesi funkciójának a betöltésére. 1806-ban Lembergben püspökhelyettes, majd 1808-tól haláláig egész Galícia¹⁹ püspöke volt. 186 település felkeresésének tanulságai alapján, hősként szervezi az elhanyagolt területek egyházi életét: evangélikus tanítóképzőt hoz létre, öröködik a tanárok és a papok munkájának anyagi, erkölcsi megbecsülése felett. A sok utazás felőrli egészségét, alig múlt 40 éves, amikor 1812. június 20-án meghal.

A jénai hatásnak tudható be, hogy az onnan hazatértek közül többen tudományos igényű írásbeli tevékenységet is kifejtettek. Bredetzky foglalkozott pedagógiával, de marandót honismereti tanulmányaival, könyveivel alkotott. Szerinte a honismeret mindenki számára nélkülözhetetlen, és ismereteit mindenki köteles továbbadni. A honismereti munka mindkét fő irányát, a kutató- és gyűjtőmunkát, valamint az ismeretterjesztést a publikációval, teljesítve, könyveit ezzel a megjegyzéssel bocsátja útjára: „*Bármilyen ügyesen is másoljuk a természetet, művünk sohasem lehet tökéletes. Aki zavartalan élvezetre törekszik, keresse fel a helyszínt.*”

Terjedelmes honismereti antológiáiban megtalálhatók topográfiai adatok, természeti jelenségek, természettudományos ismeretek, ásványtan, állat- és növényvilág, néprajz.

Bredetzky első topográfiai zsebkönyve a *Topographisches Taschenbuch für Ungern* (Odenburg, 1802). Ennek átdolgozott változata az 1803-ban, Bécsben kiadott, 4 kötetes *Beyträge zur Topographie des Königreiches Ungarn*,²⁰ melyhez később egy kiegészítő kötet társult.²¹

16 *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. 8. k. 242–243.; *Benedek Klára*: A Jénai Ásványtani Társaság magyar tagjai. Levelek a magyar felújulás szellemi életének történetéhez. Bp., 1942. 7.

17 *Mályusz Elemér*: Horváth Ödön: Bredetzky Sámuel élete. Könyvismertetés. Századok 1925. 405–408.

18 *Milan Choma* i. m.

19 1772–1918 között Galícia volt a Habsburg Birodalom legészakibb tartománya, Lemberg (Lwów, Lviv, Lvov, magyarul: Ilyvó) fővárossal.

20 E honismereti munka részletes elemzését a helytörténész Kovács József László teszi meg Tájszemléltetés, emberábrázolás Bredetzky Sámuel írásaiban (topográfiai zsebkönyvei alapján) című cikkében. Soproni Szemle 2002. 4. 319–332.

21 A *Neue topographische Beyträge* Kovács József László szerint 1805-ben, Kurdi Krisztina szerint 1807-ben jelent meg Bécsben.

A *Beyträge* Bredetzky szerkesztésének köszönhetően saját írásain kívül más korabeli jeles tudós (például Berzeviczy Gergely, Asbóth János stb.) tanulmányának – előszóval és jegyzetekkel ellátva – is helyt ad. E négykötetes mű *legérdekesebb fejezete* a maga írta *Sopron megye mostani lakói* című. Ebből megtudjuk, hogy a soproni asszonyok fő tevékenysége akkoriban a borkimérés és a háztartás volt, s a kertekkel nemigen foglalkoztak. A fiatalok egyszerűek és csendesek, és kevés a szórakozási lehetőségük, legfeljebb korzózni járnak, a családok pedig maguknak élnek, s elzárkóznak a társaságtól. Bemutatja, hogy a megye nyugati területén élő németek nyelve és erkölce az ausztriai német falvakéval azonos, a szétszórtan élő horvátok, bár képzetlenek, de dolgozók és vidámok, a magyar ember pedig alacsony, zömök termetű, de „*Lelkülete tüzes, ügyes a művészetek és a tudomány terén, szellemével nagy feladatokra vállalkozik, ugyanakkor az erőfeszítéstől visszariad.*”²² A könyv elemzői²³ kiemelik a Fertő-tó bemutatásával kapcsolatban, hogy Bredetzky korát megelőzve igyekszik felkelteni a figyelmet az úszás iránt. Csak egy példát erre vonatkozóan kiragadva: „*Isten szabad, derűs ege alatt [...], a ringató hullámok, amelyek átölelnek, ahhoz járul hozzá, hogy szívünk vidám, a fürdés pedig hatékony legyen.*”²⁴

Értekes része a mű 3. kötetének a bevezetése is, amely részletes – még a kéziratokat is számba vevő – áttekintést ad a magyar királyság 1801., 1802., 1803. évi topográfiai irodalmáról.

Az 1809-ben megjelent másik fő honismereti műve a *Reisebemerkungen über Ungarn und Galizien* sokáig a legalaposabb ismertetés volt Magyarországról. Még 1990-ben is érdemesnek tartották hasonmását kiadni Berlinben.

Bredetzky Samuel galíciai éveinek és írásainak alapos ismerője, Kurdi Krisztina²⁵ szerint ennek az átfogó műnek a műfaja a felvilágosodáshoz kapcsolódó „*enciklopédikus utazás*”, de egyúttal a hivatalviselőnek (Funktionsträger) a „*tanulmány-útleírás*”-szerű jegyeivel is rendelkezik. Sok adatot tartalmaz, a megfigyelései alapján pedig jellemzések születtek a lakosságról, a földrajzi, természeti adottságokról, kiemelten az ásványokról és a kőzetekről.

Az első kötet a Bécsből Krakóba utazás élményei alapján bemutatja a cipszer városokat, s vallási összetétel szerint azoknak a lakóit, a szász takácsokat, vászonfestőket, kézműveseket, s foglalkozik a szlovákok etnográfiájával is.²⁶ A második kötet alapján megismerjük a Szepesség irodalmi életét, iskoláit, nevelőintézetét, az evangélikus nemesség mecenatúráját s az akkori Krakó életét.²⁷

A *Beyträget* és a *Reisebemerkungent*, annak ellenére, hogy, mint minden más írását Bredetzkynek, német nyelven olvashatjuk, áthatja a hungarus tudatból fakadó hazaszeretet, valamint a Habsburg-házhoz való lojalitás.

Mind a két mű stílusát befolyásolta a *Rousseau, Goethe, Schiller, Lessing olvasása közben megismert szentimentalizmus*.²⁸ Ehhez társult a – magyar irodalomban Berzsenyinél és Kazinczynál is megjelenő – tapasztalatok által kiváltott lelki folyamatok vizsgálata is. *Ennek következtében – geológus kortársai szerint a Beyträgeben a szerző nemegyszer – „buján tenyésző kifejezéssel” mutatja be Sopront és környékét. Csak két példát kiemelve a kritizált*

22 Physisch-topographische Übersicht des Odenburger Komitate. *Beyträge*. IV. Wien, 1805. 132–137.

23 Kovács József László. Tájszemlélet... i. m. és Békési Sándor: Fenséges pocsolya: A Fertő. Egy táj kultúr- és tájszemlélettörténetéről. Soproni Szemle 2009. 2. [188–208.] 193–194.

24 Fürdés a Fertőben. *Beyträge*. III. 73–74.

25 Kurdi Krisztina: Egy cipszer lelkész Galíciában. Bredetzky Sámuel élete és munkássága; https://medit.lutheran.hu/files/4_Credo_12_2006_3-4.pdf; Letöltés: 2022. 01. 03.

26 Milan Choma i. m.

27 Kurdi Krisztina i. m.

28 Kovács József László Tájszemlélet... i. m.

szövegek közül: „A nap megaranyozza a hegyek csúcsait, amikor megpillantjuk az Alsó-Lővert [...] A kedves völgy [...] érző szívet nem hagy érintetlenül.” Egyes tájrészek bemutatásánál a panorámaszerű látásmód is színesíti a stílust.²⁹

A *Reisebemerkungen* bemutatásánál Kurdi Krisztina szól – a romantikához tartozó szentimentalizmust jellemző – patétikus hangnemről is. Mindez azonban nem kisebbíti Bredetzky írásait. Olvasmányos stílusának segítségével a ma embere élménydúsan járja be az országot, azon belül pedig kiemelten a Felvidéket, s megismerheti annak egykori lakóit, akik közé ő is tartozott, a Trianon után már a nagyvilágban szétszóródott cipszereket.

Milan Choma, szlovák tanár és patrióta szerint Bredetzky „A *Monarchia* egyházi, kulturális és tudományos életének jelentős szervezője, áldozatkész hazafi, pedagógus, felvilágosult tudós volt.”³⁰ Az emléket kereső Leibicben rátalálhat egy házra, amelyben a csillagász és matematikus Fröhlich Dávid (1595–1648) született, Bredetzky pedig nevelkedett. A falon mindkettőjük előtt emléktábla tiszteleg.³¹

Hazánkban Horváth Ödön 1924-ben megjelent, tényekre támaszkodó, de nehézkes megfogalmazású monográfiája hozta felszínre emlékezetét. Rajta kívül a XX–XXI. század fordulójáig legfeljebb Sopronról szóló ismertetések, vagy a jénai magyar ifjakkal foglalkozó cikkek említették meg a nevét. 2000 után két történész, Kovács József László³² és Kurdi Krisztina³³ járult hozzá a polihisztor, tudós, egyházi ember megismeréséhez.

Bruckner Éva–Hollóházy Ildikó

HÍREK

Európa kulturális fővárosa, 2023: Veszprém. Megalakult a *Veszprém–Balaton 2023 Európa kulturális fővárosa* ideiglenes kollégium, amelyhez idén a Nemzeti Kulturális Alaptól 400 millió forintos keretet rendeltek az EKF-projekt megvalósulásának támogatására. Kásler Miklós, az emberi erőforrások minisztere szerint a kollégium feladata ötletek, javaslatok összegyűjtése, értékelése, pályázatok kiírása, ellenőrzése, elbírálása. A kollégium vezetője Markovits Aliz, a Veszprém–Balaton 2023 Zrt. EKF-program vezérigazgatója, tagja Agárdi Izabella, a Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete állandó kutató és tudományos munkatársa, Hausenblasz Dóra, a Miniszterelnökség–Miniszteri Kabinet kulturális tanácsadója, Muraközy Péter rendezvényszervező, a Veszprém–Balaton 2023 EKF projekt operatív vezetője, a Veszprémi Utcazene Fesztivál főszervezője, valamint Togay Nezsát Can, a Veszprém–Balaton 2023 EKF művészeti és kreatív főtanácsadója. (MTI)

29 Békési Sándor i. m.

30 Milan Choma i. m.

31 A házban ma kávézó és vendéglő működik.

32 Kovács József László soproni és jénai éveivel, valamint weimári baráti körével foglalkozott. Lásd a 11. és a 20. jegyzetet.

33 Kurdi Krisztina galíciai tevékenységét helyezte fókuszba. Lásd a 25. hivatkozást és *Kurdi Krisztina: Galícia és a galíciai zsidóság, különös tekintettel Bredeczky Sámuel „Reisebemerkungen über Ungern und Galizien” című művére. Doktori (PhD-) értekezés. Bp., 2008; <http://doktori.btk.elte.hu/hist/kurdikrisztina/diss.pdf>*

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Hamvas Béla: Krízis és katarzisz¹

[...] A krízis jellegének megállapítására nem következhetik más lépés, mint annak a kérdésnek felvetése, hogy mit jelent a krízis a modern ember életében. Ehhez azonban tudni kell, hogy ki az a modern ember. Eliot szerint mindenki, aki Rousseau Vallomásait olvasta. Valéry azt írja, hogy a modern európaira három dolog jellemző: először olyan területen él, amely valaha a Római Birodalomhoz tartozott, másodsor keresztény, harmadszor a görög szellem örököse. Mindkét meghatározásban van valami merev esetlenség: túlságosan statikus. Valószínű az, hogy ami a modern embert jellemzi, az nem kész helyzet, hanem inkább a küzdelem befejezetlensége. Modern ember annyi, mint ellentétek feszültsége: drámai helyzet. Történeti erők összeütközésében áll. És a legtöbb, amit erről az emberről el lehet mondani, nem az, hogy minő elemeket hord magában, hanem hogy ezek az elemek milyen drámai szituációt teremtenek.

A modern ember őseitől két dolgot örökölt: nagy kultúrát és ezzel a kultúrával való elégedetlenséget. A kultúra nagyságát senkinek sem jut eszébe kétségbe vonni: körül kell néznie, és életének minden ténye meg fogja cáfolni. Az elégedetlenséget éppoly kevésbé lehet kétségbe vonni: magába kell néznie, és tapasztalni fogja megszámlálhatatlan ellenkezését mindazzal szemben, ami körülötte történik. A modern ember tudatában összekeveredik a kultúra csodálata ugyane kultúra ellen támasztott kifogásokkal: tisztelet és kritika, sőt hódolat és lázadás. Ebben a helyzetben az ember elfogadhatja azt az álláspontot, amit Rousseau, hogy a kultúrát teljesen át akarja lépni. Ez volna az a magatartás, amelyben az elégedetlenség győz. Rousseau az első, aki e helyzetben a kultúra ellen foglalt állást. Ez a romantikusok életmagatartása, ez Schopenhauer vagy Kierkegaard filozófiájának ihlete, Dosztojevszkij vagy Tolsztoj megváltástanának rugója, Baudelaire költészetének, Wagner zenéjének, Cézanne festészetének tartalma, ez a szellemisség jelentkezik a marxi szocializmusban éppen úgy, mint a freudi pszichológiában: az előtérbe lépő elégedetlenség. De az ember elfogalhatja azt az álláspontot is, amelyet Goethe, és mondhatja, hogy a kultúra elégtelenségét nem úgy lehet a legbiztosabban kiküszöbölni, ha eltávolítom, hanem ha továbbépítem. A tiltakozás céltalan: a kultúra nem tüntethető el. Nem mi csináltuk, hanem halottaink. És a halottak alkotása nagyon nehezen ingatható meg. A változtatás egyedüli módja nem az, hogy szétrombolom, hanem hogy feljebb emelem. A rousseau-i út csak érzelmi; a goethei út szellemi. A szellemi úton jár Byron költészete, Nietzsche filozófiája, Beethoven zenéje, Böcklin festészete, a tiszta tudományos törekvések képviselői: a nagy

1 125 éve született Hamvas Béla *Kossuth-díjas* író, filozófus (Eperjes, 1897. március 23.–Budapest, 1968. november 7.). Közleményünk részletet egy 1936-ban megjelent, ma is időszerű esszéből. Forrásunk: *Hamvas Béla: A világválság. Az előszót és a jegyzeteket írta Szigethy Gábor.* Budapest, Neumann Kht., 2003. (A szerk.)

modern matematikusok, fizikusok, asztronómusok, egy Ranke vagy Burckhardt történet-tudománya.

A modern embernek ebben a két áramlatban állást kell foglalnia. [...] A modern ember sohasem lehet az egyik vagy a másik. A dráma éppen az, hogy mind a kettő, és hogy ezt a kettősséget végig kell küzdenie.

Így érkezik el az ember a modern európai tulajdonképpeni drámájához. Van eset, amikor ez az európai olyan magatartást tanúsít, hogy a történeti helyzetével járó feladatot az előbbin felül újabb nehézségnek tartja, s azt a kultúrának, közvetve emberi sorsának rovasára írja. Itt is kiütözik az elégedetlenség, ami kifogásait jellemzi. Ez a fajta ember nem úgy áll szemben életproblémájával, hogy: íme, a feladat, amit meg kell oldanom, lássunk hozzá és csináljuk a lehető legjobban. Éppen ellenkezőleg: vádakot kohol és ürügyeket talál, hogy nehéz helyzetéért valamit okolhasson. Első kérdése nem az, hogy: miképpen csináljam meg, hanem az, hogy: miképpen *ne* csináljam meg. Ezzel nem segít magán – de talán ez az a szándék, ami egzisztenciájának legmélyebb pontjára utal, és megérinti legbelső lényegét. Elégedetlensége mögött van valami ebben az emberfajtaban, ami örül ennek az elégedetlenségnek. A kérdéseket csakis azért élesíti ki, hogy a maga számára a kérdéseknek súlyosított és elnehezített formáját tegye átélhetővé. A krízist bonyolítja, és ezzel természetesen közreműködik a kultúra felbontásában. Kultúra alatt összefoglalva mindazt, ami társadalmi, lélektani, gazdasági, morális stb. Ez a fajta ember nem segít magán elégedetlenségével, de nem ez a fontos, hanem az, hogy nem is akar segíteni. Amit akar, az: szétszedni és lebontani. Kultúrát, társadalmat, kapcsolatokat, államot, önmagát sem véve ki. Az ösztön benne sohasem tudatos; de a történet erői az emberben nem szoktak tudatosak lenni. Az életrombolás ebben a szellemiségben sohasem lép előtérbe, ami előtérbe lép: az elégedetlenség, és pedig rendkívüli érzelmi és művészi vagy tudományos apparátussal igazolva saját helyzetét. Az elégedetlenség titkos értelme az, hogy a negatívumokban van otthon – ez a negatívum a szenvedélye. Igyekszik mindennemű lehetőséget elvágni arra, hogy az ember más is lehessen, mint elégedetlen. Minden eszköz jó arra, hogy elhintse és terjessze kétségeit, bizonytalanságát, lázadását, a megoldásokról való lemondást. Eltolja magától az esetleges kibontakozás alkalmait: itt akar felőrlődni, saját elégedetlenségében akar elégni és megsemmisülni. E szellemiség képviselői bárhol jelennek meg, tudományban, művészetben, politikában, társadalomban, magánéletben: mindenütt a reális világgal szemben elégtételül épített irreális világképpel járnak. Mindegyiknek van valamilyen álma, amelyet a konkrét valóság ellen készített, akár olyan ez, mint a romantikusoké, akár olyan, mint az utópistáké, vagyis akár romantikus visszavágyó (főképpen művészi irány), akár romantikus előrevágyó (főképpen tudományos és társadalmi irány, a technikai „haladás”-eszmé, szocializmus stb.). De nem az álom a fontos, hanem az a helyzet, ami vele az álmat készítette: az elégedetlenség, de még emögött: a valóság nem akarása, szembenállás az adott és kiszabott történeti feladattal, amelyet nem akar megoldani, mert a legmélyebb ösztön benne nem a megoldás, hanem az elodázás, sőt a rombolás felé viszi.

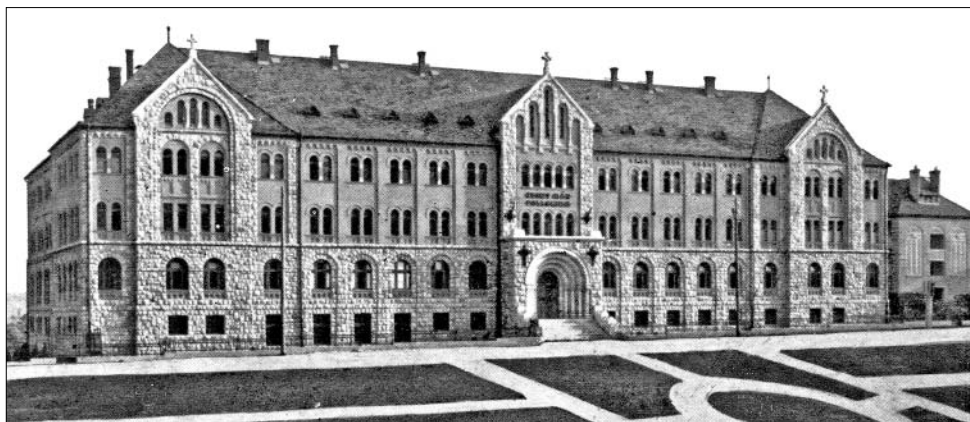
De tanúsíthat az ember a történeti feladat iránt olyan magatartást is, amely hősiességnek fogja érezni azt, hogy ilyen súlyos helyzetbe születt. Ez az embertípus sohasem fog magában álomvilágot hordani: nem szökik meg a valóság elől úgy, hogy irreális képzeletvilágra utal. Éppen ellenkezőleg, erénye az lesz, hogy belelásson a valóságba, amelyet egyedüli talájának érez. Minél mélyebben akarja megismerni és minél élesebben beszámolni arról, ami történeti, szükségszerű és reális. Az ilyen típusú ember mindig az adott helyzettel számol, és kritikája is egy neme a világ igenlésének. E szellemiség képviselői bármely területen jelentkezzenek is, mindenütt abszolút produktivitásukról ismerni meg

öket. És e teremtő tehetség mögött az emberi lét fölött érzett öröm van. Az elégedetlenség oly stádium, amikor a világ nagyszerűségét még nem látja át teljesen. Mihelyt átlátta, az elégedetlenség feloldódik. Természetes, hogy ismét más helyen újból elégedetlenség támad, de ez megint csak megoldódik, és így támad egyre tisztább képe a világról.

A modern ember drámája e két szellemiség szembenállása; más szóval: ez a drámai feszültség teszi a modern embert. Természetes, hogy most már nem az eredeti drámáról van szó. A krízis nem a nagy kulturális örökség és a vele való elégedetlenség szembenállása, hanem ennek a szembenállásnak integrálódása. Egyik oldalon az elégedetlenség – álmvilágba menekülés – valóságfélelem – élettávolság, a másikon: alkotás – realitás – hősiesség magatartás, át- és átszöve mindenütt a maga ellentétével, egész szellemiséggé fejlődve. A modern európai legfelsőbb élménye ez a drámai összeütközés, és csak ennek az embernek van ma teljes és igazi jelenléte az időben, aki a drámát aktuálissá tudja tenni, és annál inkább van jelenléte, minél teljesebben teszi aktuálissá. Minél távolabb áll tőle, minél felületesebben éli át, annál kevésbé él a jelenkorban.

Emlékek a Maurinumból

A pécsi 48-as téren álló egyetemi Szent Mór Kollégiumot (Maurinum) bő egy évvel az alapkövetétel után, 1929-ben adták át rendeltetésének. (E hely 1935-től 1948-ig az Országzászló tér nevet viselte.) A két emeletes, L alaprajzú épület közadakozásból és államsegélyből létesült, mintegy 170, orvos, jogász és bölcsész férőhely számára. A szervezőmunkát nagyrészt Vargha Damján ciszterci szerzetes, irodalomtörténész-professzor, az intézmény első igazgatója végezte. Az alapítvány kuratóriuma gondosan ügyelt, hogy minden a legjobb anyagból és kivitelezéssel készüljön. A homlokzatok siklósi mészkő-burkolatot kaptak. Ennek köszönhető, hogy az épületet kívülről nem tudta megtépázni az idő, és nem kellett ötvenként felújítani, mint napjaink alkotásait.

A Szent Mór Kollégium homlokzata

(Képeslap, 1931; PTE ETKT Történeti Gyűjtemények Osztálya)

Az alagsorban, a kazánházon, tornatermen, zuhanyozókon kívül lakószobák is helyet kaptak. A magasföldszinten balra volt a portásfülke és a gazdasági iroda, jobbra a társalgó-zeneterem, az étterem és a konyha. Az első emeleten jobbra a kápolna, az igazgató lakosztálya és a bal szárnyon egy prefektusi lakás. A II. emeleten, középen volt a tanulószoba (ebben – a lakószobákkal ellentétben – éjjelre nem kapcsolták ki az áramot), az ÉNy-i sarkon pedig a másik prefektus lakása. A mosdóval ellátott lakószobák 1–4 ágyasak voltak. A napi háromszori étkezésre kint lakó hallgatók is befizethettek. A kollégium nagy könyvtárral rendelkezett, volt olvasóterme (folyóiratokkal), büféje, fodrászműhelye, kertje (tenispályával). A Maurinumba a katolikusokon kívül más vallású hallgatókat is felvettek.

Az intézményt három ciszterci szerzetes: egy igazgató és két prefektus vezette, az adminisztrációt pedig egy civil alkalmazott látta el. A konyhai munkát az Annunziata apácarend nővérei végezték, teljesen elkülönülve. A portás „*az én időmben*” a Bechterew-kóros Stefi bácsi volt, aki a portásfülkében lakott és a házmester szerepét is betöltötte. Szinte összeforrott az épülettel. Este ő zárta a kaput, nála lehetett az érkezett leveleket és csomagokat átvenni. Mindig fakókék munkaköpenyt viselt, civilbe öltözve vagy az épületen kívül soha sem láttuk.

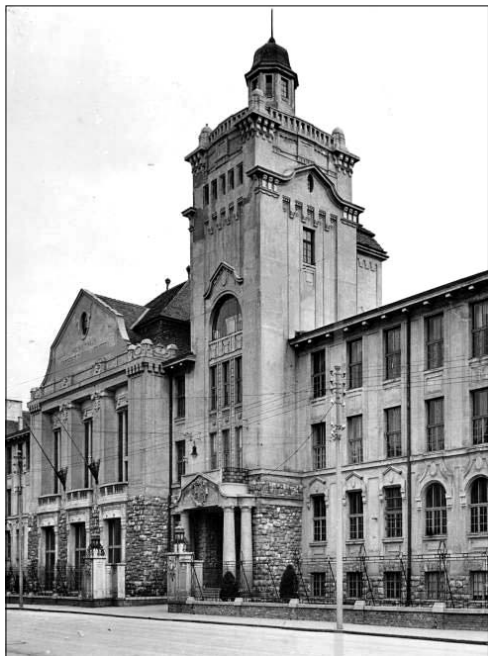
Pécsett az egyetemistáknak más szálláslehetőségei is voltak: a Dohány u. 1–3. alatti állami Nagy Lajos Kollégium (férfi-hallgatók számára), valamint a Bajcsy-Zsilinszky út 1. sz. alatti Erzsébet Kollégium (nő-hallgatók részére). Az utóbbinak épületében volt az állami kollégisták és a külsős (albérletben lakó) hallgatók 300 fős központi étkezdéje (menzája) is. Ezeknek létesítésén az egyetem Pécsre költözése után Pekár Mihály élettanprofesszor és Entz Béla kórbonctanprofesszor fáradozott.

A Szent Mór Kollégiumba felvételt nyerve, 1948 szeptemberében Vándor Ferenc I. éves és Hochenburger Emil II. éves medikussal kerültem egy szobába, a II. emelet nyugati végén. Az épületben teljes csend honolt, szinte csak lábujjhegyen mertünk lépni. A széles középfolyosókon vörös szőnyeg futott végig. Névjegy jelezte, hogy a barnára festett, üvegezett ajtók mögött kik laknak. A térítési díj alacsony volt, azt még nyugdíjas apám is ki tudta fizetni. A közvetlenül mellettünk lévő prefektusi lakrészben dr. Horvát Adolf Olivér, a neves botanikus lakott. Ő megtisztelt azzal, hogy bizalmába fogadott, és többször behívott beszélgetni.

1948 októberében a MEFESZ vezetői aláírásgyűjtési akciót indítottak a kollégium államosításáért. (A kommunista párt [MDP] cinkossá akarta tenni az ifúságot a vallás elleni harcban.) Sajnos, több kollégista is támogatta ezt. Elterjedt a hír, hogy átjön a Nagy Lajos Kollégiumból annak későbbi igazgatója, az utolsó éves medikus, Major Sanyi, központi MEFESZ-titkár is, segíteni az akció lebonyolításában a maurinubeli Kovacsics „Janó” medikust, az egyetemi MDP-szervezet ifjúsági titkárát. Szobatársaimmal együtt elhatároztuk,

A kollégium hajdani étterme
(PTE EKTK Történelmi Gyűjtemények Osztálya)

Az Erzsébet Tudományegyetem főépülete 1940-ben
(Fortepan, adományozó: Somlai Tibor)

ság működése a Nagy Francia Forradalomban szereplő „veszettek”-ére [les enragés] emlékeztetett.)

Az 1949. februári Mindszenty-pert Stefi bácsi kis rádiójához tömörülve hallgattuk. Emlekezem Alapi Gyula népügyész pökhendi hangvételére, amikor kérdezte: „*És mondja, Mindszenty...*”

A diákszervezet erőszakolta, hogy a tanulás mellett mindenki ajánljon fel valami „*társadalmi munká*”-t. Akkoriban igen támogatták a honvédelmi szempontból fontosnak tartott rádióamatőr-tevékenységet. A Magyar Honvédelmi Szövetség keretében működött a Magyar Rövidhullámú Rádióamatőrök Egyesülete (MRRE). Ezen felbuzdulva 1949 májusában egyetemi rádióamatőr-szakkört szerveztem, amelyről az amatőrök egyik lapja, a *Rádió- és Filmtechnika* is megemlékezett. Kérelmemre Lissák Kálmán rektor átengedte számunkra némi bútorzattal az egyetem Rákóczi út 80. sz. alatti főépülete tornyának felső helyiségeit (az egyikben az 1940-ben megszűnt bölcsészkar könyvei voltak felhalmozva). Ernst Jenő biofizika-professzor szerszámok és alkatrészek vásárlására nyújtott némi anyagi támogatást. A szakkörbe felsőbb évfolyamokról is jelentkeztek. A funkcionáriusok kelletlenül fogadták, mert apolitikusnak és a reakciók gyűlhelyének tartották, de a szakkör ennek ellenére még évekig működött.

A főépület előcsarnokában, a Biofizikai Intézet bejárata mellett, vörös drapériákkal körülvéve egy gipszből való, aranyozott Sztálin-mellszobor volt elhelyezve. 1949 tavaszán, egyik reggel észleltük, hogy a „*szentély*”-t valaki leöntötte kénsavval, amely kiégette a textiliákat és lemarta a szobor aranyozását. Az ÁVH nagy nyomozást indított, évfolyamunkról máról holnapra többen eltűntek, és sohasem láttunk őket viszont. A Kémiai Intézetből

hogy a felterjesztést nem írjuk alá. A viták elkezdésére ajtónkat bezártuk, és azon az erőszakos agitátorok többször, hiába kopogtattak. Halottuk, hogy mondják: „*Ezek elmentek hazulról.*” Amint a folyosó elnéptelenedett, lementem Erdélyi Guidó igazgatóhoz megkérdezni, tud-e arról, hogy idegenek mászkálnak az épületben. Azt mondta, hogy sajnos, nem tudja megakadályozni. Bár az aláírásgyűjtés a baloldal számára sikeres volt, az államosítást akkor még elhalasztották.

1948 novemberében „*az ifjuság követelésére*” a „*reakció*” Erdélyi Guidót a püspök tisztségéből felmentette. Helyébe dr. Ágoston Julián, addigi prefektus került. Ekkor már az eseményeket a kommunisták által befolyásolt kollégiumi Ifjúsági Bizottság irányította. Ez a szélsőséges baloldali csoport 1949 februárjában, az általa megrendezett „*felvételi vizsga*” alapján 31 „*klerikális, osztályidegen, kulák*” hallgatót kizárt a kollégiumból. Ezt követően az igazgató lemondott és elhagyta az intézményt. Márciusban még további 18 főt zártak ki. Ezeket Török Béla orvos (későbbi professzor) javaslatára a menzán való étkezéstől is eltiltották. (Az Ifjúsági Bizott-

is elvittek egy tanársegédet, azzal a gyanúval, hogy onnan származott a kénsav. Ma már valószínű, hogy az egész az ÁVH provokációja volt, amellyel a Rajk-per előkészítése idején az ellenség jelenlétét kívánták bizonyítani.

Az 1949/50-es tanévre már nem vettek fel a kollégiumba, sőt, a menzára sem. Dr. Horvát Adolfal már csak a rendházban találkozhattam, ahol megmutogatta hatalmas növénygyűjteményét. 1950-ben az ÁVH a pécsi cisztercieket is kitelepítette, a rendházat elkobozták. (A tudós és gyűjteménye szerencsére túlélte ezt a korszakot.)

A Szent Mór Kollégium épülete 1951-ben az önállósult orvoskar (POTE) vegyes (férfi és női) Balassa János Diákszállója lett. Az oromzatokat díszítő kőkereszteket lefűrészelték, a homlokzatról levésték a Zsolnai-gyárból származó, majolika betűs, eredeti felírást. (Régi nevét 1991-ben visszanyerte.)

Néhány évtized múlva, egy kongresszus alkalmával, meglátogattam a kollégiumot. Szerettem volna az igazgatóval beszélni. Egy álmatag, kövér férfi ült a portán és ujjával egy ajtó felé bökött: itt szokott lenni. Az ajtó természetesen zárva volt. Amikor felmentem, a lépcsőn rohangáló, kurjongató, különböző nemű fiatalok között, hogy régi szobánkat megkeressem, visszataszító látvány fogadott. A folyosókat beszűkítették, a szőnyegek eltűntek, az ajtók mellé kitett szeméttartályok mellett eldobott ruhaneműk, konzervdobozok, csikkek, italos üvegek heverték. Szobánkat már nem találtam, mert zuhanyozóvá alakították. Töprengtem, hogy ki lehet a felelős azért, hogy ezt a patinás épületet hagyták lezülleszteni.

2008-ban a kollégiumot bezárták és az épületet átalakították a PTE Rektori Hivatala számára. Ezt 2010-ben nyitották meg. (Az 1949-es államosításból az új rendszer is profitált.)

Krutsay Miklós

Irodalom. *Bohenszky György:* A MEFESZ pécsi csoportjának munkájáról. Dunántúli Napló XL. 1983. 89. sz. 6.; *Lengvári István:* Étkezés az Erzsébet Tudományegyetemen (1923–1945). Jelenkor online 2020. máj. 15. (<http://www.jelenkor.net>); *Pilkhoffer Mónika:* Az Erzsébet Tudományegyetem pécsi épületei. Per Aspera ad Astra I. 2014. 2. sz. 37–61.; *Rajczi Péter:* A „Maurinum”. Baranya II. 1989. 122–131.; *Török Gábor:* „Osztályharc” a Szent Mór Kollégiumban. Per Aspera ad Astra VII. 2020. 1. sz. 100–137.; 1949. május 29-én Pécssett megalakult az MRRE helyi szervezete... Rádió- és Filmtechnika II. 1949. 7. sz. 241.

HÍREK

Megújul a fertődi kastély. Több mint két és fél milliárd forint állami támogatásból felújítják a fertődi Esterházy-kastély nyugati szárnyának háromszintes épületét – jelentette be 2022. február 23-án György István, a Miniszterelnökség területi közigazgatásért felelős államtitkára. A politikus hangsúlyozta, hogy a fertődi kastély a kormány számára nem csupán turisztikai látványosságot jelent, hanem a nemzeti örökség egyik ékkövét, a kulturális élet egyik zászlóshajóját és a nemzetközi zenei élet egyik bázisát is. Szerinte az épületegyüttes Európa-szerte is egyedülálló. A Nemzeti kastélyprogramban és a Nemzeti várprogramban mintegy hatvanmilliárd forint keretösszegéből tizenhét kastély és tizenkét vár megújítása zajlik – tette hozzá György István. (MTI)

HAGYOMÁNY

Búcsújáró szokások a moldvai csángók körében

A korábbi századok moldvai búcsújáró szokásairól mindössze szórványos feljegyzések szólnak. Jelen tanulmány az újabb keletű, XX. század második felére vonatkozó hagyományokhoz kíván néhány olyan adalékot hozzáfűzni, melyek az eddigi kutatásokhoz is hozzájárulhatnak hiánypótló jelleggel. Az itt felsorolandó adatok annyiban hasonlóak a magyar nyelvterület más részein tapasztaltakhoz, hogy mára részben átalakult, fellazult a zarándoklatok tömeges jellege, mindazonáltal mivel a kisebb csoportokban vagy magánáhitat céljából sorra kerülő zarándokutak változatlanul gyakoriak, a búcsújárások bűnbocsánatnyerő jellege sem tekinthető elfeledettnek. Ez jelentheti azok legfontosabb elemét, és amennyiben analitikus szemlélettel közelítünk a moldvai csángók búcsújárásához, azzal kapcsolatos szokásaikhoz, ezt a fajta intenzív vallásosságot sem szabad figyelmen kívül hagyni. Adataink javarészt az 1990-es évek elejéről származnak, amikor több éven keresztül a Bákó környéki falucsoportban vizsgáltuk a vonatkozó hagyományokat.

A moldvai katolikus falvakban a búcsúra történő előkészületek már jóval az indulás előtt megkezdődtek. Általában egy héttel előtte, de nem volt ritka az sem, hogy már hónapokkal korábban rákészültek, főként az anyagi vonatkozások miatt. A XX. század első felében egy trunki férfi rendszerint éves szőlőtermése jövedelméből járt el a csíksomlyói búcsúba, és abban az évben, amikor a jég elverte a termését, az utat kénytelen volt elhalasztani.¹ Hasonló kezdeményezés községi szinten is megfigyelhető. A lujzikalagori csángók körében máig megmaradt annak a kora újkori szokásjognak az emléke, miszerint a nekik hosszú időn keresztül adandó csíksomlyói háromnapos intertencióért (koszt és szállás) adományozta a moldvai fejedelem a csiki Szent Péter egyházmegyének a Bálványos havasát örök időkre.²

Az indulás napját rendszerint többnapos böjt előzte meg, de ez nem tekinthető általánosnak, hiszen Klézsén jelentőséget tulajdonítottak neki, de Lujzikalagorban egyáltalán nem. Az előzetes gyónás viszont általánosnak tekinthető, bár az említett adatok alapján egyértelmű, hogy útközben is kívánatos volt, s még inkább azon a búcsújáró helyen, ahová igyekeztek, és lehetőleg még a kegykép felkeresése, keresztútjárás stb. előtt. Nem volt jellemző, hogy új ruhát készítsenek az útra, de a tisztesség megkívánta, hogy tiszta és ünneplő ruhában kerekedjenek fel, lehetőleg két váltással, hogy legyen egy az útra és egy a kegyhelyen is, ha a másik esetleg bepiszkolódna.

A kutatás szempontjából fontos kérdés az útrakelés körülményeinek a vizsgálata. Tudjuk, hogy régebben falvanként, templomi zászlók alatt kerekedtek fel. „*Régeinte lábom meneggettünk a bucsúkba, képekvel, keresztetekvel – messzire es. Én is megjártam a többekvel szabadvást Kacsikát es meg Somoljót es. Szabadvást négy napot csján addig az út.*”³ „*Régebben*

1 Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság. Budapest, 1987. 200.

2 Domokos Pál Péter i. m. 217.

3 Külsőrekecsin – Ádám Márton, 1991. Ahol külön nem jelezzük, a közölt szövegek saját gyűjtés eredményei.

keresztekkel, sokan, egész falvak mentünk a búcsúkra, egymáséira is. Míg a kommunisták azót is letiltották.⁴

E példából is látható, hogy az adatközlők jelentőséget tulajdonítottak a csoportos részvételnek, melyeket lényegében a második világháborút követő években, 1948 után tiltottak be a hatóságok. Gyakran az egyéni részvétel is komoly retorziókat vont maga után.

Többnapos útról lévén szó, szükséges volt némi ételről is gondoskodni. Ez rendszerint igen szerény, nem romlandó táplálékot jelentett, ha pedig kevésnek bizonyult volna, igyekeztek útközben pótolni, hagyatkozva a zarándokokat vendégül látó emberek vendégszeretetére is.

Míg egyes felföldi tájakon rendszerint pogácsát sütöttek az útra,⁵ a moldvai adatok leginkább egy kukoricalisztból sültt száraz süteményről, „turtá”-ról szólnak. „Régente ha nagy útra indultunk búcsúba – Kacsikára, Somlyóra – csántunk magunknak ételmet, azt vittük az útra. Leginkább turtát sütöttünk. Ez olyan, mint a puliszka, csak jól megforrázzuk, meccsánjuk, mint a kenyeret, és azt megsüssük. Kitartott az két hétig es, jó vót az még a visszaútra es.”⁶ „Ha az emberek messzi búcsúba mentek, leginkább turtát vittek magukval élelemnek. Turta mellé hajmát es turót ettek, meg szalonnát, ha maradt még nyárra. Vittek magukval néhány parát is, ha kellene valamire. Sokszor nem is országutakon mentek, hanem hogy rövidebb legyen az út, az erdőkön által, az akkori utak helyett a hegyeken által vették az irányt.”⁷

A háború előtt még általános volt a „szabadvást”, azaz gyalogos zarándoklat. A búcsújárók rendszerint nem az országutakat vették igénybe, hanem a hegyeken át, ösvényeken, mezei utakon, kerülők nélkül igyekeztek eljutni a kegyhelyre. De így is legalább két-három napot volt szükséges rászanni. A Csíksomlyóra indulók általában csütörtökön hajnalban indultak a Bákó környéki falvakból. A Szabófalváról Kacsikára menők viszont ráértek a búcsút megelőző nap délelőttjén felkerekedni. A gyalogos zarándoklat mára szinte teljesen megszűnt,⁸ helyette buszokkal, magánautókkal, de leginkább vonattal keresik fel a búcsújáróhelyeket. Megjegyzendő, hogy a Máriaradnára eljutó csángók már régebben is vonatot vettek igénybe, mikor is a „falubeli leányokkal meg a nyámokkal mentünk a búcsúba az trénel”⁹

A búcsújáróhelyek felkeresése többféle okból is megtörténhetett. Mint csodatévő híré kegyhelyek, erősen preferáltak voltak a gyógyulásban reménykedő beteg emberek körében. A bekövetkezett gyógyulásért hasonlóképpen kötelező jellegű volt a zarándoklat formájában kifejezett hálaadás. A fogadalmi szempontok a XX. század végére már ritkává váltak, közösségi fogadalmakról pedig jóformán nincsen is adat a múlt századból. A legfontosabb motiváció mindenképpen a vallásos érzelmek, a szakrális igény kielégítése, a lelki áhítat és a tág keretek között mozgó bűnbocsánatigény volt. Az erdélyi kegyhelyek esetében számolni lehet bizonyos mérvű nyelvi és identitásbeli kötődéssel is. Bár egy-egy búcsú nem csak transzcendentális élményt nyújtott, a zarándoklat turisztikai aspektusa a XX. században még sokadlagos szempont volt, és a búcsúvásár is inkább csak a helyi templombúcsú esetében vált fontos, búcsúba vonzó tényezővé. A tömeges látogatottságú Csíksomlyó például

4 Forrófalva – Csurár Antal, 1991.

5 Ujváry Zoltán: Búcsújárás a Türoc völgyéből Szentkútra. *Múzeumi Kurír* 42. 1983. 88.

6 Lujzikalagor – Bíró János.

7 Klézse – Istók György, 1992.

8 Egy somoskai férfiről tudunk, aki már évek óta gyalog vállalkozik a Csíksomlyóig tartó többnapos zarándokútra (saját gyűjtés, 2021).

9 Külsőrekecsin – Szarka Mária, 1991.

sokáig alig bírt jelentősnek mondható búcsúvásával, hozzá képest a sokkal szerényebb Kacsikán az 1990-es években azonban már a szakrális eseményekkel szinte egyenrangúvá vált.

Az előzőekben már említést tettünk arról, hogy mi minden befolyásolhatta az indulást: a pénztől és időjárástól a hatósági tiltásig bezárólag. Nem szóltunk ellenben a moldvai katolikus klerusról, amely a legtöbb esetben nem nézte jó szemmel az Erdélybe irányuló zarándoklatokat. Nem véletlen, hogy templomi zászlókat, lobogókat, kereszteteket sem régebben, sem manapság sem visznek/vihetnek magukkal a moldvai búcsújárók. Az ünnepélyes, pap általi búcsúztatás eleme is elmarad értelemszerűen. Nem általános, de azért jellemző, hogy a búcsúba indulók az útra kelés reggelén még részt vesznek a templomi istentiszteleten, és csak azt követően indulnak el.

A csángó búcsúvezetők szerepének Csíksomlyó kapcsán már alapos szakirodalma van.¹⁰ Feltűnő, hogy egy-egy adott közösségből miként emelkedett ki az erre alkalmas, éneket tudó, jó szervezőtehetségű ember. Egy búcsúvezető szerepe az utóbbi évtizedekben elsősorban az otthoni úti előkészületekre hagyatkozott, majd pedig a kegyhelyen a szakrális események irányítására. A közbülső, tulajdonképpeni búcsúvezetési fázis kimaradt, s a híres búcsúvezetők elöregedésével, elhunytával pedig a többi rítus is fokozatosan megszűnik.

Szó volt már a gyalogos útra kelésről, arról, hogy rendszerint két-három-négy napig tartott az út a kegyhelyig. Közben útszéli keresztelnél, forrás mellett vagy az útbá eső falvakban a templomnál/templomban pihentek meg. Gyakran – nyár lévén – a szabad ég alatt aludtak, és ha jobban megszervezték, egyes falvakban akadt a búcsúsok számára közös hálóhely, de kaphattak a házaknál is helyet merő szívességből, esetleg némi fizetség ellenében. Általában igyekeztek katolikus falvakban megszállni. Ilyenkor reggel részt vettek a misén, és csak azt követően indultak tovább.

A moldvai csángó keresztalja a csíksomlyói búcsún (Magyar Zoltán felvétele, 1991)

¹⁰ *Tánczos Vilmos: A moldvai magyarok búcsúvezetői. In Népi vallásosság a Kárpát-medencében. II. Szerk.: S. Lackovits Emőke. Veszprém–Debrecen, 1997. 148–167.*

A kegyhelyre megérkezés különféle formákban történhetett. Vannak történeti adatok arra vonatkozóan, hogy a csíki székelyek régebben ünnepélyesen elébe mentek az érkező moldvaiaknak.¹¹ Más esetekben a harangok meghúzásával üdvözölték érkező csoportjaikat. A XX. század végére – a negyven évnyi kommunista időszak következtében is – mindezek a rítusok elmaradtak, s az egymástól is javarészt függetlenül érkező csángók csak a búcsú napján, a körmenet, a keresztútjárás alkalmával szerveződtek kisebb-nagyobb csoportokba. És bár létezik már külön moldvai csángó keresztalja (a csíkcsoborfalvi templomban őrzött zászlajuk alatt), mára a csángók körében már inkább az egyéni ájtatosság dominál.

Bár nem dolgozatunk tárgya, érdemes érinteni a csángó helyi búcsúk szokásrendjét is. Példáink a Bákó melletti Lujzikalagor templombúcsújával kapcsolatosak. Ez a falu, az egyik legnépesebb csángó település, moldvai viszonylatban is híres vallásosságáról, és templombúcsúja a környékbeli falvakból is több ezer főnyi látogatót vonz. A falu feletti magaslatokon található három kápolnánál ugyancsak szoktak búcsúkat lenni: a település Sospatak felőli részén, Sziniszlón Keresztelő Szent János, az Oszebic felőli hegyen Jézus mennybemenetelének ünnepén. Továbbá a Kálvárián is: *„Kalagorban is van pinkesdkor búcsú. Nem olyan szép nadzs, mint a somolói, de azért ezen is sok nép öszvesereglik. A kö-zépső kápolnánál szokott tartva lenni, mi azt úgy mondzsuk, hodzs Kálvária. A Kálváriához kereszttekvel kimennek az emberek, pénteken-szombaton-vasárnap esténként mennek ki. Ott fent misék is szoktak lenni. Az ünnepi mise vasárnap szokott lenni, de azt a templomban tartják a páterek.”*¹²

Am a legnagyobb búcsút, a tulajdonképpeni templombúcsút szeptember 14-én, Szent Kereszt ünnepén tartják. Ilyenkor tömérdek ember szokott Kalagorba összegyűlni. Nem csupán a viszonylag közeli Lészpedről, Barátból, Bogdánfalváról, de a Bogdánfalvától délebbre fekvő katolikus falvakból, északról pedig még Szabófalváról is. Az pedig természetes, hogy a falubelieknek ez a nap a legnagyobb ünnepük: *„Szent Kereszt ünnepe szokott a legszebb lenni. Reggel 5-től vannak misék. 5-kor a munkások misé-je, akik navétába mennek, 8 s félkor a kicsiknek, cin-káknak, 9 s félkor a tineraknak. A nadzs mise 11-kor kezdődik, akkor jönnek a vendégek is. Ilyenkor nédzs páter dzsöntat folyamatosan. Este 6-kor kezdődik a vecsernye, és 7-kor az esti mise.”*¹³

Szent Kereszt búcsújakor a faluba érkező vendégeket a kalagoriak szívesen szokták fogadni, és meghívják magukhoz. Ezek rendszerint rokonok, barátok, ismerősök, de idegeneket is jó szívvel fogadnak a házukba. Rendszerint az ünnepi ebédre fogadnak néhány vendéget, de nem ritka az sem, hogy azok ott is hálnak. Ilyenkor este együtt szoktak imádkozni.

*Moldvai csángó asszony
a csíksomlyói búcsún
(Magyar Zoltán felvétele, 1992)*

11 *Gegő Elek*: A moldvai magyar telepekről. Buda, 1838. 71.

12 Lujzikalagor – Hajzi Mária, 1991.

13 Lujzikalagor – Bíró János, 1991.

Bár manapság már csak az idős nők hordják a népviseletet, ma is elmondható, hogy minden környékbéli falu viseletében a szabási, varrási és motívumbeli különbségek ismeretető jelként is funkcionálnak. Egy csángó az 1990-es években még rögtön tudta, hogy melyik faluból való emberrel beszél. Sőt, a ruhadarabokon kívül például a tarisznyákra is általában érvényes a fenti megállapítás. Mindezt csak azért szükséges kiemelni, mert egy-egy ilyen csángó templombúcsú színpompás népünnepély is egyben, a vallási kereteken túl is.

A XX. század első felében még Szent András napja (november 30.) is jelentős búcsú volt Lujzikalagorban,¹⁴ de ez az ünnep a század végére veszített jelentőségéből. A Szent Kereszt búcsú is annyiban, hogy Bákó iparosításával és urbanizálódásával arányban a XX. század második felében megnőtt az ingázó („*navétázó*”) munkások (elsősorban férfiak) aránya, akik gyakran csak estére érnek haza ünnepelni. Az 1980-as években nem is volt tanácsos ekkor szabadságot kivenni, a rendszerváltást követően azonban aki teheti, otthon tölti és megünnepli ezt a napot.

A csángók rendkívül mély vallásossága közismert a néprajzi irodalomból. Így például szembetűnő máig is nagyfokú Mária-tiszteletük. Nem véletlen ennek tükrében, hogy az általuk leginkább látogatott búcsújáráshelyek mindegyike Mária-kegyhely. „*Mind csak Mária*” – ahogyan egy magyarfalusi asszony mondta.¹⁵ A közeli Barát templombúcsúja eredetileg szintén Szűz Mária (Nagyboldogasszony) ünnepe volt,¹⁶ és egyházpolitikai okokból helyezték át az ünnepet az 1980-as években pünkösdre, ám a templom oltárára a csíksomlyói kegyszobor másolatát helyezve. A széleskörűen elterjedt csángó eredetmonda is erre utal: „*Szűz Mária otthagya volt. Elvitték innen Barátból.*”¹⁷ Ugyanez érvényes a bukovinai Kacsikára, amely kegyhely Mária-kultuszát és patrocíniumát a következő szép képbe foglalta össze egy adatközlő: „*Azért mondjuk, hogy Mária elszenderülése, mert Mária nem halt meg, csak elaludt. Felment a fiához a mennybe.*”¹⁸

A csíksomlyói Mária-szobornak a moldvai búcsújárók általános jelleggel gyógyító erőt tulajdonítanak. Egy magyarfalusi adatközlő az alábbi metaforikus képpel utalt búcsújárásközben Krisztus kereszthalálára: „*Jézus ágya a kereszt.*”¹⁹ A csodára való hajlam, az intenzív csodaélmény vezetett többek között az archaikus népi imádságok esetenkénti szürreális, archaikus rétegzettségű képi világához is.

A moldvai csángókról szólván elkerülhetetlenül szembe kell nézni az asszimiláció kérdéskörével. A megállíthatatlannak tűnő nyelvvesztés ellenére azonban esetenként máig is feltűnő a magyarsághoz, az anyanyelvhez ragaszkodás, az anyanyelvi vallásgyakorlás igényének megannyi apró példája. Érezhetően pejoratív zöngével ejtett a kacsikai búcsújáráshelyet minősítő vélemény: „*ott polón, oroszul, többet oláhul, csángóul egészen kevéskét*”,²⁰ míg a Csíksomlyóról szóló beszámolók többnyire ragaszkodó elfogultsággal telítettek. Például: „*Elmenek Somolóra, hogy szép magyar prédikációt halljak, és szívem szerint gyónjak meg.*”²¹ Vagy miként egy trunki asszony fogalmazott: „*... mert igazabbak, szebben beszélnek ott*”.²²

14 Domokos Pál Péter i. m. 217.

15 Magyarfalú – Feri Rózsa, 1992.

16 *Tánczos Vilmos*: Csíksomlyó a népi vallásosságban. Budapest, 2016. 224.

17 Lujzikalagor – Hajzi Mária, 1991.

18 Trunk – Róka Mihályné Nica, 1992.

19 Magyarfalú – Gusa József, 1992.

20 Nagypatak – Dohár Ferenc, 1991.

21 Lábnik – Ádám András, 1992.

22 Trunk – Róka Mihályné Nica, 1992.

A kegyhelyen szedett zöld ágakkal és gyógyfüvekkel kapcsolatos szokások és hiedelmek szintén elválaszthatatlanok a búcsújárás tárgyalásától. E szentelményeket a búcsúok ön-maguknak emlékül, az otthon maradtoknak pedig búcsúfiaként, kegyelmi ajándék gyanánt szánják. Odahaza a zöld ágat, virágokat a tisztaszobába állítják, hogy a „*kegyelem illata*” a ház tájékát is átjárja. A legtöbb kegyhelyen a zarándokok az induláskor a templom vagy a keresztút környékén zöld ágat törnek (vagy vesznek), jelképezve, hogy a lelkük megújult, és azzal indulnak haza. Érdekes módon a csángók közül nem minden falu lakosai visznek haza nyírfaágot, ami talán arra utal, hogy ezt a szokást később vették át a székelyektől. Akik visznek, így vallják meg az okát: „*Emléknek. Betegségtől használ.*”²³ „*Viszünk egy-egy ágacskát emléke. A Szűzanya lábához hezza érintjük. Sokat viszek, mert sok nyámom van. Mindenkinek adok edzs-edzs ágecskát. Imádkozunk rea.*”²⁴ „*Megsúroltuk Szűz Máriát vele, s a pap es megszentelte. Nyírfa, brádnak a tetejkéje, csinálunk belőle csájt, mindenre jó.*”²⁵

A nyírfaágra, amelyet Lujzikalagorban *búcsúágnak* neveznek, rendszerint annyi imát mondanak, ahány levél van rajta. Egyes helyeken megfőzik, és a levéllel megmossák a lábukat.

Ugyanígy csodálatos erejűnek tartják a Csíksomlyóról hozott füveket, gyökereket is. A Kissomlyó hegyének déli oldalán, a Szent Antal-kápolna körül gyűjtik a *Jézus tenyere* nevű, lóheréhez hasonló ötlevelű füvet (*Ricinus communis*), amelyet a zsebkendőjükhöz hasonlóan hozzáérintenek a kegyeszoborhoz, majd meg is szenteltetnek. E növény eredetmondája szerint az a jeruzsálemi kálvárián sarjadt, ott, ahol a kereszttel eleső Jézus ujjai megérintették a földet. A lujzikalagoriak az imakönyvbe teszik, és a beteg szerv fölé helyezve szív-fájdalom ellem használják. A forrófalviak a megijedt gyermeket füstölik meg vele.²⁶ De gyűjtöttek a Kissomlyó hegyén fenyőrügyet is, amelyből teát és szirupot főztek, ez asztma és köhögés ellen volt hatásos a búcsújárók hite szerint. A *szponcs* nevű lilás virág (*Helleborus purpurascens*) gyökerének pedig olyan mágikus erőt tulajdonítottak, hogy az a beteg állat fülébe húzva kihúzza belőle a betegséget.²⁷

Mint az a fenti példából is kitűnik, a különféle szentelményekhez fűződő képzetek rendkívül gazdag hiedelemvilágról tanúskodnak. Ezek azonban többnyire a magyar nyelvterület más részein is megfigyelhető paraliturgikus hiedelmek és hiedelemcselekvések. Ellentétben a csíksomlyói pünkösdi hajnali napba nézés szokásával, amelynek analógiái a Kárpát-medence más tájain is rendkívül szórványosan és más naptári ünnep kapcsán ismertek. E szokás és kollektív látomás esetleges pogánykori előzményeinek²⁸ és szövegvilágának²⁹ elemzése azonban már egy másik tanulmány feladata kell hogy legyen.

Magyar Zoltán

23 Külsőrekecsin – Szarka Mária, 1991.

24 Lujzikalagor – Hajzi Mária, 1991.

25 Diószén – Zsitár Márton, 1992.

26 *Tánczos Vilmos*: Adatok a csíksomlyói kegyhely búcsújáró hagyományainak ismeretéhez. In: Népi vallásosság a Kárpát-medencében. I. Szerk.: *Lackovits Emőke*. Veszprém, 1991. [136–157.] 154.

27 Vö. *Magyar Zoltán*: Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus. Típus- és motívumindex. III. Budapest, 2021. 181.

28 *Bosnyák Sándor*: A felkelő nap köszöntése a csángó népcsoportoknál. *Ethnographia* 1973. 559–561.; *Tánczos Vilmos*: A moldvai csángók pünkösdi hajnali keresztútjárása a Kis-Somlyó hegyen. In: *Hazajöttünk*. Pünkösdi Csíksomlyón. Szerk.: *Asztalos Ildikó*. Kolozsvár, 1992. 40–45.

29 *Magyar Zoltán*: A magyar történeti mondák katalógusa. Típus- és motívumindex. V. Budapest, 2018. 383–387.

Kovácszene

Film a kovácsolás munkaritmusairól, hangjelzéseiről, zenei játékaeiről

Homage á Békefi Antal

A Magyarországi Kovácmíves Céh nevű egyesület 1990-ben alakult meg a magyar kovácsművesek összefogására, a kovácmesterség hagyományainak őrzésére, a szakma életben tartására, népszerűsítésére, jelenkori eredményeinek bemutatására.

A céh sokirányú tevékenységei között kiemelt jelentőségű a kovácmesterség különböző ágait, szakterületeit, elveszőben lévő technikáit és különleges értékeit bemutató oktató és ismeretterjesztő filmek készítése. Ezek sorában a legújabb a *Kovácszene* című, 36 perces film, amely a kovácsolás zenei hatásával, munkaritmusával és ritmikai játékaival foglalkozik. Békefi Antal jeles zenepedagógus, zeneszerző és zenekutató az 1970-es években végzett gyűjtései alapján írta meg *A kovácskalapácsok munkaritmusai és jelbeszéde* című tanulmányát.¹ Az ő kutatási eredményeinek és a céh tagjai gyakorlati ismereteinek felhasználásával készült el a film, amely a mozgókép lehetőségeivel nagyon jól képes bemutatni ezt a rendkívüli kulturális értéket.

A ritmusnak az élet minden területén óriási jelentősége van, de a munkavégzésben, és ezen belül a kovácsolásban ez a jelentőség elsőrendű fontosságú. A kovácsinasokat annak idején felvételükkor énekelgették, táncoltatták, hogy megállapítsák, milyen a ritmusérzékük. A hatékony, jó energiafelhasználású, folyamatosan végzett kovácsolás elképzelhetően a mozgás ritmusának megtartása nélkül.

Szekeres Antal egyedül kovácsol
(Lehoczky Tamás felvétele)

A kalapács ütései zenei értékű hanghatással járnak, annál is inkább, mert kovácsolás közben a kovács gyakran nem a munkadarabra, hanem az üllőre üt, hogy amíg fordít a munkadarabon, vagy új művelet megkezdése előtt szünetet tart, addig se veszítse el a mozgás folyamatosságát, ne essen ki a ritmusból. Az ütések hangereje, hangszíne függ az ütések erejétől, attól, hogy a munkadarabot vagy az üllőt, és attól is, hogy az üllő melyik részét üti a kovács. Ezáltal a kovácsolás minden esetben valamilyen zenei hatással jár, de a kovácsok törekedtek is arra, hogy

¹ A Szombathelyi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei I. 1978. 227 – 242.; Ponticulus Hungaricus IX. 2005. 11. sz.

ezt a hatást fokozzák. Igyekeztek az üllőjük hangját erősebbé, tisztábban csengővé tenni azért, hogy a talpa alá filcdarabot tettek, így az nem feküdt teljesen egyenletesen végig az alátét tuskón, kis légrés maradt köztük, a hanghullámok szabadabban terjedhettek.

Az üllőre mért ütésekkel nem csak a feltétlenül szükséges szüneteket tölti ki a kovács, hanem gyakran ritmusjátékokat is alkot, szórakoztatva önmagát, vagy a műhelyben esetleg jelenlévő hallgatóságot.

A kovácsolással szükségyszerűen együtt járó zenei hatás nagymértékben fokozódik, ha a kovács nem egyedül, hanem csoportban dolgozik. Nagyobb tömegű, erős átalakítást kívánó munkadarabok kovácsolásakor két, három, néha négy kovács is együtt dolgozik. A csoportban mindig van egy vezető mester, aki egykezes kalapáccsal üt, és tartja a munkadarabot, a segéd, vagy a segédek kétkezes nagykalapáccsal ütnek, ők az úgynevezett ráverők. A vezető mester mutatja az

Molnár Péter „vezető” és Szekeres Antal „ráverő” „stájeresen” kovácsol (Lehoczky Tamás felvétele)

ütések helyét, irányát, diktálja a tempót, gyorsít vagy lassít, erősít vagy csendesít, jelzi a ráverés szüneteltetését, az újraindítást és a befejezést. Mindezt szavak nélkül, elsősorban kalapácsjelekkel, esetleg test- és szembeszéddel. Minél többen dolgoznak együtt, a vezető mesternek annál kisebb a szerepe az anyag közvetlen alakításában, viszont annál nagyobb a vezénylésben. Két vagy három ráverőnél már csak könnyű *kiskalapácsot* használ, egyre többször csak az üllőn üti a taktust, sőt, egyre többet *cifráz*.

Jó zenei érzékkel megáldott kovácsok színes ritmusképleteket alakítottak ki.

A kovácsműhelyek gyakran amolyan falusi „kaszinókként” is működtek. sokszor a kovácsnál jöttek össze a gazdák, fuvarosok, ügyfelek, és a mester szívesen csillogtatta „karmesteri” tudását. De nemcsak az esetleges hallgatóság elbűvölésére, hanem a nehéz fizikai munka megkönnyítésére is alkalmas a kovácsolás közbeni zenei játék.

A magyar nyelvterületen a csoportos kovácsolásnak két alapvető formája alakult ki, az ún. *stájeres* és a *franciás*. Az elnevezések földrajzi megalapozottságát nem lehet igazolni. A stájeres kovácsolásakor a ráverők számától függetlenül minden ráverő leütése után a vezető mester következik, tehát az egymást sorban követő ráverők ütései közé beüt a mester, a franciás módi szerint a ráverők sora után következik a mester. A három ráverő + mesterből álló négytagú csoportos kovácsolást *kompanyisnak* nevezték, ilyenkor ritmuskép szempontjából stájeresen dolgoztak, minden ráverőütést egy mesterütés követett.

További érdekesség a csoportos kovácsolásban az, hogy a ráverőütéseknek két módja van. Az első az általánosan gyakorolt módszer, amikor a kétkezes nagykalapácsot fej fölé emelve, legfeljebb 90 fokos íven mozgatva üt a ráverő. A ritkábban alkalmazott, különlegesen nagy ütőerőt eredményező módszer szerint teljes köríven forgatva, *lengolva* üt a

kovács. Ha a ráverők közül csak egyik üt ezen a módon, az a ritmikai képben új színt, egy *sántító* ritmust eredményez, hiszen a körben forgatott, általában nagyobb súlyú kalapács ütési időtartama, hangereje és hangszíne is „kilóg” a sorból.

Molnár Péter „vezető”, Német Attila és Elek Zoltán „ráverő”-k „franciásan” kovácsolnak
(Lehoczky Tamás felvétele)

Szekeres Antal „vezető”, Német Attila, Molnár Péter és Elek Zoltán „ráverő”-k „kompánisan” kovácsolnak
(Lehoczky Tamás felvétele)

Manapság már nincs olyan kovácsműhely, ahol a mester mellett két-három segéd is dolgozik, a kalapáológépek átvették a ráverők szerepét. Így a kovácsolás zeneisége, a ritmikai játékok, és a hangjelzésekkel irányított csoportos kovácsolás végleg el fog tűnni a világból, éppen úgy, ahogyan a más csoportos munkákat kísérő munkadalok már régen eltűntek.

A Magyarországi Kovácsműves Céh tagjai is nagyrészt állandó segéd nélkül, egyedül dolgoznak, de alkalmanként, rendezvényeken, vagy több embert igénylő munkák elvégzésére összejönnek, és ilyenkor gyakran sor kerül csoportos kovácsolásra is. A sors különös kegyelméből éppen a céh vezetője, Molnár Péter céhmester körül, akinek Debrecenben van a műhelye, alakult ki egy baráti kör a céh Debrecenhez közeli tagjaiból. Elek Zoltán józsai, Német Attila berettyóújfalui és Szekeres Antal hajdúböszörményi kovácsmesterekből összeállt az a négytagú csapat, akikkel sikerült a kovácsolás zenei vonatkozásait bemutató fil-

met leforgatni, így ezt a hagyományt az utókor számára megörökíteni. A film összes film-
szakmai munkáját, a rendezői, operatőri, világítói, hangrögzítési, vágási, szerkesztési fel-
adatát Lehoczky Tamás operatőr végezte el. Az ötletgazda Takáts Zoltán kovácsmester volt
a forgatókönyvíró és a társrendező, aki részt vett a vágási munkában is.

Takáts Zoltán

TERMÉS

Régi famíliák

A Hosszútóthy családról egy 1609-es végrendelet kapcsán

A XVII. század közepén kihalt Hosszútóthy család eredetileg Zala vármegyéből származik. Első, leírt ősük Márk, aki 1365-ben kapitányi rangot viselt. Utódai a későbbi idők folyamán átszármaztak más megyékbe is, így Veszprém, Vas, Sopron, Pozsony, Nógrád, a távoli Liptó megyébe és a Szepességbe is. Mindennek több oka is volt, így például a későbbi birtokadományok, a házasságok, a betöltött megyei, várbeli katonai és városi tisztségek, természetesen minden okot nem lehet, illetve nem is tudunk felsorolni. Mind a családnevüket, mind pedig a nemesi előnevüket, azaz predikátumukat az első birtokközpontjukról, Hossztót faluról vették. A ma Veszprém megyéhez tartozó település valaha Zala vármegye része volt. Első írásos említése 1408-ban Hozyutoty, később pedig 1455-ben Hozywtoth¹ alakban maradt fenn. Ekkori lakói – ahogy annak idején nevezték őket, „tótok” – önmagukat szlovéneknek nevező délszlávok voltak. A falu mára lerövidült névalakjának előtagja pedig arra utal, hogy a település valószínűleg csak egy hosszú utcából állt. Maga a családnév a régi okiratokban, jegyzőkönyvekben és feljegyzésekben számtalan változatban maradt fenn, mire eljutott a mára véglegesen használt alakhoz: Hoztoty, Hozzwototy, Hozuthothi, Hozzuthotj stb. Mikor nagy-, mikor kisbetűs névkezdéssel.² Csak a lábjegyzetben hivatkozott Kázmér Miklós családnév-kutató nyelvész kötetében, amint majd a későbbiekben olvasható, tizenhat Hosszúthóty férfi leszármazott neve található, ezek legtöbbször fel fogjuk sorolni. (Kázmér a címszóban a családnév esetében az *u* hangot mindig hosszan jelöli. Más dokumentumokban gyakori a rövid magánhangzós alak.)

A régi családról sajnos nem találunk családfát sem Nagy Ivánnak, sem pedig Kempelen Bélának³ a magyar nemeseket leíró, összefoglaló művében, mivel azok írásakor már nem kaphattak pontos és érdemleges adatokat a fiág kihalása miatt. A család kiházasított nőtagjai pedig már egy új famíliához kerültek, és ezzel a férjeikhez tartozóan sem ők, sem a gyermekeik nem vitték tovább a Hosszútóthy nevet. Valószínűleg nem jegyezték a korábbi és későbbi rokoni szálat még akkor sem, ha tartották, ápolták is a kapcsolatot az akkor még élő véreikkel. Ahogy a fentebb írt genealógusok, úgy mi sem tudunk hitelesen elfogadható családfarajzot tárni az olvasók elé. Ennek több oka is van: a fellelhető dokumentumok legtöbbször nem tartalmaz pontos évszámokat, helyszíneket, kapcsolatokat, csupán töredékek. Ha találunk is évszámokat, azok legtöbbször nem születési vagy halálozási adat, csupán

1 Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. I. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 612.

2 Kázmér Miklós: Régi magyar családnévek szótára. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1993. 482–483. Itt csak példaként idézzük. A harmadik részben felsoroljuk a családhoz tartozó összes, benne olvasható nevet.

3 Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. V. Pest, 1859. 178–179. és Kempelen Béla: Magyar nemes családok. CD-ROM, Arcanum, 2002. oldalszám nélkül.

annyi, hogy az illető akkor élt. De hogy éppen milyen korú volt, az ezekből nem derül ki. A másik ok, hogy a családban bizonyos keresztnévek rendre öröklődtek. Ilyenek például az István és a György, amelyek nemzedékeken át megismétlődtek. Főként ez utóbbi keresztnévűek esetében lehetetlen a viselőiket határozottan elkülöníteni. A hiányos adatok miatt nagy hézagok találhatók néha évtizedeken keresztül a rokoni kapcsolatokban. A családban született lanyok nevét pedig csak nagy ritkán írták le, ezért esetükben még a testvéri hovatartozás is utólag csak a férjeik neve alapján találgatható.

Egyedül Szluha Márton⁴ próbálkozott e nehéz feladatra, s tett közzé egy idealizált, sok helyütt pontatlan nemzedékrendi táblát a családról. Tévedései okát már fentebb felsoroltuk, ő sem rendelkezett pontos adatokkal, de kutatásai alapján próbálta kitölteni a hézagokat, egymás mellé és alá rendelni a fellelhető keresztnéveket.

Az alábbiakban ezt nem kívánjuk megismételni, csupán több helyen pontosítani azt. Mindezen nehézségek ellenére szeretnénk közölni az összes olyan családtag nevét, akiről találtunk a regesztákban, tanulmányokban, előadásokban újabb adatokat. Illetve mindazt, amit sikerült róluk kideríteni, ami ránk maradt a korabeli feljegyzésekből, hogy a család-történeti részben megmentsük azt az utókornak.

Jelen írás három nagyobb részből tevődik össze. Az elsőben Hosszútóthy⁵ István 1609-ben írt végrendeletét⁶ kívánjuk ismertetni. A következőben a testamentumban szereplő neveket mutatjuk be, és próbáljuk az abban szereplő személyek nevét összekapcsolni a végakarát írójával. Végül pedig az általunk talált összes Hosszútóthy vezetéknévű családtagot felsoroljuk. Ahol lehet, ott évszámokkal, helynevekkel, az életükről néhány mondatos ismertetővel, családtagjaikkal és az azokkal való kapcsolatukkal. Ezek között akad olyan is, hogy csak egy keresztnévet tudunk megörökíteni mindenféle megjegyzés nélkül. Ugyanakkor az is előfordulhat, hogy némelyik utónév ismétlődni fog, mivel az időbeli azonosítása nem lehetséges. Ez főként a Györgyöknél fordulhat elő.

Hosszútóthy István 1609. április 19-én írta (íratta?) meg végrendeletét húsvét napján Lipótban,⁷ azaz Liptószentmiklóson hat tanú előtt. Ezek a következők voltak: Székely Balázs szepesi kanonok, Szentiványi Benedek, Szentiványi Gáspár, Liptó vármegye bírása, Pottornyay Tamás és fia, István, valamint Pottornyay Boldizsár.

A bevezető két latin mondat után azonnal rátér a családtagjaira. A feleségét sohasem nevezi meg név szerint, mindig csak „szerelmes atyámfia” szó szerkezettel helyettesíti azt. Tőle kéri, hogy a szepesi káptalan székesegyházában temessék el a holttestét. E templom Szepeshelyen található, ma Szepesváralja településrésze, az eredeti műemlék egyházát Szent Márton tiszteletére építették 1232 és 1275 között. Nem tesz említést az őseiről, szüleiről, a koráról sem. Azonban kiderül, hogy a házaspár nem lehetett már fiatal, hisz az örökösök között szerepel a feleség valamelyik házasságából született két unokája neve: Bánffy Miklós és Zsófia. Ez a tény részben nehezítette a feleség nevének kinyomozását, részben segítette is azt. Végül is a Zay család genealógiájából derült ki, hogy István felesége⁸ csömöri

4 Szluha Márton: Vas vármegye nemes családjai. Heraldika, Budapest, 2011. 617–618.

5 Az eredeti okiratban rövid *u*-val szerepel a családnév. A nyugat-dunántúli nyelvújítás nyelvújrási jelenségeit tekintve ez lehetett az eredeti, csupán a családdal későbbiekben foglalkozó szakemberek igazíthatták hosszú *u*-ra a helyesírási szabályzatok alapján.

6 Dr. Komáromi András: Hosszútóthy István végrendelete. 1609. ápr. 19. (Levéltári kutatások. Harmadik közlemény). Történelmi Társaság, Budapest, 1904. 97–100.

7 Az 1904-ben másolatban közölt szöveg alatti megjegyzés: „II. Ferdinánd királynak Bécsben 1635 évi aug. 15-én kelt megerősítő átiratából. Királyi Könyvek 8. k. 89. I.”

8 Többben az első feleségének fajszi Anyos Orsolyát tartják. Ő azonban az évszám (1639) alapján a később élt Hosszútóthy István felesége volt, hisz a végrendeletkező már ekkor elhunyt. (Ezen adat lejjebb olvasható.)

Zay Magdolna volt, akinek az anyját Bánffy Gara Borának hívták (†1579). Magdolna ötször ment férjhez, akik közül Hosszútóthy István volt a harmadik férje. (A Bánffy családdal többszörös rokoni kapcsolatban álltak.) Ebből a házasságból nem született közös gyermek, bizonyítja ezt a végrendelet szövege. Említést tesz egy György nevű nagybátyjáról, akinek a halála után komoly összeget örökölt.

Az élő testvérei közül többször megnevezi László prépostot, akiről a későbbiekben a családtörténetben lesz szó, valamint két öccsét, Györgyöt és Ferencet. A távoli rokonok közül (nem vérrokonok) Bánffy Kristóf nevét olvashatjuk, aki valószínűleg a feleség sógora lehetett valamelyik házassága révén. Rajta kívül még két személyt illet sógorom névvel: Palásthy Benedeket és Lippay Jánost. Mindkét személyről a második részben fogunk szólni részletesebben.

Mivel a végrendelet szövege tartalmilag nem logikus sorrendben sorolja föl a végrendelező hagyatékát, illetve annak ingatlanjait és ingó „*marháit*”, ezért a könnyebb követhetőség érdekében mindezeket csoportosítottuk. Érdekes módon viszonylag kevés ingatlannal rendelkezett, pedig a Hosszútóthyak a gazdagabb köznemesi családok közé tartoztak. A testamentumban szereplő településeken is csak bizonyos nagyságú résszel bírtak, és ezek legtöbbször is más-más megyékben volt található. Elsőként Újvárat (Liptóújvár) említi, amely valószínűleg a feleség hozománya volt. Ezt három részbirtok követi: Viszló (régén Abaúj vármegye), Verepcze (nem azonosítható, vagy pontatlanul leírt településnév) és Éberhárd (Pozsony megyében, mai szlovák neve Malinovo). Ezt követi a talán legértékesebb ingatlanja, egy Pozsonyban lévő ház, amelynek értékét 1600 forintban adja meg. A következő csoportba a Zemplén vármegyében található ingatlanok szerepelnek. Liszka (Olaszliszka) és három szőlő a híres borvidéken: Nagytölgyes, Kistölgyes és Torna szőlő ezen területek elnevezése. Az itt felsoroltaknál eltekintünk annak ismertetésétől, hogy a felsorolt családtagok közül ki és mekkora hányadot örökölt. Azonban azt meg kell jegyeznünk, hogy a vagyonából a legnagyobb rész a feleségére szállt.

Mint minden nemesi családnál, így náluk is előkelő helyet foglaltak el a családi ékszerek, az aranyból, ezüstből készült használati tárgyak. Ezek egy része Thököly Istvánnál voltak megőrzésre egy „*aranyas*” ládában, a másik fele az értékesebb ruhákkal együtt a „*tárházban*”, azaz egy külön erre a célra fönntartott helyiségben. (A mondat első részére nem derül fény, hogy miért kerültek bizonyos darabok Thökölyhez.) A továbbiakban ezeket soroljuk föl tömören összegezve, csak néhány érdekesebb darabhoz idézzük a végakaró megjegyzését. Az „*aranyas*”, azaz aranyozott ládában található több névvel nem nevezett ezüst „*mív*”, két aranylánc, egy nagy gyöngylánc, egy függő (fülbevaló), benne gyémánt és rubint ékkövek, négy gyűrű szintén rubint és gyémánt kövekkel, egy aranyozott tükör és mosdómedence, két aranyozott ezüst „*skatula*” (díszes doboz, ládika), amelyben különböző csipkék találhatók 800 forint értékben. Ezekon kívül egy aranykeresztet hagy a feleségére, egy aranylánca pedig Bécsben van az ötvösnél megcsináltatni, amelyet még ki kell váltani. Palásthy Benedek sógorának 800 forint értékben hagy különböző ezüsttárgyakat, amelyeket nem pontosít. Dersffy Miklósné rokonánál szintén találhatók különféle ezüst művek, amelyeknek értékét 1600 forintra becsüli. (Ez utóbbiakat ajándékba kapta II. Rudolf német-római császártól.) Ferenc öccse kapja azt a tárházban lévő ezüstnyerget, amely valamikor az erdélyi fejedelemé volt. Végül zálogban van egy értékes botja és medencéje, amelynek értéke másfél ezer forint – kéri, hogy ezeket is váltsák ki.

A ruhanemük és tartalék szövetfélék közül csak a sajátjait, azokból is csak a legértékesebb darabokat örökíti tovább. Azonban mindegyiknél pontosan megnevezi, hogy azt ki kapja. A felsorolásban sok olyan ruhaanyagot említi, amelyeket a mai olvasónak meg kelle-

ne magyarázni, ugyanis az akkor divatos és értékes szövetfélét ma már nem használjuk. Így csak az ismert jelzőkre hivatkozunk egyes tárgyaknál. Ezek: nyesttel bélelt vörös skarlát suba (a prépost testvéréé lesz), mállal bélelt zöld skarlát mente, két „*csimellet*”⁹ dolmány, egy sima zöld skarlát mente, egy mentének és egy kurta dolmány, illetve nadrágnak való posztó (ez utóbbi angliai, szederjes színű), végül egy bélelt köpönyeg.

Állatokról kétszer ír csupán. Egy Lackónak nevezett, valószínűleg fiatal, rokon legényke örököl (egy nadrágnak való posztón kívül) egy paripát, azaz nemes hátslovat. A felesége pedig tizenkét szekereslovat, amelyek a hosszabb utazáskor (esetleg költözéskor) szállították a család holmiját.

A zálogban lévő tárgyakon kívül csupán két egyénnél (Henkel Lázár és Merbált György) van 1200–1200 forint tartozása, kéri feleségét, hogy ezeket halála után adja meg. Ugyanígy fizesse ki azokat a szolgálkat, akik csak az ő személyéhez tartoztak.

A kor szokása volt, hogy még a szegényebb végrendelezők is hagytak bizonyos összeget a helyi egyházra. De főként azok a nemesek, akik azt kérték, hogy őket valamely templomban – jelen esetben székesegyházban –, illetve bizonyára az abban található családi kriptába temessék el. Hosszúóthy azonban erről nem tesz említést a végrendeletében.

A testamentum a tutorok (gyám, támogató, végrehajtó) nagyon rangos névsorával zárul. Ők a következők: kardinál uram (valószínűleg Forgách Ferenc, aki 1607–1615-ig volt az esztergomi érsek), Illyésházy István főudvarmester, majd nádor, gróf Thurzó György Árva vármegyei főispán (később nádor), Szentivány János és Mihály, valamint Okolicsányi János, Liptó vármegyei viceispán.

Az okiratban olvashatók alapján megállapítható, hogy Hosszúóthy István még a saját tágabb családján belül is nem a legtöbb vagyonnal bíró nemes volt. Azonban a kapcsolatai más nemesekkel és az akkori Magyarország vezető rétegével, főuraival messze túlmutatnak köznemesi származásán, amely az általa betöltött tisztségeknek és talán a família néhány, kiemelkedően ismert személyiségének volt köszönhető.

A rövid, kevés családi információt tartalmazó végrendelet ismertetése után a benne szereplő örökösökről és a csupán említett személyekről található adatokat közöljük tanulmányunk második részében. (A fentebb már leírt családtagok nevét nem ismételjük meg.) Még fontos megjegyezni, hogy a végrendelet – bár a Felvidék északi részén íródott – többnyire csak magyar családneveket tartalmaz, csupán néhány esetben találkozunk német eredetű vezetéknevvel, szláv etimonú egy sincs közöttük.

Alsóindvai Bánffy Kristóf (*1577–†1644) királyi főpohárnok, a kiterjedt Bánffy család ismert tagja. Gyermekei nem élték túl a 67. évében meghalt apjukat, így a család ezen ága kihalt.

Liszky János Heves megyéből származó nemesi család tagja. Egyik águk Zemplén vármegyében élt, valószínűleg innen ered a Hosszúóthyakkal a kapcsolata.

Pottornyai és csáthi Pottornyay Boldizsár, Tamás (1594), és István nevű fia ősi Liptó vármegyei nemesi család férfitagjai. A Felvidéken, de főként Liptóban és a szomszédos megyékben házasságaik révén szinte minden nemesi családdal kapcsolatban voltak, köztük a Szentiványi családdal is. A végakaró Anna nevű nagynénjének a férje Pottornyay János volt (†1599).

Palásti és keszihóczi Palásthy Benedek Hont vármegyei törzsökös család tagja. Mivel ebben a korban két Benedek is élt, nem tudjuk eldönteni, hogy melyikük személyéről ír a végrendelező. I. Benedek, az apa (1560), akinek a felesége Kóvári Anna volt, II. Benedek

9 Teveszörből szőtt posztó.

(1557), a fia, akinek neje pedig Csery Zsófia. A feleségek nevét szándékosan jegyeztük le, mivel a végakaró többször is sógorának nevezte Palásthy Benedeket. Azonban egyik családfán sem sikerült ilyen formában a rokoni kapcsolatot megtalálnunk. Nagy Iván kötete szerint Palásthy Benedek felesége Zay Erzse, aki Zay Magdolna Miklós nevű testvérének a lánya volt. Emiatt a kapcsolat miatt nevezheti Hosszútóthy István Palásthyt „sógorának”.

Dersffy Miklós Hont vármegyei főispán felesége, Perényi Bora (†1619) szintén rokoni kapcsolatban lehetett Hosszútóthyval, ha nála őriztette a római császártól ajándékba kapott ezüstitárgyait.

Csetete(y) László nevét a végrendeletben pontatlanul írhatták le, mégpedig a végéről lemaradt az ipszilon. Valószínűleg a nemesládonyi előnevet viselő Vas vármegyei család leszármazottja. Ennek egyik tagját, Csetetey István vasvári prépostot 1618-ban megölték.¹⁰ Másik ugyanilyen nevű családtagjuk korábban, 1599-ben élelmezési biztos volt.

Szentiványi Benedek, Gáspár (1620), János és Mihály Liptó vármegyei család tagjai. Részletes és hatalmas családfájukon, amely több mint hét oldal Nagy Iván megfelelő kötetében,¹¹ lehetetlenség eldönteni, hogy a sok azonos keresztnévű, és ugyanabban a korban élt családtag közül pontosan melyikükről van szó. (Ezen családrajzról nagyon jól leolvasható a korábban tett megállapítás, hogy a felvidék nemesei szinte mind rokoni kapcsolatban álltak egymással: Pottornyay, Kubinyi, Palásthy, Okolicsányi stb.).

Lipp János királyi személynök (†1616). Egyik fia, Gáspár előbb országbírói ítélőmester, majd kincstári elnök volt; a másikuk, György pedig 1642-től esztergomi érsek.

Keresztnév hiányában nem azonosítható néhány személy: Andaházy uram (ilyen nevű család élt Liptó megyében), Kubinyiné és Petendy uram. Ugyanígy két deák, akiket Hosszútóthy nagyon becsülhetett és kedvelhetett. István deáknak a mállal bélelt mentéjét hagyta örökül, Oroszvály Mihály deák pedig 300 forintot örökölt az urától.

Amint korábban jeleztük, sajnos könnyen áttekinthető, pontos családfát nem tudunk rajzolni a különböző okiratokban szereplő nevekből. Csupán lexikonszerű fölsorolást, ahol lehetséges, ott évszámokkal, helyekkel, birtokokkal, családtagokkal és rövid szöveges kísérettel. Az évszámoknál csillaggal jelezzük a születés, kereszttel a halálozás évét, ha az rendelkezésünkre áll. A jel nélküli évszámok csupán azt jelzik, hogy az adott név mikor fordul elő. Adatainkat a fent már jelzett három genealógián kívül rengeteg forrásból szereztük: a Hungaricana megfelelő részei, Kázmér Miklós kötete, Wikipédia, GENI stb., azaz minden írásos hely, ahol ezen családnév előfordul. Mivel ezek között nagyon sok az ismétlődés, és maga a lelőhely szakirodalmi leírása hosszabb lenne, mint a talált név vagy adat, ezért eltekintünk attól, hogy mindezeket a lábjegyzetben fölsoroljuk. Kivételt csak abban az esetben teszünk, ha a hosszabb szöveg vagy az egymástól eltérő adatokról szóló megállapítás azt indokolja.

Bevezetőként meg kell jegyeznünk, hogy a Hosszútóthy családot többen a Szalók nemzetséggel hozzák összefüggésbe, illetve annak egyik leágazásaként említik. Ősatyjuknak „Szalóki” Heim (Heym) személyét tartják. Ez a félreértés abból eredhet, hogy a családnak már a XIV. században volt birtoka Szalókon (ma: Nemesszalók), amely településen valóban e nemzetség utódai is birtokoltak. Azonban nincs semmiféle, pontosabban elegendő írásos följegyzés arra vonatkozóan, hogy a családot valamilyen kapcsolat fűzte-e a Szalók nemzetséghez.

10 Nagy I. i. m. III. Pest, 1858. 128. A *Magyar Katolikus Lexikon* szerint Csetetei nagyprépost 1624-ben még élt.

11 Nagy I. i. m. X. Pest, 1863. 623–641.

Szórványadatokat már 1365-nél korábban is találunk a Hosszútóthyakkal kapcsolatosan, azonban ezeket nem lehet bizonyíthatónak venni, sem a családfán kimutatni. Ezek a feltételezett ősök az állítólagos okirati előfordulásuk szerint¹² a következők: „Veres” Péter 1271–1307; Pető (Péter) 1337 és 1331–1360; Jakab, aki 1408-ban királyi ember,¹³ 1398–1415; Demeter 1414–1455.

A továbbiakban, amint korábban említettük, a csillag és kereszt nélküli évszámok az illető előfordulását/leírását jelentik, azaz azt, hogy az adott nevű személy akkor élt. A Hosszútóthy családtagok nevei, adatai mozaikszerűen a következők (az egyes családtagok nevének első előfordulását dőlt betűkkel jelöljük):

1365 *Márk*, állítólagos kapitány (Nagy Iván kötetében).

1440 *Ambró* (Ambrus beceneve) Veszprém megyei alispán, majd 1455-ben zalai alispán. Felesége: N. Apollónia. Lehetséges, hogy Márk volt az apja (?).

1458 Hosszútóti (keresztnev nélkül Kázmér kötetében) Zala vármegye.

1458 *László* Ambrus (Ambró) fia.

1471 *Mihály* Neje: N. Katalin.

*1488 előtt *György* †1505 után. Veszprémi alispán. Apja: *Mihály*, (felesége vati Vathy Katalin). Gyermekai: *György*, *Dóra* (Dorotya), *Farkas*, *Bernát*. Testvérei: *Krisztina* és *László*.

1505 *György* Veszprém vármegye követe a rákosi országgyűlésen. 1520-ban zalai alispán.

1528 Damunkusch (*Domonkos*) Nevét Kázmér Sopron vármegyéjénél említi.

1531 *Dorotya* alsószilvágyi Szilvágyi Benedek Vas vármegye szolgabírójának (1531–1550)¹⁴ a második felesége (első felesége alsókáldi Káldy Veronika volt).

1540 *György* 1539-ben a bécsi egyetem hallgatója, majd 1550-ben Wittenbergben tanult.

1542 *László* Felesége: kaczorlakai Kaczor Katalin.

1542 *Farkas* Tolna vármegye nyugati járásában 5,5 portával bírt.

1549 *Farkas*, *Lázár*, László Hosszútót, Gyülvész (Gyülevész) és Szentlékekusája (Uzsa) birtokosai.

1550. július 14. *Farkas* (apja: *György*) Ferdinándtól új adományt kap Veszprém megyében: Nagyvat, Egyházavat, Alsóvat (ma összevonva Külsővat), Bánd, Becse, Gyepes (?), Proszlófölde (?), Tege (?), Egyedfölde (Adorjánháza része volt); Vas megyében: Makwa (Mákfa), Sárkömizdó, Rewnwk (Rönök), Szentmihály (?), Merse (Mersevát), Kölked, Miholoc (?), Farkasfalva (Farkasfa, ma Szentgotthárd része), Holto-Berhend¹⁵ (Hottó?), Himeskő, Szentgyörgy (elpusztult település Celldömölk környékén), Zathaháza (ez utóbbi elírás lehet: Zarkaháza) helyiségekre. *Farkas* első említése 1530 körül olvasható. Felesége Ostffy Erzsébet, aki 1579-ben már özvegyként szerepel. Egy fiukról tudunk: János (1560). Még élő rokonai: *Kristóf*, *Franciska* és *Orsolya*, ez utóbbi Kisfaludy Benedek özvegye. (Ostffy Erzsébet Ostffy Jakab Sopron vármegye alispánjának a nővére volt.)

1553 *György* (valószínűleg a lejjebb található Györggyel egyező személy).

1554 *Sebestyén* Felesége: ivánczi Ivánczy Anna, kinek révén birtokos a Felsőőri járásban. Egyik fia: *Kristóf*. Ez utóbbinak 1588-ban nyolc háza után fizettek adót Edericsen (ma Balatonederics). További gyermekei: *Dorotya*, *Boldizsár* és *Péter*. Szluha Márton családráján *Kristóf* és *Péter* Boldizsár gyermekeiként szerepelnek.

12 <https://adoc.tips/csaladrtrener-hatarok-nelk-nemesi-nevmutato.html>

13 A közhitelességet biztosító, abban a megyében birtokos nemes ember, a király megbízottja, aki a káptalani emberrel az iktatást végezte.

14 http://szilvagyi.atwebsites.com/images/Szilvagyi_1565_1712.png és ugyanitt Hosszútóthy Dorotya felmenői.

15 1278-ban Holtou alakban jegyezték le. *Kiss L.* II. i. m. 612.

1557 *György* Előbb kamarai titkár, majd 1564-től királyi tanácsos. 1557-ben a regensburgi birodalmi gyűlésen I. Ferdinánd egyik követe, 1559-ben országgyűlési küldött. 1566-ban törökországi követ. Az elmaradt adók miatt egy évig török fogságban volt.

1560 *János* Farkas és Ostffy Erzsébet fia. Felesége gersei Pethő Éva. Országos rovásoló (dicator) Zala vármegyében. Később Sopronban jegyzik a nevét. Meghalt 1595-ben Belgrádban, gyermekei gyámja szarvaskendi Sibrik Oswald (Osvát), Pethő Éva második férje volt. János gyermekei: György és Zsuzsanna.

1561 *Ilona* neve először egy Vas megyei perben szerepel. Első férje Ivánczy Lukács, aki kiváló katona hírében állt. Második férje sárospataki Pataky János volt. Ilona 1601. január 15-én már özvegyként szerepel, ekkor Nógrád vármegyében, Losoncon lakott. 1597-ben még élt Pataky, ekkor újra pereskedtek Vas vármegyében. Ez valószínűleg összefüggésbe hozható Sebestyén nevű unokatestvére feleségének a családjával (Ivánczy família).

1573 *György* császári követ.

1563 *Ambrus* birtokadományt kap. Korábban, 1561-ben Sárváron bebörtönözték. De Ostffy Jakabnak Tamás nevű testvére, veszprémi alispán jótállott rokonáért, mondván, hogy Nádasdy Tamás kívánságára bármikor előállítja.

1563 *Imre* Hosztóton a XIV. században épült templomot 1561-ben védőpalánkkal vette körül.

1578–1583 *György* Személye megegyezhet az 1573-ban leírttal.

1589 *Imre*, *János*, *Orsolya* és *György* még élnek. Az utóbbi a Magyar Kamara tanácsosa, ezen év október 18-án végrendekezett.

1590 *László* (*1590 k. Szarkaháza¹⁶–†1648 Szepeshely?) A végrendeletíró István testvére. István királyi tanácsos közbenjárására nevezték ki 15–16 (!) évesen szepesi prépostnak.¹⁷ Ezután váradi, később váci püspök (1646–1648). Beiktatása 1607 márciusában történt, amely utáni években Pozsonyban országgyűlési követként írják le. A káptalani birtokok adminisztrátora az alább írt István nevű bátyja volt. Apjuk neve: *György*.¹⁸ Anyja neve a lexikonokban: *Loránt N. (?)*. Testvérei a végrendelet szerint: István, *György* és *Ferenc*.

*? *István* (†1609 Liptó[szentmiklós]), a bemutatott testamentum írója, *László* prépost bátyja. 1584-ben a gráci főiskola logikát hallgató diákja volt. 1606-tól Rudolf magyar király kamarai tanácsosa.¹⁹ Határvizsgáló biztos. Nem sokkal a halála előtt, 1608. március 5-én Prágában Rudolf királytól bárói rangot kapott. 1595–1600 között élt: *Ilona*, *János*, *Kristóf* és *Orsolya*. Valamint *János* özvegye, gersei Pethő Éva, akinek élt egy *Zsuzsanna* nevű leánya, valamint *György* nevű fiától egy szintén *György* nevű unokája is. *Zsuzsanna* férjei: nagysitkeyi *Sitkey Gáspár* majd *Zalay Péter*. Sajnos nevek nélkül említik, hogy *Kristófnak* is vannak már gyermekei.

*? *György* (A végrendeletíró István öccse.) Pápai (al)kapitány. Anyja gersei Pethő Éva.²⁰ Felesége nagyvátai *Bakócsa* (*Bakolcsa*)²¹ Erzsébet, kinek a testvére: *Zsuzsanna*.

1595 *Franciska* Az elhunyt *Orsolya*, *Kisfaludy Benedek* (†1567 körül) nejeinek a húga. Panaszt emelt az unokaöcs, *Kisfaludy Balázs* ellen, mivel az a nővére özvegyi illetőségét nem adta ki. *Franciska* férje: *Petheő Sebestyén* volt. (Szluha 1570-ben *Fraxia* néven említi.)

16 Zarkaháza 1935 előtt önálló község, utána Szentkirály része, 1950-től Szombathely városrésze.

17 *Pirhalla Márton*: A Szepesi Prépostság vázlatos története. Lőcse, 1899. 344.

18 Mások szerint *György* a nagybátyjuk volt, apjuk pedig *Sebestyén*.

19 <https://www.geni.com/people/István-Hosszútóthy/6000000026534376579>

20 A négy fiútestvérnél az édesanyjuk neve nem egyezik. Valószínűleg a sok *György* nevű családtag összekeverése miatt van ez az eltérés.

21 A nevét több alakban rögzítették, ezért az egyes évszámoknál azok elterhelhetnek: *Bakócha*, *Bakóczia* stb.

1601. január 15-én Ilona már Pataky János özvegye, ekkor Nógrád vármegyében lakott. 1597-ben még élt Pataky, ekkor Vas vármegyében pereskedett.

1620 *György* (aki Jánosnak a fia és Farkasnak az unokája) II. Ferdinándtól megerősítést kapott korábbi birtokaira és birtokrészeire, egyben megkapta a már említett Szalók egy részét (Nemesszalók). Kúriája volt Egyházasvaton. 1621-ben Bánffy Erzsébet keresztapjaként jegyezték le a nevét²² magyar és horvát nyelven. Valószínűleg ő az, aki 1627-ben Bethlen Gábor erdélyi fejedelem követe volt a török portán. 1629-ben részt vett a Vas vármegyei közgyűlésen.

1620 *Gergely* Ekkor még élnek: László prépost, valamint „*ifjabb*” (a korabeli dokumentumban így szerepell) György özvegye, Bakócsa Erzsébet²³ is.

1635 *György* Ez év augusztus 15-én végrendekezett. 1643-ban hunyt el. Többször összekeverik a család utolsó élő tagjával, az 1649-ben meghalt rokonával.

1639 és 1645 *István* Felesége Ányos Orsolya, vámosi Ányos János Zalabér kapitányának a leánya.²⁴

1649 *György* panasszal él az országgyűlés előtt, mivel őt feleségének, Rajky Katalinnak²⁵ a rokonai, s ezek közt Bakócsa Erzsébet is egy végrendelet kapcsán az ingóságaitól megfosztották.²⁶ (Bakócsa Erzsébet ekkor már Darabos Gergely neje volt.) György a birtokairól már a váti nemesi előnevet viselte. 1616–1632-ben zalaegerszegi lovaskapitány, majd 1638-ig pápai viceispán. 1638 és 1644 között veszprémi főkapitány. Közben 1640–1641-ben török fogságban volt Budán a Csonka-torony „*büdös tömlőcében*”. Tizenötezer birodalmi tallér váltságdíjat követeltek érte szabadon bocsátása fejében. 1644-ben már nagyon beteg. Ránk maradt az arcképe, Mathias von Sommer metszete, amely Elias Widemann munkája alapján készült. Ismert és tehetős ember lehetett, ha akkor ilyent készítettek róla, illetve rajzoltatott magáról. Elhunyt még ez évben, 1649-ben. (1526 után körülbelül két nemzedékkel élt *Borbála*.²⁷ Férje barkóczi Rosty Mihály, ki a XVI. század végén munkácsi várnagy volt, s akinek Mihály nevű nagyapja állítólag Mohácsnál esett el. Borbála fia, Miklós 1630 körül kezdte visszaperelni Vas megyei jószágait, azonban nemsokára meghalt.)

Mind a genealógusok, mind pedig a történészek megegyeznek abban, hogy 1649-ben halt ki férfiágon a Hosszútóthy család.²⁸ Csupán a személyt illetően van eltérés köztük, hogy: István vagy György volt-e a família utolsó férfitagja.

Valószínűleg István halhatott meg pár hónappal korábban. Bél Mátyás²⁹ szerint hálából a barátjára, Esterházy Dánielre hagyta összes javait, mivel ő szabadította ki a török fogságból.

22 https://library.hungaricana.hu/hu/view/VASM_Sk_2008_Mura_1/?query=hosszútóti%20györgy&pg=119&layout=s

23 *Turbuly Éva*: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. II. 1611–1655. Zalai Gyűjtemény 39. Zalaegerszeg, 1996. 1052. sorszám.

24 A Zalabér történetéről szóló kötetben a szerző a Hosszútóthy és az Ányos családdal kapcsolatos adatai keverednek. Ezért azokat ezen írásban nem idézzük és nem magyarázzuk. Lásd *Sorok János*: Zalabér története. Zalai kismonográfiák 3. Zalaegerszeg, 1997. 59.

25 A Történelmi Tár 1885. évfolyam 416. oldalán közölt, Sopronban írt végrendeletében „*Rátki Katha*” néven nevezi meg önmagát, valamint négy testvérét és rokonát, ahogy írja: „*atyámfiát*”. Tehát ez a névalak lehet a helyes.

26 *Nagy I.* i. m. I. Pest, 1857. 104.

27 *Nagy I.* i. m. IX. Pest, 1862. 771.

28 Hosszútóthy nevűeket 1649 előtt és után, még 1684-ben is találunk a Wikipédián és a GENI nevű kisebb családleírásokban az interneten. Ilyenek: Anna, Dénes, Katalin, Zsófia stb. Ők azonban nem kapcsolhatók határozottan az említett és felsorolt családtagokhoz. Ezek vagy csak véletlen névmegegyezések, vagy téves adatok.

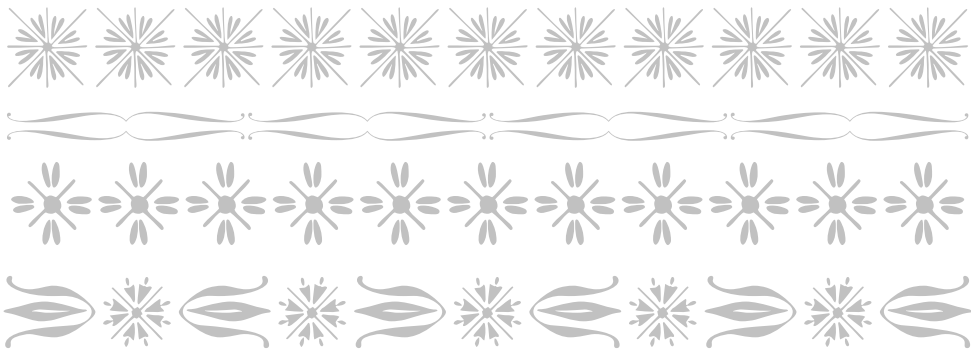
29 *Bél Mátyás*: Veszprém megye leírása. A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 6. Veszprém, 1989. 217.

Nagy Iván és mások Györgyöt nevezik meg legutolsó családtagként. Ezt az állítást lát-szik bizonyítani az a tény is, hogy mivel utód nélkül halt meg, a család javai a kor szokása szerint a koronára, azaz a királyra szálltak. Azokat pedig a Vas megyei alsó- és felsőkáldi Káldy Ferenc kapta meg pontosan nem ismert és nem megnevezett szolgálataért.

Ismert tény, hogy hazánkban a nemesi családok (is) a felnevelt lányaikat mindig kiházasították. Ez azt jelentette, hogy pénzben megkapták az úgynevezett leánynegyedet. Ezt maga a család közbecs útján határozta meg, és amely az ősi apai birtok értékének egy-negyed része volt. A leánynegyedet mindig kiegészítették az úgynevezett jegyajándékkal, amely csakis ingóságokat tartalmazott (ékszerek, értékes ruhaneműk, bútorok stb.).³⁰ A leánynegyed hányada változó volt, függött a lánytestestvérek számától, a pénzértéke pedig az adott család anyagi helyzetétől. Maga a jegyajándék pedig nemcsak „kivagyiságból” volt általában jelentős mértékű, praktikus okai is voltak. Természetesen mindig arra törekedtek, hogy a lányaik jó partik legyenek, s minél gazdagabb, tehetősebb, előkelőbb nemesi család tagjai lehessenek a későbbiekben. Egyben a jó rokoni kapcsolatok által a korábbi anyagi biztonság megőrzése, valamint a további rangban való emelkedés lehetősége is benne volt. Ugyanakkor ezzel biztosították vagyonuk állandóságát, s azt a lehetőséget, hogy nevükkel együtt, felaprózódás nélkül az fiágon öröklődjék tovább. Az itt leírt család története bizonyítja az igazukat, hisz ha férfi utódok híján a családnak magva szakadt, akkor elvesztették a teljes vagyonukat, s a király azt másoknak adományozhatta bizonyos érdemeikért.

Az első részben bemutatott végrendelet apropóján a sok különböző forrásból ennyi adatot (nevet, évszámot, kisebb életrajzot) sikerült kikutatni a Zala megyei eredetű Hosszúóthy családról. Mint a bevezetőben jeleztük, sajnos ezekből nem lehet pontos családfát meg-rajzolni. Azonban sikerült – főként a Hungaricana segítségével – a kihalt familia életéről, valamikor élt tagjairól szóló adatokat egy helyre összegyűjteni, az 1365 és 1649 közötti közel háromszáz év családtörténetéről összefoglalót adni.³¹

Fülöp László

30 *Fügedi Erik: Az Elefánthyak. A középkori magyar nemes klánja. Magvető Kiadó, Budapest, 1992. 40–42.*

31 Bízom benne, hogy olvasóimnak még sikerül olyan családtagok nevét fellelni, amelyek elkerülték a szerző figyelmét, illetve nem szerepelnek Szluha Márton kötetében. Itt szeretném megköszönni Huszárné Szabó Máriának, a Kaposvári Egyetem szaktájékoztató könyvtárosának több, mint egy évtizedes, önzetlen szakmai segítségét, amellyel támogatta mind ezt, mind az eddig megjelent többi írásomat.

A Vayak, akik Berkeszen is értéket teremtettek

Munkámban Vay József és gr. IV. Vay Ábrahám értékteremtő munkáját mutatom be, amelyet Berkeszen (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) végeztek. Mindkét Vay életében központi helyet foglalt el az egyházpolitika. A református egyház iránti elkötelezettségük miatt határozták el, hogy a Szabolcs vármegyéhez tartozó községben új templomot és kastélyt építenek, így alakítva ki egy újabb uradalmi központot.

A TEMPLOM- ÉS KASTÉLYÉPÍTŐ VAYAK

Berkesz község első templomát – amelyet először 1406-ban említenek az írásos emlékeink – Szent Miklós tiszteletére szenteltek fel 1343-ban. A templomot a Zsigmond kori regesztákban tető és torony nélkülinek írják le.¹ Az első templom további történetéről írásos adat sajnos nem rendelkezünk. Azt tudjuk, hogy 1550-ben kapta Berkesz falut Vay Demeter, Antal és Péter I. Ferdinánd királytól adományként.² Ebben az időben a Vay család a reformáció elkötelezett híve és élharcosa egyben, ezáltal feltételezem, hogy a katolikus templomot alakították át reformátusnak Berkeszen, hiszen a reformáció és ellenreformáció idején a templomfoglalások az akkori földesúr vallásának megfelelően történtek. A református prédikátorok első összeírásából tudjuk, hogy 1725-ben Féli István volt Berkeszen a lelkész.³ Ő abban a középkori templomban teljesített szolgálatot, amely az észak-északkeletre található dombon helyezkedett el. A templomot feltételezhetően 1802–1804 között bontották le. A régi templom létezésére egy egyházlátogatási jegyzőkönyv utal 1802-ből. Ebben az összeírásban a jegyzőkönyvet felvevő leírja, hogy a parókia és a templom omladozóban van, és ezt megszenvedti az eklézsia. Ennek okán a tekintetes asszonyság által szeretné tetetni más helyre a templomot.⁴

A régi templomra utalnak a közeli dombon található emberi csontmaradványok (GPS koordináták: É: 48,0947, K: 21,9807). Az akkori temetkezési szokásoknak megfelelően a halottakat a templom köré temették. A templom alaprajza tavasszal kirajzolódik a növekedésben lévő zöld búzamezőben. Jakab Attila, a Jósa András Múzeum régésze segítségével nyilvántartásba vettük a helyet mint régészeti lelőhelyet. A templom becsült méretei: 16–18 méter hosszú és 12–15 méter széles. A falu lakosságához viszonyítva arányos volt az épület mérete. Az első magyarországi népszámlálás alapján, amelyet 1784–1787 között tartottak, a falu népessége 59 családból és 357 főből állt.⁵ Az első katonai felmérésből (1782–1785) megtudhatjuk, hogy a falu temploma és kúriája kőből épült.⁶ Feltételezhetően favázás, paticsfalú építmény lehetett, hasonló jellegzetes épület, mint a tákosi református egyházé. A templom tájolása feltehetően kelet–nyugat irányú volt. A parókia épületei egyházlátoga-

1 Németh Péter: A középkori Szabolcs megye települései, Ethnica, Nyíregyháza, 1997. 39–40. Zs. II/1,5104. reg.

2 Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. XII. k. Ráth Mór, Pest, 1865. 95.

3 Esze Tamás: Egyháztörténet. IV. évfolyam. Református Egyetemes Konvent, Budapest, 1958. 60.

4 Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára: / I. 32. b.2 /1802/ <https://leveltar.drk.hu/>

5 Az első magyarországi népszámlálás 1784–1784. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1960. 158.

6 Pók Judit: Szabolcs vármegye katonai leírása 1782–1785. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 6. Nyíregyháza, 1992. 68–69.

tói jegyzőkönyv szerint a következők voltak: jószágok számára istállók, ólak, a termények tárolására helyiségek, pajta vagy csűr. Mindezt az 1800-as években felvett jegyzőkönyvek alátámasztják.⁷ A berkeszi idős lakosok elmondásából az derült ki, hogy a szüleiktől hallottak a lebontott templom melletti épületben élő idős asszonyról, aki még 1800-as évek első évtizedeiben ott lakott.

A falusiak azt is említették, hogy *cseh temető*nek hívták az akkori sírkertet, de hogy miért, azt nem tudjuk, csak feltételezzük. A berkeszi presbiteri jegyzőkönyvben viszont szerepel Végh József lelkész, aki 1823–1826 között volt a falu prédikátora.⁸ Libisből, Csehországból érkezett Berkeszre a családjával. A falu anyakönyvében, amit 1769-től vezetett a mindenkori prédikátor, Végh József lelkészről a következőt olvashatjuk: „1823. május 4. napján köszönt be berkeszi prédikátornak Végh József, aki Csehországban Libis nevű eklézsiában hirdette isten igéjét 11 évig cseh nyelven.” A lelkész gr. IV. Vay Ábrahám iskolatársa volt Sárospatakon, kb. 11 évet szónokolt a libisi gyülekezetnek, de szegényes életkörülményeire hivatkozva felmentését kérte Csehországban, és ezután Berkeszre költözött négy gyermekével. Feltételezhető, hogy a cseh nyelven jól beszélő Végh József⁹ lelkész miatt hívhatták a temetőt *cseh temető*nek. Végh prédikált azoknak a végső búcsúztatásán, akiket a régi temetőbe temettek el. 1846-ig használták ezt a temetőt, majd a falu északi részén – akkor itt volt a község utolsó háza – nyitottak egy újat. Az engedélyezésre egy évig vártak, Nagy Péter presbiter adományaként körbekerítették és kaput készítettek.

A régi templom mellett harangláb állhatott, amelyen egy 1655-ben Eperjesen öntött harang szólt. Egy presbiteri jegyzőkönyv és egy 1808-as református összeírás utal a készítés idejére, illetve helyére.

Az 1800-as évek elején nagyszabású építkezésbe fogott a falu lakossága és földesura, Vay József.¹⁰ Először a település közepén megépítették az új templomot, amelynek pontos idejét nem tudjuk, csak két látogatási jegyzőkönyvből következtethetünk az időpontra. Az elsőben azt olvashatjuk, hogy 1802-ben a földesúr felesége a régi templomot át akarja tetetni új helyre.¹¹ A következő összeírásban – amely 1808-ban készült – már az új templomról ezt olvashatjuk: téglából épült, és a tornya a templomból nyúlik ki, ami még nem készült el tökéletesen. Olvashatunk a parókia földjének az elhelyezkedéséről, a falu négy égtájának megfelelően.¹²

A *Tudományos Gyűjtemény* című lapban jelent meg 1836-ban: „A templom jeles, az Úr asztala benne piros márvány, – a Lelkész alatti ülő helyéből egyenesen s közel feje felett koronát szemlél, mely egyszersmind szónoki szék (catedra) is. Valódi

A református templom
(Várady József: Tiszántúli református templomai. Debrecen, 1991. II.)

7 TtREL: / I. 32. b.1/1798-1799/ <https://leveltar.drk.hu/>

8 Berkeszi református egyház presbiteri jegyzőkönyve 1823–1826.

9 *Hrejsza, Ferd.[inand]: Végh János: A tolerancia 150. évfordulójára.* Rím Könyvkiadó és Nyomda, Nyíregyháza, 2002. 35.

10 *Angelovics Helga: A vajai Vay család, Vay Miklós báró (1802–1894) ősei.* Zempléni Múzea, Sárospatak, 2017. 17.

11 Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára: / I. 32. B. 2./ <https://leveltar.drk.hu/>

12 TtREL: / I. 32. b.1/1798-1799/ <https://leveltar.drk.hu/>

pompával bír a gróf égszín, öveg oldalú, s belőlről setét piros vérszín bársonnyal ellátott templombani széke.¹³ A cikk szerzője gr. IV. Vay Ábrahámról is ír, aki ekkor Máramaros megye főispánja és Borsod megye bőkezű református kegyura is egyben.

Várady József szerint a templom 1804-ben épült.¹⁴ Kelet–nyugati tengelyű, klasszicizáló stílusú épület, 23 méter magas romantikus homlokzati nyugati tornyával. A 9x19 méteres belső térben sík famennyezet, a torony alatt késő barokk jellegű kőkarzat, a nyolcszög három oldalával záródó keleti végében falra erősített, fehérre festett szószék található, amelyen 1803-as évszám jelzi a készítésének időpontját. A Mózes-szék és az urasági padok szintén 1803-ban készültek. A templomban 180 ülőhely van.

A presbiteri jelentések átolvasása közben a templombelsőre találtam utalást: 1833 októberében gr. Vay Ábrahám¹⁵ készíttetett egy üvegablakos és záras széket magának és a családjának. Ezzel egy időben a templombelső elrendezését megváltoztatta a maga költségén. Az átrendezés előtt a nyugati oldalon négy szakaszban voltak a székek, a keleti és a déli részen két-két szakaszban helyezkedtek el. Az északi oldalon volt a katedra, a középső ablak mellett. Az átrendezés után a szószék helyén két ablak épült, a katedra pedig átkerült a keleti

részre. A *pádimentumot* (padlót) megemelték, új prédikátori szék készült, amely mögött középen egy új ajtót csináltak, feljáróval a katedrába. Ekkor épült a templom mellé egy új épületrész.¹⁶ A szószék fehérre festett, henger alakú, amelynek az alján egy tobozdísz látható 1801-es felirattal. A padok klasszicizáló stílusban készültek.¹⁷

*Díszes kehely
a XVII. századból
(Debreceni Református Kollégium,
Múzeum)*

A műemléktárgyakból a legértékesebbeket, a két úrvacsora kehelyt említem meg. Az első díszes kehely tűzaranyozott ezüst, vert, öntött. Trébelt alján akantszokkal ékesített, a harang alakú talpazatból gazdagon díszített szár nyúlik ki, rajta négy aranyozott gyöngy található. A kinyúló száron enyhén kifelé nyúló kupa, peremén vésett volutás záródású levél- és virágdíszítéssel. A kehely a XVII. században készülhetett. Ma a Debreceni Református Kollégium Múzeumában található.¹⁸ A második kehely Berkeszen, az egyházközség gyűjteményében található,¹⁹ ezt 1834-ben ajándékozta az egyháznak Kazinczy Zsófia, gr. Vay Ábrahám felesége. A kehely oldalán olvasható szöveg a következő: „A Berkeszi Ref. Sz. Eklézsiának Gr. Vajai és Laskodi Vay Ábrahámné Kazinczi Sofia 1834”. A talpán JP monogram: Prandiner József készítette 1834-ben Budapesten.

13 Dercsényi Dezső–Entz Géza: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei. I–II. (Magyarország Műemléki Topográfiaja) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986–1987. Tudományos Gyűjtemény 1836. III. 107.

14 Várady József: Tiszántúl református templomai. II. Borsodi Református Egyházmege, Debrecen, 1991. 67.

15 Gróf. Vay Ábrahám (Alsózsolca, 1789. július 13.–Berkesz, 1855. március 3.) főispán, országgyűlési képviselő, földbirtokos, az MTA egyik alapító és igazgatósági tagja; https://hu.wikipedia.org/wiki/Vay_%C3%81brah%C3%A1m

16 Berkesz község református egyházának presbiteri jegyzőkönyve 1833.

17 Dercsényi Dezső–Entz Géza: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei. II. (Magyarország műemléki topográfiaja) Akadémia Kiadó, Budapest, 1987. 220–223.

18 A Debreceni Református Kollégium Múzeuma: <https://muzeum.drk.hu/kiallitasok/allando-kiallitasok/bolcsotol-a-koporsoig-egyhazmuveszeti-kiallitas>

19 Berkesz község református egyház anyakönyvei 1834.

A VAY-KASTÉLY ÉS A KASTÉLYPARK TÖRTÉNETE

Balogh István írásaiból tudjuk, hogy a politikai-uralkodói tényezők mellett a megye arculatán legjobban látható nyomot egy kulturális-szellemi tényező, a reformáció hagyott.²⁰ Az 1530-as évektől kezdődő vallási mozgalmat néhány nagybirtokos család és a kisebb nemesek közül a Károlyi, a Vay, az Ibrányi familiák is támogatták. A XVII. században a nagybirtokos Lónyay és a rozsályi Kun családok vannak gyarapodóban, az Ibrányi, a Vay, a Chernél és a Petneházi családok emelkedőben. Azonban ez a birtoklás legfeljebb egy-két új falu megszerzését jelentette, nagyobb összefüggő birtoktestek kialakítására már nem volt lehetőség.

A XVIII. századtól a XX. század végéig a Vay család Berkeszen egy birtokközpontot épített ki. Az 1700-as évek végén egy háromszobás kúriában lakott Vay István, aki örökös nélkül, 1800-ban elhunyt,²¹ ezután Vay József, Szabolcs megye egykori alispánja vette át a családi birtok feletti irányítást. 1808 körül befejezte a református templom építését, és már egy új tervet forgatott a fejében: megépíti Berkeszen Szabolcs vármegye egyik legnagyobb kastélyát. A kastély és a park a település déli részén fekszik, az épüleategyüttes (a kastély és a hozzá tartozó gazdasági épületek) feltételezhetően 1814-ben épült fel.

A kastélypark viszont nem készült el teljesen. Amikor József elhunyt 1821-ben, azután fia, Ábrahám fejezte be az építkezést. Vay Ábrahám Széchenyi István után elsőként ajánlott fel 8000 forintot a Magyar Tudományos Akadémia céljára.²² 1830-ban a királyságért tett szolgálatának elismeréseként grófi rangot kapott az uralkodótól, ezután lett a kastély a család grófi ágának uradalmi központja.²³

A több mint 4000 négyzetméter alapterületű klasszicista főépület U alakú, középső része manzárdtetős, nyolcoszlopos erkélyű épület. Az utcára néző homlokzatán 7–9–7 nyílást-

*Ezüstkehely, Kazinczy Zsófia gr. Vay Ábrahámné ajándéka
(Ferró Csaba felvétele)*

*Gróf Vay Gábor kastélya az 1900-as években
(Várday István Városi Könyvtár, Kiszvárd)*

20 Balogh István: Válogatott írásai. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és Nyíregyháza múltjáról. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai III. Nyíregyháza, 2007. 46.

21 Kovács Ágnes: Egy felvilágosult református nemes Vay István (1734–1800). Eszterházy Károly Egyetem, Eger, 2017. 212.

22 Vay Ábrahám 1825-től 1830-ig volt Borsod megye alispánja. Alispáni tevékenységére részletesebben lásd: Dobrossy István: Vay Ábrahám és a Magyar Tudományos Akadémia alapítása. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc. 1997. 77–80.

23 Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. XII. i. m. 104. A szakirodalom felveti annak lehetőségét, hogy apja is a grófságra pályázott, ezért sem csatlakozott testvérei bárói kérvényéhez.

gely van, amelyekhez oldalszárnyakon még 2–2 nyílástengely csatlakozik.²⁴ Középtengelyében négyszer két pár jón oszlopos erkély, felette lapított timpanon, efölött manzárdtetős fedélszék található. Az U alakú épület utcára néző részén egy virágokkal és cserjékkel teli virágoskert kapott helyet. Az épülettel szemben, az utca másik oldalán volt a virágkertészet fűthető üvegházzal, amelyben a kastély díszítésére használt ezernyi virágot nevelték. A virágoskerttől délre volt az uradalom majorsága és szeszfőzdéje – az 1930-as évek elején készült –, ahol az 1980-as évekig almából, roszból készült szeszt állítottak elő. A kastély hátsó parkra néző része 7–11–7 tengelyes. Oldalsó szárnyai földszintesek és egyszerű nyeregtetős. A kastély és kastélypark az öröklések után gr. Vay Ádám (1830–1900) és gr. Vay Gábor (1862–1931) idejében volt a legszebb.

Az északi szárnyban a lóistálló kapott helyet, mellette volt a hintók kocsiszínya. Az 1920-as évektől pedig itt volt a két automobil: egy piros nyitott tetejű Bugatti és a fekete színű, zárt Ford T-mobil. A déli szárnyban volt a konyha és a hozzá kapcsolódó kiszolgáló helyiségek. A szárny mellett volt a zöldseges kert, üvegházzal. A toldalékszárnyak középpontjában íves záródású kocsialáhajtók és átjárók kötötték össze az utcai és a kert felőli részeket. A déli kocsialáhajtó (dufart) felett az étkező, a levéltár²⁵ – az utóbbit 1822-ben helyezték át a család vajai, golopi és zsolcai ágával kapcsolatban –, valamint lakószobák kaptak helyet. Az északi kocsialáhajtó felett volt az utolsó Vay, gr. Vay László és felesége, gr. Andrassy Margit és gyermekeik: Gábor, Mária, Klára, Márta, Erzsébet lakószárnya 1944-ig. Ez a lakosztály egy gyerekzobából, nappaliból, pesztonkaszobából, teakonyhából, fürdőből és a szülők hálószobájából – amely a gyerekzobából nyílt – állt.

A kastélyban jelentős műgyűjtemény volt bútorokból, fegyverekből, festményekből, könyvekből stb. A tárgyak egy része elpusztult 1944 októberében, amikor a bevonuló szovjet csapatok barbár módon bántak el az értékekkel. Szerencsére a középkori iratok nagy részét lefényképezte 1938-ban az Országos Levéltár két munkatársa. A háború után a megmaradt levéltár papírjait elszállították az említett intézménybe. A terv az volt, hogy a fotók mellé rakják az eredeti iratokat. Sajnos 1956-ban egy tűz során elpusztult a Vay-levéltár teljes állománya, csak a fotótár maradt kutatható.²⁶

A földszint mindkét oldalán lévő bejáraton juthatunk az egykori földszinti díszterembe. A kert bejárat felőli oldalán nyílik az emeletre vezető egykaros márványlépcső. A lépcsőfeljáró folytatásában nyílik egy hatalmas lépcsőházi előtér, falai piszkei „vörösmárvány”-nyal burkolva, sok helyen műmárvánnyal javítva, pótolva. A lépcső vonalával szemben, a falban, fehérmárványból készült nyitott kandalló, szélein kandeláber formájú oszlopokkal. Van egy díszesen faragott márványfríz, közepén a Vay család címerével, legfelül erősen kiugrott koronázópárkány tojásléc dísszel.

A piszkei „vörösmárvány”-ból készült előtér
(Ferró Csaba felvétele)

24 *Dercsényi Dezső–Entz Géza*: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei. II. (Magyarország műemléki topográfia) Akadémia Kiadó, Budapest, 1987. 220–223.

25 *Deák Farkas*: A gr. Vay Ádám berkeszi levél- és könyvtára. Századok 1875. 468–476.

26 Dr. Istványi Géza levéltári gyakoronok végezte el, Ila Bálint allelváltárossal a Vay-levéltár fotózását 1938. júliusban: Magyar Nemzeti Levéltár: http://mnl.gov.hu/.../a_73_eve_elhunyt_dr_istvanyi_geza...

A párkányon a következő írás olvasható: „*Pro. Rege. Et. Regno. Gens. Vajana. Sacrat. Fortunas Animum Vestram Vitamque. Cruoram.*”²⁷ Magyarra fordítva: „*A királynak és a hazának szentelte a Vay nemzetség. Vagyonotokat, lelketeket, életeteket, véretek!*”

A márványteremből nyílt a nagy terem, ahol a családi rendezvényeket, bálokat és megyei tanácskozásokat tartották. A teremből lehetett kimenni a emeleti teraszra, amelyet kétszer két pár, a folyosósárnyakat összekötő oldalon egy-egy dór fejű, halványzöld színű márványból készült oszlop tartott. Aki kilépett a teraszra, az megcsodálhatta az angolpark szebbnél szebb növényeit, a távolban, a tóban úszkáló hatyúkra is figyelhetett, és halhatta, ahogy a csónakázó párok férfi tagjai szerelmes dalokat énekelnek.

Az épületben maradt tárgyak egy részét a háború után a Vay család elvitte magával Budapestre és Mohorára, a Zichy családi kastélyba. A háború végeztével a majorságban lakó berkeszi családok költöztek be az épületbe, majd a kastélyt államosították. Az épület 1954-től 1999-ig gyermekotthonként működött. A belsejét teljesen átalakították, ekkor a két oldalsó szárnyra egy-egy emeletet építettek. 2016-ban a kastély északi oldalszárnyát uniós támogatással helyreállították, manapság oktatási célra használják.

A kastélyhoz tartozik egy nagy kiterjedésű angolpark, ma rendezetlen állapotban van, de így is a megye helyi jelentőségű védett természeti értékei közé sorolható. A kastély mellett található egy kápolna, amely egyházi és levéltári funkciókat látott el a különböző grófi örökösök idején. A 15 hektáros parkban²⁸ több száz éves fákkal találkozunk, sima levelű páfrányfenyők, óriási platánok, amelyeknek a törzsátmérője megközelíti az 5 métert, tölgy- és magas kőrisfa példányok, fenyők, éger és szil, de fűzfák is emlékeztetnek a múltra.²⁹ Gazdag aljnövényzete és cserjeszintje remek fészkelő helye az erdei madaraknak.

A park közepén egy kisebb tó található, melyet békalencse borít és keskenylevelű gyékény határol, amikor víz van benne. A tóban található egy sziget, amelyet egy bekötőúton keresztül lehet elérni. A szigetre vezető út és a parkban húzódó út találkozásánál volt a család temetkezési kriptája, amely a háború utáni évtizedekben az enyészeté lett. A temetkezési helyre elhelyezett Vay-ősök a feledés homályába vesztek, azzal hogy a család levéltára elpusztult.

A családi kriptába eltemetett Vayak közül felsorolom azokat, akikről tudunk: gr. Vay Ábrahám (1789–1851), felesége: Kazinczy Zsófia (1794–1843), fiai: gr. Vay László (1823–1884), gr. Vay Mihály (1824–1899), gr. Vay Ádám (1830–1900), felesége: Lónyay Mária (1831–1895), Pálffy-Daun Lipót (1834–1884), Lónyay Klotild Olga férje,³⁰ gr. Vay Ádám fiai közül gr. Vay Ernő, gr. Vay Olivér (1856–1899), gr. Vay Gábor (1862–1931). Berkesz utolsó grófjának, gr. Vay Lászlónak gyermeke: gr. Vay Gábor (1926–1997), aki ezen az ágon az utolsó fiúgyermek, hamvait 1997-ben történt halála után szórták el ősei felett a megszentelt földre.

A tó fehér tündérrózsáknak és számtalan védett és fokozottan védett madárfajnak (bakcsóknak, vörös gémeknek, kócsagoknak, alkalmasint fekete gólyáknak) biztosít helyet. Védett és fokozottan védett, illetve Natura 2000-es. Fészkelő fajok: fekete harkály, nagy farkopáncs, fülemüle, barát poszáta, énekes rigó, házi rozsdafarkú, molnárfecske, erdei pinty,

27 *Marczinkó István*: A berkeszi gyermekotthon 25 éves története (1954–1980). Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza, 2015. 16.

28 Habsburg Birodalom Kataszteri térképek (XIX század); <https://maps.arcanum.com>) 1870

29 Szabolcs-Szatmár-Bereg- megye helyi jelentőségű természetvédelmi területei; <https://provertes.hu/index.php/termeszeti-ertekek-es-vedelmuk/helyi-vedett-terulet-magyarorszagon/310-szabolcs-szatmar-bereg-megye-helyi-jelentosegu-termeszetvedelmi-teruletei>

30 Pálffy-Daun Lipót (Bécs, 1834. november 21.–Berkesz, 1884. szeptember 22.), ifjabb erdődi gróf. *Szinnyei József*: Magyar írók élete is munkái. Magyar Elektronikus Könyvtár; <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm>

zöldike, kék- és széncinege, csuszka. Táplálkozó madárfajok: fekete és fehér gólya, bakcsó, kis és nagy kócsag, szürke gém és vörös gém. A kétélttűek közül: barna ásóbéka, zöld és barna varangy, zöld levelibéka, erdei béka, kis tavi béka és kecskebéka.

A javaslatomra 2019. január 25-én a berkeszi Vay-kastély és kastélypark az épített környezet kategóriában bekerült a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Értéktárba.³¹ Az élet nem állt meg a kastély körül, csak egy kicsit lelassult. Azt szeretnénk mi berkesziek, hogy a főépületet és a déli szárnyat is felújítaná az állam mint tulajdonos. A park gondozott legyen és a tó újra életteret adjon a vízimadaraknak.

Berkesz Község Önkormányzata és a vezetéssel működő Tegyük Együtt Berkeszért mozgalom közösen, vállvetve küzd, hogy újra a régi szépségében pompázzon ez a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében egyedülálló kastély és kastélypark.

Ferró Csaba

Isten házai

A kalocsai Szent István király-templom

A kalocsai Szent István király-templom egy olyan műemléki védelem alatt álló épület-együttesben foglal helyet, amely 1860 óta meghatározza Kalocsa főutcájának képét. Mindezek ellenére csak mérsékelten vonta magára az építésztörténeti-művészettörténeti-műemléki kutatás figyelmét.

Az első felmérést Rados Jenő (1895–1992) és Zádor Anna (1904–1995) 1943-ban megjelent könyvében adja, azzal a sommás megjegyzéssel, hogy Zofahl Gusztáv (1832–1877) romantikus építészeti irányát a kalocsai növelde és gimnázium épülete mutatja.¹ Majd Komárik Dénes (1929–2017) viszi fel a templomot az építészeti emlékek közé 1982-es értékelésével, miszerint: „*Férfi szerzet számára épült együttes említésre méltó példája a kalocsai jezsuita templom-rendház-gimnázium épülete, mely 1860-ban épült fel Zofahl Gusztáv tervei szerint. A viszonylag egyszerű gótizáló templomhoz a továbbélő klasszicizmus szárazabb felfogásában fogant, romantikus elemeket alig mutató kétemeletes épület tartozott.*”²

Kalocsán gimnázium alapításához gróf Csáky Imre (1710–1732) érsek fogott hozzá.³ A Szent István király utcában azon a helyen, ahol most a rendház áll, egy uradalmi vendéglő volt, ebben működtették 1733-tól a gróf Patachich Gábor (1733–1745) alapította papnevelvét,⁴

31 Ferró Csaba javaslata Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Értéktár Bizottsághoz, 2019. 01. 25-én az Értéktár Bizottság elfogadta Berkesz Vay kastély – kastélypark Értéktárba történő felvételét: <http://szszbm-ertektar.hu/ertek.php?azon=259>

1 Rados Jenő–Zádor Anna: A klasszicizmus építészete Magyarországon. Budapest, 1943. 266.

2 Komárik Dénes: A gótizáló romantika építészete Magyarországon. Építés-Építészettudomány 14. 1982. 3–4. sz. 296–297.

3 Gerlai: A kalocsai főgymnasium. Vasárnapi Ujság 8. évf. 1861. júl. 7. 27. sz. 318.

4 Komárik István: A kalocsai Jézus-társasági intézet vázlatos története (1860–1935). A Jézus Társasági Kalocsai érseki főgimnázium értesítője az 1934–35. jubileumi évben. Kalocsa, 1935. 4.

amely a szeminárium elkészültével funkció nélkül maradt.⁵ Batthyány József érsek (1760–1777) 1760 és 1770 körül egy egyemeletes rendházat építtetett a piaristáknak, majd 1763. június 12-én kelt alapítólevelével és 15 000 rajnai forint tőkével hétosztályos gimnáziumot hívott életre, ennek egyemeletes épületét 1765. november 6-án nyitották meg a piaristák vezetése alatt.⁶

Az alapító érsek 1771–1772-ben a szintén piarista Oswald Gáspár építésszel átalakíttatta az épületet,⁷ de ettől eltérő vélemény is létezik, mely szerint a rendházat 1801 és 1804 között emelték,⁸ s a gimnázium kápolnáját 1804-ben szentelték fel.⁹ Majd a rendház 1820 körül újabb emelettel bővült, de a legjelentősebb változás Kunszt József (1851–1866) érseksége idején következett be, aki elhatározta, hogy nagygimnáziummá fejleszti a piarista tanintézetet, s a székház és gimnáziumi épület méreteinek növelése mellett templomot is építtet.¹⁰ A jelenlegi Szent István király úttal párhuzamos tengellyel és csaknem szabályos téglalap alaprajzzal állt az 1804-ben épített piarista templom, s ennek helyére emelték a mai Szent István király-templomot. A gimnázium új épületébe a régi maradványait is beépítették,¹¹ a templom azonban újonnan készült a fiatal, pesti születésű Zofahl tervei szerint.¹² Az épület-együttes átalakítása és az új templom felépítése 1860 tavaszától októberig tartott,¹³ ez utóbbi felszentelésére 1860. szeptember 29-én került sor.¹⁴ De nem ez volt az egyetlen építkezés Kalocsán, amely Zofahlhoz köthető. Ugyanő volt a kivitelezője 1858 és 1860 között a szintén Kunszt József érsek által alapított és Carl Roesner (1804–1869) bécsi építész által tervezett, Miasszonyunkról nevezett iskolanővérek zárdájának és templomának is.¹⁵

A neogót stílusban megépült Szent István király-templom főoltár predellájának bal oldalán, a guggoló-térdeplő figura írásszalagján Aradi Lippert József

*A Szent István király-templom
főhomlokzata
(Kákonyi István felvétele)*

5 Magyarország műemlékjegyzéke. Bács-Kiskun megye. Szerk.: *Bardoly István–Haris Andrea*. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest, 2006. 56.

6 *Gerlai* i. m. 318.; *Vö.*: *Religio* 1863. 2. félév aug. 8. 12. sz. 96.; *Mészáros Ferenc*: A Magyarországi Kath. Gimnáziumok története a gymnasiumi tanügy általános történetének vázlatával. Pest–Buda, 1865. 104.; *Dudás Gyula*: Az oktatás története Bács-Bodrog vármegyében. A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve 18. 1902. 2–3. füz. 88.; *Riegl Sándor*: A fizika tanítása a kalocsai főgimnáziumban. A Jézus-társasági Kalocsai Érseki Főgimnázium Értesítője az 1905–1906. iskolai évről. Kalocsa, 1906. 6.

7 *Komárik István* i. m. 6–7.

8 Magyarország műemlékjegyzéke. Bács-Kiskun megye. Szerk.: *Bardoly István–Haris Andrea*. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest, 2006. 56.

9 *Komárik István* i. m. 6–7.

10 *Winkler Pál*: Kalocsa története. Kalocsa, 1927. 71.

11 *Gerlai* i. m. 318.; *Kunszt József*, kalocsai érsek. Vasárnapi Ujság 12. évf. 1865. márc. 5. 10. sz. [109–110.] 109.

12 *Gerlai* i. m. 77. és 318.; *Velics László*: Az egyházi művészetek tanulmányozásáról. Katolikus Szemle 8. 1894. 5. sz. 800., *Uj idők lexikona*. Budapest, 1942. 6230.

13 *Gerlai* i. m. 318.

14 A J. t. kalocsai érseki főgymnasium és Stephaneum 25. évi emlékünnepe 1855. dec. 8-án. XXII.

15 A kalocsai új nő-növelde. Vasárnapi Ujság 8. évf. 1861. febr. 17. 7. sz. 77. *Velics* i. m. 800.

(1826–1902) neve szerepel mint „*inventor*”-é, valamint az „*a:d 1860*”-as évszám; a jobb oldali figurán pedig a kivitelező, Karger Ignác „*faber lignarius*”-é olvasható. Ők ketten voltak azok, akik együtt dolgoztak a pozsonyi Szent Márton-dóm neogótikus főoltárán is.¹⁶ Az öt oltár tervét szintén Lippert József készítette.¹⁷ A főoltárképet Franz Joseph Dobyaschofsky (1818–1867) festette 1860-ban a datált szignó szerint. A Szent István-korona felajánlását ábrázoló kép cserélhető, a Jézus Szíve főünnepre Jézus egészalakos festményével váltják fel.

A főoltár mögött, a szentélyben lévő festett üvegablak felirata szerint Haynald Lajos (1816–1891) érsek és más jótévkö 1886-ban üvegfestményekkel gazdagították a templomot.¹⁸ Haynald Lajos rendelte meg a Kratzmann-műteremből azt a 8 darab festett üvegablakot, amelyek közül a legdíszesebb, a Szent István megkeresztelését ábrázoló, 4,5 méter magas és 60 centiméter széles alkotás 1889 végére készült el és Budapesten a Szigony utcai műteremben december 13-ig az érdeklődők meg is tekinthették.¹⁹ A templom orgonáját a pécsi Angster cég építette 1887-ben.²⁰

A Fájdalmas Anya kápolnájának falán, az ajtó fölötti festett felirat tanúsága szerint a templomot 1890-ben felújították, ezzel némileg ellentmond egy másik forrás, amelyben az olvasható, hogy 1891 őszére készül el a templom kijavítása és festése, valamint a festett üvegablakok beépítése P. Raile Ede (1849–1925) rektorsága idején.²¹ Ekkor az intézeti templom főleg Haynald Lajos bíboros érsek és Lichtensteiger Ferenc (1825–1895) c. püspök, a Magyar Iparművészeti Társulat tagja²² adományából „*ékes polychrom festéssel*”, üvegablakokkal közel 20 000 forint költségből újult meg.²³ Haynald a főoltár aranyozását, a szentély három új üvegablakának és ugyancsak a szentély gránitterrazo burkolatának költségeit fedezte és utalt rá 3024 forintot.²⁴ Lichtensteiger Ferenc a templom kifestésére 3000 forintot, özv. Bovánkovics Józsefné született Kuhl Fanny pedig 1000 forintot adott,²⁵ továbbá Lichtensteiger püspök még két festett üvegablakra 1500 forintot ajánlott fel, özv. Bovánkovics Józsefné született Kuhl Fanny pedig ráadásként az egyik intézeti festett üvegablak költségeit vállalta fel.²⁶ Joggal írhatja egy 1891-es beszámoló, hogy a templom „*teljes pompájában ragyog*”. A jótévkö köre ennél még szélesebb volt, közéjük tartozott Császkza György (1826–1904) szepesi püspök is, aki saját költségén a szószéket újíttatta fel,²⁷ sőt, kalocsa-bácsi érsekként „*a stílszerű intézeti templom szemlélésétől elbájolva a karzati nagy homlokablak üvegfestményének elkészíttetését magának tartotta fenn*”.²⁸ 1898. szeptember 25-én konszekrálta a

16 Sürögöny 2. évf. 1862. jan. 3. 2. sz. (1.)

17 Gerlai i. m. 318.; Velics i. m. 800.

18 „Ezen szentély nagyméltóságú Kunszt József érsek úr bőkezűségéből épült 1886-ik évben főméltóságú Dr. Haynald Lajos bíbornok érsek úr és más jótévkö adakozásából üveg festményekkel...”

19 Komárik István i. m. 15.; Romsics Imre: Kalocsa Anno... Kalocsa, 1999. 227.

20 Uo. 15. 1900-ban Angster József és fia „Kalocsa-érseki orgona építők”-ként reklámozták magukat: Alkotmány 5. évf. 1900. júl. 2. 171. sz. 12.

21 Uo.

22 Művészi Ipar. Az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum és a Magyar Iparművészeti Társulat Közlönye 7. évf. 1892. 11.

23 Velics i. m. 800.

24 A Jézus Társasági Kalocsai érseki főgimnázium értesítője az 1889–90. évről. Kalocsa, 1890. 38.

25 A Jézus Társasági Kalocsai érseki főgimnázium értesítője az 1888–89. évről. Kalocsa, 1890. 40.; Religio 1889. második félév, 10. szám, 79.

26 A Jézus Társasági Kalocsai érseki főgimnázium értesítője az 1889–90. évről. Kalocsa, 1890. 38.

27 A Jézus Társasági Kalocsai érseki főgimnázium értesítője az 1890–91. évről. Kalocsa, 1891. 65.; Komárik István i. m. 18.

28 A Jézus Társasági Kalocsai érseki főgimnázium értesítője az 1891–92. évről. Kalocsa, 1892. 65.; Komárik István i. m. 18.

templomot Császka György,²⁹ ugyanő vezettette be 16 300 korona költséggel a villanyvilágítást is még abban az évben, amikor Kalocsán villanytelep kezdett működni.³⁰ A toronyban lakó négy harang (Szent Mátvás apostol nagyharang, Szűz Mária középharang, Szent Imre kisharang és Szent József lélekharang) közül kettő elektromos működtetésű, kettő maradt manuálisan megszólaltatható.

1929. május 6. és augusztus 22. között Klebelsberg Kuno kultuszminiszter jóvoltából Czelluska József kőművesmester tatarozta az intézetet és a templomot, ezzel „*az intézet külsejében a templomtoronytól kezdve egészen megújult; miután belsejében már az előző évek folyamán új díszbe öltözött*”.³¹ A templom jelen idő szerint is felújítás előtt áll, a Szent István király Lelkeség³² eredményes pályázat birtokában, kormányzati forrásból végezte el belső világítótestek cseréjét a stílushoz hű kivitelben, zajlik a falkutatás, ami a romantikus belső kifestést tárja fel és kínál lehetőséget a helyreállításra.

A templom Jézus Szíve búcsújáráhely. Két búcsúnapja közül az egyik Szent István király ünnepén,³³ a másik Jézus Szíve ünnepén³⁴ van. Nagyfalusi Lajos jezsuita *Kalocsa az ujjabbkori magyar hitélet gyűjtőfáklyája* című munkájában azt írja, hogy „1873 óta templomunkban június első hetében, sőt az egész június-hóban Jézus szent Szíve képe a főoltáron kiváló tisztelet tárgya.”³⁵ Joseph Kessler kvalitásos oltárképe a datált szignó szerint Bécsben 1870-ben készült Votka János jezsuita megrendelésére.³⁶ Ma is ez az oltárkép fogadja a háromnapos Jézus Szíve búcsúra érkező, nem ritkán viseletbe öltözött híveket.

2013-óta Szent István király koponyacsont-ereklyéjét is itt őrzik, a székesfehérvári hermában lévő koponyatetőből választották le és adományozta³⁷ a templomnak Spányi Antal székesfehérvári megyés püspök.³⁸

Jézus Szíve ünnepén körmenetre gyülekező, viseletbe öltözött asszonyok (Koprivanacz Kristóf felvétele)

29 A Jézus Társasági Kalocsai érseki főgimnázium XXXIX. évi értesítője. 1898–99. Kalocsa, 1899. 42.

30 *Komárik István* i. m. 18.; *Riegl* i. m. 15.

31 Uo. 20.

32 [www.szentistvanlelkeszseg.hu](http://szentistvanlelkeszseg.hu)

33 <http://szentistvanlelkeszseg.hu/index.php/videoek> (Letöltés dátuma: 2020. április 21.)

34 <http://szentistvanlelkeszseg.hu/index.php/videoek> (Letöltés dátuma: 2020. április 21.)

35 *Nagyfalusi Lajos*: *Kalocsa az ujjabbkori magyar hitélet gyűjtőfáklyája*. A Kalocsai Jézus Társasági Szent István Gimnázium Értesítője az 1938–1939. iskolai évről. Kalocsa, 1939. 7.

36 Az oltárkép hátoldalának kurzív felirata: „*Gemalt im Auftrage des Hochwürd / Herrn P. Joh. Votka / Rector S. J. / in / von Jos. Keszler / Wien 1870*”

37 <http://szentistvanlelkeszseg.hu/index.php/videoek> (Letöltés dátuma: 2020. április 21.)

38 Az ünnepi eseményről az országos sajtó is bőséges híradással számolt be. Lásd: <http://www.magyarKurir.hu>; <https://www.magyarKurir.hu/hazai/szent-istvan-kiralyt-es-asztrik-erseket-unnepeltek-kalocsan>; hu/hirek/szent-istvan-kiralyt-ereklyeje-kalocsan/ (Letöltés dátuma: 2020. április 21.)

2019-ben Szent Asztrik ereklyéjét is elhelyezték az oltár mellett, Szent István királyé mellé.³⁹ Szent István király alapítója az érsekségnek és a Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmege⁴⁰ védőszentje is, Szent Asztrik⁴¹ első érseke Kalocsának. Ereklyéik elhelyezése ebben a templomban ezeréves találkozást jelenít meg. Úgy, ahogy azt a kóruspoligon jobb oldali ablakának színes üvege ábrázolja: Asztrik a Rómából hozott koronát Istvánnak nyújtja.

Mészáros István

39 <https://www.magyarKurir.hu/hazai/szent-istvan-kiralyt-es-asztrik-ersek-et-unnepeltek-kalocsan>

40 „A kalocsai érsekség a korabeli szokásoktól eltérően jött létre, hiszen Kelet-Közép-Európában ekkoriban országonként csak egy érseki tartományt szerveztek (az alkalmazott joggyűjtemények 10–12 püspökséghez rendeltek egy érsekséget), Magyarországon pedig Esztergom után Kalocsa már egy második érsekséget jelentett, ráadásul jelentősebb számú hozzárendelt egyházmegye nélkül kezdte meg működését. Az érseki tartomány területe csak fokozatosan alakult ki, így az érseki státus elismertetése (Rómában és Esztergomban) is hosszú folyamat lett, és egészen a 12. századig elhúzódott. [...] A székhely, Kalocsa választását valószínűleg a korabeli politikai szempontok indokolták: a Duna–Tisza köze a honfoglalás időszakától a magyarság vezértörzsének, az Árpádoknak a szállásterülete volt, melynek Kalocsa az egyik korai központja lehetett. Kedvező körülményt jelentett a Duna közelsége is. Az említett szempontok azonban hamarosan megváltoztak, és Szent László királyunk idején az érseki tartomány területének déli irányú növekedése miatt az egyházmegye központja délebbre, könnyebben elérhető helyre települt. A kalocsai érsekek így az 1090-es évektől egy évszázadon át új székhelyükön, Bács várában tartózkodtak. A történelem viharai a továbbiakban hol ellehetetlenítették, hol hosszabb-rövidebb időre megengedték, hogy az érsekek kalocsai székhelyükről kormányozzanak. Az első világháború után, immár sokadik történelmi megrázkódtatása volt az érseki tartománynak, hogy a politikai határok változása az egyházmegyét is kettészakította: területének háromnegyede, plébániáinak és lelkészeinek kétharmada, papságának több mint fele az országhatáron túlra került. Az utolsó tényleges kalocsa-bácsi érsek Várady Lipót Árpád (1914–1923) volt, akivel halála előtti napon közölték a szomorú hírt, hogy a Szentszék főpásztori jogköréből kivette egyházmegyéje nagy részét, a Bácska megszállt területét, s az újonnan kinevezett apostoli adminisztrátor, Budanovich Lajos szabadkai plébános joghatósága alá rendelte. Ugyan a II. világháború alatt, 1941–1944 között az átmenetileg visszakerült bácskai részek egyházkormányzati gondja újra a kalocsai érsekre, Grösz József-re (1943–1961) hárult, VI. Pál pápa 1968. január 25-én a Bácskai Apostoli Adminisztratúra területén új püspökséget alapított, Szabadkai Egyházmegye néven, Szabadka székhellyel s ezzel végleg megszűnt a kalocsa-bácsi érsek kifejezés használatának létjogosultsága.” Vö. <https://archivum.asztrik.hu/?q=oldal/a-koezpkori-kalocsa-bacsi-ersekseg> (Letöltés dátuma: 2018. augusztus 23.) és <https://archivum.asztrik.hu/?q=oldal/1914-1923-varady-lipot-arpad-1865-1923> (Letöltés dátuma: 2018. augusztus 23.)

41 „A 2014 januárjában indult ásátások első szakaszában a templom korábban feltáratlan részeinek: a hosszaháznak és a sekrestyéknek a régészeti kutatása történt meg. E munkák során előkerültek az első, Szent István kori székesegyház fal- és padlómaradványai, valamint temetőjének több sírja. Az első templom római téglák felhasználásával épült, és a díszítéséhez vörösmárványt is felhasználtak. A korábbi kutatások nem tudták tisztázni egyértelműen az első székesegyház alaprajzát. Az új ásátások nyomán egyértelművé vált, hogy a templom egyhajós, félköríves szentélyű épület volt, amit később a délkeleti oldalán egy kápolnával bővítettek. Nem sokkal az első templom elkészülte után temethették el, az alapítókat megillető helyen, a főoltár előtt, vörösmárvány sírládjában, azt az érseket, akinek sírját 1910-ben találták meg. A templom legelső, a falakéval azonos római téglából rakott, és kopottsága miatt biztosan sokáig használt padlójával már elfedték a sírt. A sírt mellékletei alapján az ásátó helyesen XI. századnak határozta meg, és Asztrik, az első kalocsai érsek sírjával azonosította, de az 1910-es években egy téves művészettörténeti szakvélemény alapján mégis 200 évvel későbbre datálták, és mint az 1202-ben elhunyt Győr nembéli Saul érsek sírját értékelték. A régészeti megfigyelések hitelesítése és a leletek újabb művészettörténeti elemzése, végül a sír két ujjcsontjának AMS radiokarbon vizsgálata lehetővé tette a sír, most már bizonyosnak tekinthető XI. század első harmadára való keltezését, ami a történeti adatokkal összevetve Asztrik-Anasztáz, első kalocsai érsek sírjával való azonosítást támasztja alá.” Asztrik I. Kalocsai Érsek, A Kalocsai Nagyboldogasszony Főszékesegyház régészeti feltárása. Sajtótájékoztató-előadás, Kalocsa, Katona István-ház 2014. április 23.; www.humansoft.hu/.../sajtotajekoztato_2014_04_23_szovegmelleklet_kalocsa.docx (Letöltés dátuma: 2018. július 26.) Dr. Babel Balázs kalocsa-kecskeméti érsek 2014. április 15-én sajtóközleményt bocsátott ki a sírlelettel kapcsolatban: <http://www.asztrik.hu/hu/hirek/kalocsai-foszekesegyhaz-felujitasa-kozben-megtalaltak-asztrik-ersek-relikviait> (Letöltés dátuma: 2018. július 18.)

A fülöpszállási református templom rövid története

Fülöpszállás és református egyháza a legősibb kun települések és református egyházközségek közé tartozik. A legrégebbi időpont 1563, amikor községünket megemlíti a Solti Seniorátusban Filepszállás néven. Ezután majdnem száz évig nem találunk írásos emléket egyházunkról. Az írott források mintegy évszázados hiányának oka elsősorban a török megszállásban keresendő. 1652. március 13-án kelt a Kecskemét–Pilis–Solt–Kevei Seniorátusok névjegyzéke, ahol a Kevei Seniorátusban Philippszállásról Stefanus Kálmánczy (vagy Kálmáncsehy) neve szerepel. az egyházi jegyzőkönyvben olvasható, hogy „... a Rákóczi-féle fölkeléskor az egyház szétszóratott, [...] s a templom fölégetett.”¹ Ebből tudjuk, hogy volt a településnek már temploma, de erről semmilyen dokumentum nem ismert.

A község hét és fél évig volt szétszóródva. 1713-ban tértek vissza tűzhelyeikhez a lakosok, a Német Lovagrend összeírása szerint 67 lélek. 1717-ben újra felépítették templomukat. Ez a templom még fából készült, melyhez a fát a kalocsai érsekség őrjegi erdejében vágta Fülöpszállás népe, amint ezt egy írásos forrásból ismerjük: „... a fülöpszállási reformátusok Csáki Imre kalocsai érsek képviselőjéhez fordultak segítségért, amikor templomot akartak építeni. Itt nyílt számukra a legközelebbi favásárlási lehetőség. Az érsek képviselője teljesítette kérésüket. A fáért fizetett pénz sem lehetett sok, ha a menekülésből hazatért, fölöttébb elszegényedett fülöpszállásiak ki tudták fizetni. [...] A templomépítéshez legalkalmasabb fiatal tölgyfa a Szentkirályi szigeten nőtt. Jellemző a kiskunsági reformátusok összefogására, hogy a halasiak segítettek a fák elszállításában. A favágást télen végezték. Nem csak azért, mert a favágás hagyományos időszaka a tél volt, hanem a könnyebb szállítás kedvéért is. Ebben az időben Kalocsa és Fülöpszállás között hatalmas vízi világ húzódott, amelyen télen a terhet legjobban szánkóval lehetett szállítani, mert az Erekek és Semlyékek befagytak” – írja Báráth János.² Azok az erdők (Őrjeg, Őrjeg-szék), amelyeket az írások emlegetnek, a XVIII. században nagyrészt kipusztultak, manapság erdőnek híre sincs, de az 1700-as évek első harmadában még léteztek. A pusztulásra viszont jellemző, hogy a század közepén és második felében már a Felföldön vásárolták a fát, és a Dunán úsztatták Kalocsára. 1731-ben az egykorú feljegyzések szerint Dorozsmától Laczházáig nincs erdő! Különösen aggasztó volt a halasi, fülöpszállási, szabadszállási erdőhiány. 1731-ben írta Bél Mátyás történetíró, hogy a falu közepén van a templom.

1741-ben a fatemplom megrongálódott. Kijavították és újrafestették. 1743-ban a község előljárói Dallos István lelkész tudta nélkül elhatározták, hogy a nyugati részen a templom folytatásában kőtornyot emelnek. Felsőbb engedély nélkül fogtak hozzá az építkezéshez. Már hét öl magas volt a fal, amikor az anyag alkalmatlansága, s a kőművesek járatlansága miatt összeomlott, és a templom nyugati részét – ahol azzal össze volt kötve – is lerombolta. Ettől az omlástól a templom fundamentuma (alapja) – amely már azelőtt is gyenge volt – megrongálódott. Szilárd talpzat készítése, s fölé új falak emelése vált szükségessé. Ezért az uralkodóhoz, Mária Teréziához fordultak engedélykéréssel. 1749. július 14-én ked-

1 Fülöpszállási református szent eklézsia presbitériumának Protocolluma anno 1796.

2 Báráth János: Vallomások Fülöpszállás hajdani templomáról. In *Dankó Imre* (szerk.): Múzeumi Kurír. Debrecen, 1984. 45. sz. 43–47.

vező válasz adatott, amennyiben a királynő „Tekintettel egyfelől arra, hogy azon a vidéken nagy hiány van fában, s annál fogva a messze távolról szállítás folytán költséges volna az abból való építkezés, másfelől pedig a vályogból erősebben és tartósabban lehet építeni, mint fából: megengedte a vályogból való építkezést.”³ Mely szerint „a föld színe fölé két lábnyira magasított kő alapra vályogból a régi mennyezet és tetőzet alatt”⁴ felépült az új templom 1750. április 15-re. 1756-ban a régi fa harangtartó helyett hat ölnyi magas falazatú és órával ellátott kőtorony építésére kértek engedélyt. Hosszú, ismét évekig tartó utánjárással 1760. szeptember 18-án végre az uralkodói engedély alapján elkezdődhetett a kőtorony építése, amely 1761. augusztus 13-ra készült el. A kőtoronyhoz a kőtemplom Tóth Ferenc lelkész idejében épült fel, és 1797. november 1-jén került sor a felszentelésére.

A fülöpészállási református templom
(Varga István felvétele)

Copf stílusban készült, alapterülete 442 négyzetméter, 2000 férőhelyes. Mennyezete boltíves, a templom vége apszisszerűen, félkörívben végződik. Külső falát eredetileg két színűre festették. Alapszíne sötétebb sárga volt, világosabb sárga mezőkkel (napjainkban egyszínű fehér). Belül hófehérre meszelték. A mennyezetét stukkódíszítéssel látták el. A boltíveket belső oszloppillérek tartják, két karzata van. A szószék az egyik pillérhez csatlakozik, kör alakú, gazdag virágdíszítéssel. Koronája vakolat-architektúra (díszítés): nyitott Biblia és a zászlós bárány. A baptisztérium (keresztelőkút) külön áll, nagyon régi, 1745-ből való. A Mózes-pad nyitott, faragott tölgyfából készült, a papné-pad ugyanilyen. A padok egyidősek a templommal, faragott tölgyfából valók. A számkirakó táblákat puha fából faragták.

1812-ben emelték a tornyot öt öllel (10 méterrel) feljebb és egyúttal vörösrézborítást is kapott Császári Losy Pál szolgálata idején. 1826-ban a templom tetejét újra kellett zsindelezni.

1827-ben egy két manuálos, rücker pozitív, 20 változatú orgonát építettek. Az orgona készítője Tormási Martz Henrik volt. A költségeket a vállalkozó 2500 forintban határozta meg, melyre az egyház tulajdonában lévő Daruhát jövedelme szolgált.

1828. október 19-én ifj. Báthory Gábor mondotta el az orgonaszentelő prédikációt, melyet Tóth István, a gyülekezet első orgonás kántora örökített meg. Ez az első ismert református prédikáció, mely orgonaszenteléskor elhangzott. A tiszteletes az orgona szükségességéről és jelentőségéről a következőket mondta. A Szent Próféta és a bölcs Dávid Király az Izraelitákat így intette: „*Dítsérjétek az Urat Orgonákkal*”⁵, majd így folytatta: „*Istennek ezen Orgonákkal való ditsérete és tisztelete mi közöttünk ma éppen el kezdődött. Ma, mert ez a mai nap volt és lesz az a mi reánk nézve*

3 Bárth J. i. m.

4 Bárth J. i. m.

5 Egyházhatósági rendeletek és gyűlési jegyzőkönyvek 1828–1901.

emlékezetes Nap, mellyen ez a mi közibünk bé hozatott Orgona mint közönséges Isteni tiszteletenn először meg szólalt, csak nem mindnyájunknak ki mondhatatlan gyönyörűségére és örömére. [...] Ez nem a templom ékességére, nem a fülek kedveltetésére, nem a szemek gyönyörűségére, hanem abból a Szent tzielből hozatott bé, hogy mivel az éneklés az Isteni tiszteletnek egy fő része [...] tegye ez az Orgona a mi éneklésünket buzgóbbá, szebbé és kedvesebbé.”⁶ Az akkor felszentelt orgona ma is a helyén van, régi református orgonáink egyik legértékesebbje.

Tíz év múlva, 1837-ben, majd 1851-ben Martz György kistormási orgonaépítő-mester végezte rajta az első javításokat. 1879 november 15-én a következő feliratot vésték az orgonaszekrénybe: „Az orgonát [...] tsinyálták [...] és Csósz János az [...] orgona építők mellett volt, mikor az orgonát lepucolták.”

1904. október hó 23. R. A. orgonakészítő javította, 1922-ben pedig ismeretlen orgonaépítő. 1944. március hó 10-én Szakáts Sándor és Pintér László végzett rajta javításokat.

A II. világháború alatt jelentős sérüléseket szenvedett, ezért 1948-ban tárgyalásra hívták Novoth Lajos váci orgonaépítő-mestert a szükséges javítások felmérésére. Ő elmondta, hogy az orgona részleges javításának nem lenne értelme, csak a teljes helyreállításnak. Ez a régi szekrény meghagyásával 100 ezer, új szekrény építésével pedig 120 ezer forintba kerülne. A gyülekezet anyagi erejét jelentősen meghaladó költség miatt nem tudták a javítást elvégeztetni.

1972 decemberében Kovács György kalocsai orgonaépítő-mester 30 ezer forintért végzett javításokat az orgonán. Ennek eredményeként a már 27 éve néma műemlék orgonánk újra megszólalhatott. 1979-ben újabb 30 ezer forint költséggel sípsorok újultak meg. Három év múlva, 1982-ben új öt változat kapott sípokat, ezzel az orgona sípsorai – kivéve a homlokzati 27 darab nagy ón sípot – mind elkészültek. Ezt a 27 ónsípót a svájciak 1984-ben, a szállítási költséget is vállalva, s a mintegy 100 ezer forint vámot elengedve 6340 DM értékben megküldték. A sípokat Kovács György kalocsai orgonaépítő-mester augusztus utolsó hetében beszerelte. Az egész orgonát kitisztították, xylamonnal lefestették az orgonatestet és a fasípokot, hogy a szű kártevésétől megóvják. Az orgona teljes rendbehozatalához azonban még hiányzik a manuálok és lábpedálok, valamint a kopula javítása. 2016-ban a jelenlegi lelkész, Magyar Csanád végeztette el a fasípok javítását, a hangolását, ennek köszönhetően újra szépen szól istentiszteleteink kísérője, az orgona.

1844. július 3-án hatalmas orkán söpört végig Fülöpszálláson. A szélvihar a torony réztetejét és a templomtetőt tette romhalmazzá, a leomló szegélykövek pedig a templom boltozatos mennyezetét is beszakították. A templomtető és a boltozat kijavítása még abban az évben elkészült, de a torony csak 1846. július 6-ára lett kész, „alacsonyabb kivitelben”, mint a korábbi volt.

*A fülöpszállási református templom orgonája
(Varga István felvétele)*

⁶ Egyházhatósági rendeletek és jegyzőkönyvek 1929–1901.

1876-ban a templomtetőt (ötven év elteltével) újra kellett zsindelezni. Ugyanekkor a templomfalakat bemeszelték, a tornyot és a gombot újra aranyozták, az ablakzsálokot és a templomajtókat kijavították és befestették.

1896. augusztus 7-én éjjel egy hatalmas vihar a templom tetejének egy részét felszakította, melynek javítása során a tetőszerkezet más részeit is kicserélték.

1914-ben Somogyi József lelkész Úr irányításával fogtak ismét nagy munkába a református hívek. Megemelték az 1846-ban készült alacsonyabb toronytetőt, átépítették a templom bejáratait, renoválták az egész épületet.

1927-ben a villámhárító javításával egyidejűleg a torony vörösrézborításán tátongó, katonai fegyvertől származó lyukakat befoltozták.

1931-ben sürgőssé vált a templom külső falának renoválása, amit helybeli iparosok vállaltak el, egyúttal a belső részekben mutatkozó repedéseket is kijavították.

A már hosszú évek óta szükséges renoválási munkálatok a világháború miatt elmaradtak, és csak 1956. április 5-én, Biczó Károly nagytiszteletű úr szolgálata idején kezdődhetett meg a templom új palatetővel való befedése, amit május 6-án be is fejeztek. A templom külső falának renoválása szintén Biczó Károly lelkészsége idején, 1960-ban történt meg, mert időközben műemlék jellegűvé nyilvánították templomunkat, s a felújításhoz szükség volt a Műemlékvédelmi Felügyelőség engedélyére és jóváhagyására, ami szintén sok utánjárással és idővesztéssel járt. 1962-ben ismét vihar rongálta meg a templomtetőt. A javítási munkálatokat egy pesti iparos végezte.

1975-ben egy áprilisi vihar a torony rézlemezét szakította fel, amelyet ki kellett javíttatni. Ugyanekkor az óra számlapját is átfestették.

Apostol Pál nagytiszteletű úr szolgálata idején került sor a következő nagyszabású renoválásra 1987–1988-ban. Először elkészült a belső tatarozás. Másfél méter magasságig a nedves, salétromos vakolatot leverték, és szigetelős anyaggal újravakolták, majd festették. Elkészültek a torony új ablakai és a harangtérnél lévő négy ajtó. Kicserélték a templomtető hibás paláit, pótolták a hiányzókat, a tető egész kerületén új palaszegélyt készítettek. A bádigosok hófogókat helyeztek el és vörösrézből készült esővízelvezető-rendszert. Ezután következett a külső vakolat felújítása és meszelése. Ez alkalommal a háború óta mozdulatlan toronyóra-szerkezetet is kijavították és díszkivilágítást is kapott a gyönyörű torony.

Szerencsére a háború során a torony nem, csupán a toronysisak és gombja sérült meg, így csak 93 év elteltével, 2007. június 7-én, Mészáros Zoltán lelkész úr idejében, a szükségessé vált javítások elvégzéséhez szerelték le a toronysisakot. Kijavították a golyók ütötte „sebeit”, új zászlót és csillagot készítettek. A megszépült toronysisak az újonnan aranyozott gombbal, zászlóval és csillaggal 2008. május 31-én került ismét a helyére.

Az 55 év elteltével halaszthatatlanná vált tetőfelújítási munkálatokra (faszerkezet, cseréptető) és a templomablakok cseréjére 2011-ben Kovács Botond Árpád lelkész úr irányításával került sor. 2012-ben a nyári vihar idején villámcsapás miatt tönkrement harang- és óraszerkezet javítása, egyúttal modernizálása is megtörtént. 2012. november 1-re, a kőtemplom felszentelésének 215. évfordulójára megújulva, régi szépségében tündökölt református templomunk.

Azóta újabb tíz év telt el, és méltóságteljes, szép református templomunk immár 225 éve áll településünk központjában Isten dicsőségére.

Varga Istvánné

Nagykőrös város közsadakoazása a XVII–XIX. században Egyház, templom, iskola

Nagykőrös város archívumának értékes részét képezik a számadáskönyvek. A városi tanács (magisztrátus) a feudalizmus korában (a XIX. század közepéig) saját gazdasággal és háztartással is rendelkezett. Hagyományosan Szent György napján került sor a város főbírájának és számadóbírájának, valamint a különböző gazdasági ágazatot ellenőrző bírák megválasztására (borbírák, székbírák stb.), s tartott a hivataluk egy éven át, a következő Szent György napjáig (a XVIII. század ötvenes-hetvenes éveiben, rövid ideig Mindenszentek napján, november 1-jén tartották a bíróválasztást). Gyakorlatilag két esztendő érintenek a számadások.

A második vagy számadóbíró regisztrálta az adót, könyvelte el a bevételeket és a kiadásokat. Nagykőrösön 1626-tól maradtak fenn a számadáskönyvek és az 1830-as évekig vezették azokat. A város kiadásai között számos figyelemre méltó adat szerepel, amelyek között a jótékonyági céllal adott pénzüsszegek találhatók. Szükséges hangsúlyozni, hogy Nagykőrös a

XVI. század közepén vált protestáns mezővárosi közösségé, annak a helvét, kálvini ága lett domináns vallás az 1560-a évektől.¹ A színreformátus lakosságból kerültek ki az arra megfelelő bölcs, széles látókörű, egyben vagyonos vezetők, a bírák és a városi tanács tagjai, a magisztrátus. Tekintettel arra, hogy a mezőváros tanácsa reformátusokból állt, tevékenysége szorosan kapcsolódott az egyházhoz. A bírák, szenátorok alkották a református egyházi tanácsot is, a consistoriumot. A mezőváros érdeke és az egyház érdeke szorosan összekapcsolódott. Ennek is tulajdonítható, hogy a város költségvetéséből jutott jótékonyági célokra, nevezetesen az egyházak és intézményeik támogatására a különböző, távoli helyekről érkező keresztény alamizsnakéregetőik számára is.

A fennmaradt dokumentumok² szerint követhető nyomon a város ilyen irányú tevékenysége:

1635/36: Templom Epületre az Kozmajáknak Attunk fi dn [...] Az Madoczaýak'k 2 Templom Epületire attunk f 3 dn.³

1637/38: Endredj 3 Templum Epületire attunk dn 30 [...] A Marossi Templum épületire attúk dn 80.⁴

1640/41: Az Sari Templum epületire dn 60.⁵

1643/44: Szovatj Templu' epületire attunk d 30. [...] Sagi Templum épületire attunk dn 30 [...] Fell Szaruý 6 Templum epületire attunk dn 45.⁶

1 A Debrecenben, 1567-ben tartott zsinat határozott a kálvini reformáció dominanciájáról a lutheranizmussal ellentétben.

2 Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltár, Nagykőrös Város Számadáskönyv 1626/26–1830/31.

3 Madocsa Tolna vármegyében lévő helység. Mivel több Kozma nevű település létezett, pontosan nem állapítható meg, hogy valójában honnan jöttek. Számos helység topográfiai azonosítása nem lehetséges, mivel az ország különböző részein is voltak hasonló nevéek (pl. Oroszi, Ujfalu, Ság, Maros).

4 Endrőd Békés vármegyében (ma Gyomaendrőd)..

5 Dabas város településrésze lett Gyónnal együtt.

6 Valószínűen nem a székelyföldi, hanem a Debrecen környéki településről van szó. Jászfényszaru a település mai neve.

1647/48: Az Szentgyörgyi napi Sumakra Pesten Az Nazurnak fizettünk f 2000 dn [...] A Pesty Magyaroknak Templom épületire attunk 3 f 3 dn 30.⁷

1668/69: Templom Épületre Barsiak'k attunk dn. 19. Tikmonyat vettünk túllók dn. 26.⁸

1680/81: 10. Juny Tassi Templomra attunk dn 40. [...] Örvindj Ecclesira attunk f 1. [...] Templom épületire mégis attunk dn 80. [...] Nyéki Templomra attunk f 1 dn 8. [...] 26. Apr. Raczkvei Ecclesianak attunk ismen f 2. 9⁹

1705/06: N. Enyedi Ecclesiara Alumnumot Ta[llér]. 6. P. 40.¹⁰

1722/23: Die 12 Aprilis [1723] A Nemes Debreczeni Collegiumnak Sok Szükségének fel Segellésére a N Tanáts akarattyabul Gál István [szenátor] Úr által küldöttünk fn 16.

1724/25–I: A Szatthmari N. Collegium Instantiájára ex communi voto 4, [...] Debr eczeni T. Collegium Instantiájára, sok szükségeinek fel segítésere 20,,82 ½ [...] Velencei templom épületire attam „50.

1725/26: Akasztoi Templom épülete keregetőknek „23 [dénár]

1726/27: Abani Refor Ecclesia Temploma Épületre f. 6 [...] Kelemeri Ecclesia számára „40 [dénár]¹¹

1728/29: Osgyani Oskola számára f. 2. 12

1729/30: Pakxi Templom épületire „85 [dénár].¹²

1731/32: Kassai Templom épületre f. 10,,– [...] Nagy Bányai Reformata Ecclesia Instantiájára atdt. F. 8,,

1735/36: Borsi templom épületire –,57 [dénár]¹³

1736/37: Totszegi Templom épületire attam „28 ½. [...] Marosvásárhelyi Collegium számára adtam f. 14,, – [...] Tisza becsi Templom épületire adtam –,50 [...] Vásonyi Templom épületire ugyan adtam f. 11,,50.¹⁴

1737/38: Feledi Sz. Ekklésia számára adtam „50 [...] Kabai Templom épületire f. 4,,– [...] Pelsőczy Harangra adtam f. 1,, 15.¹⁵

1741/42: Borsod Vármegyei Lutheran Templomra adtam f. 1,50

1742/43: A' Kassai Ecclesianak fel segelésére adtam f. 50,,–

1743/44: Vásárhelyi Templom épületire f. –,50 [...] A Szeremlei Templom épületire adtam f. 1,, – [...] Erdélyi Illei Templom épületire adtam f. 1,,– [...] Egy Erdélyi Sepsi Széki Kilei Templom épületire adtam f. 1,¹⁶

1745/46: Felső Baranyában Vajaszloi Templom épületire –,85 [...] Szász Városi Ecclesia szükségére cantallo Deákokk f. 4,, [...] Maros Vasarhelyi Collegium Deputatus Deák Ifjakk f. 4,,12 ½ [...] N. Borsod Varmegyében Korda nevű Helység'k Templom épületire att –,28 ½ [...] Balaton mellyéki Vászolyi templom épületre attam –,50.

1746/47: Tornyos németi Ecclesianak szükségletire –,40. Kocsi Sz. Ecclesia szükségere f. 2,, – [...] Igmándi Ecclesia számára f. 1,, [...] Abara nevü Templomé pületire adtam f. 1,, [...]

7 A hódoltsági mezővárosoknak, így Nagykörösnek is két alkalommal, Szent György (április 24.) és Szent Dömötör vagy Demeter (október 26.) napján kellett megfizetni az adót, a summát Pest-Budán.

8 A Felső-Magyarországi Bars vármegyéből jött alamizsnagyűjtők kereskedtek is. A városi tanács tojást (tikmony) vásárolt tőlük.

9 Örvénd falu Bihar vármegyében, Nagyváradtól keletre, a Sebes-Körös mellett fekszik.

10 A nevezetes nagyenyedi kollégiumot támogatta a kőrösi tanács.

11 Abony Nagykörös szomszédságában, Kelemér Gömör vármegye helysége.

12 Paxi vagy paksi templom Tolna vármegyében.

13 Borsi falu Zemplén vármegyében. II. Rákóczi Ferenc itt született 1676. március 27-én.

14 Tótszeg vagy Tószeg Pest vármegyében, Nagyvásony Veszprém vármegyében.

15 Feled, Pelsőc Gömör vármegyei helységek.

16 Vásárhely Hódmezővásárhely mezővárosa, ahol a Károlyi földesúri familia a római katolikusok kegyura is volt.

Kórodi Ecclesia számára Templom épületire fr. 1., [...] Izsáki Ekklesiák' el vett Templomok helyett leendő épületire adt. f. 1.,, 16.¹⁷

1747/48 Nagy Károlyi Templom épületire kéregető emberk ... –,15 [...] Asszonynepe' Szent Ecclesia építésére adtam f. 1., [...] Egy Templomra kéregető Papista embernek adtam –,10 [...] Jósafúji Templom épületire adtam f. –,50 [...] Sajo Gömöri Lutheran Templom épületre ,,28 ½ [...] Pelsőczy Templom épületre adtam f. 1., [...] Olaszpataki Templom épületire... f. 1.¹⁸

1748/49: Fülöp Szállási Templom épületire kéregető embernek adtam f. 2., – [...] Apostagi Templom épületire kéregető embernek adtam ,,50 [...] Egy Vadkerti Német Oskola Mesternek adtam alamisnat f. 1., [...] Maros Vásárhelyi Collegium számára adtam f. 1.,50 [...] Arácsi Templom épületire f. 1., [...] Egy Pápista Templom épületire kéregető embernek adtam ,,20 [...] Olaszpataki Templom épületire f. 1.¹⁹

1749/50: *Maros Vásárhelyi Collegium* számára adt. f. 2., [...] Kosztolányi Templom épületire attam ,,15.²⁰

1750/51: Siklosi Templom épületire f. 1., [...] Tsburgai Templom épületire kéregető embernek adt f. 1.,–[...] Bóvi Templom épületire adtam ,,60.²¹

1751/52: A Szántai Ref. Ecclesi számára, mellyis Felsőes Királyné engedelméből az elvött Templomok helyett, ujj Templomot akarván építeni, és Expressusa által minket=is meg keresett, conferaltam f. 4., –[...] A' B. N. Tanáts Parantsolattyából a' Czeglédi Ref Ecclesianak; a' mely két B. Deputatusi által a' B. Tanátsot Requirálta, attam f. 50., –[...] Nyír-Bátort templom épületire kéregető emberek adtam N. Fő Biró Uram Parantsolattyából [...] Hodászi Templom épületre adtam f. 1.²²

1752/53: Alvintzi Templom épületre adtam –,80.²³

1753/54: Ordasi Ref. Templom épületire. f. 1., – [...] Maros Szent-Annai Ref. Eccla szükségere kéregető emberek ... –,85 [...] Nagy Etsed Városa Templom épületire .. –,85 [...] Bereg Vrgyében Csetfalvi Templom épületre ... –,56 ½ [...] Lutzi Ref. Eccl. Romladoxott Tornyanak fel építésére adtam –,28 ½.²⁴

1754/55: Felső Pokoradi L. Evangelica Ecclesia Instantiaja Templom épületre –,28 [...] Gömöri Lutherana Oskola szükségere adtam f.²⁵

1755/56: Zilizi Templom épületre... –,25 [...] Apáti Templomra kéregető ember'k .. f. 1., – [...] Fenesi Templomra –,60 [...] Terehegyi Ecclesiara ... f. 1., – [...] Alcsúti Templomra –,90 [...] Oltasai Toronynak építésére –,50 [...] Vajasdi Ecclesiara kéregető embereknek .. –,85 [...] Dévai Ecclesiara f. 2,²⁶

17 Igmánd, Kocs Esztergom, Kórógy Baranya, Abara Zemplén vármegye települése.

18 Asszonynepe falu Erdélyben, Nagyenyed közelében helyezkedik el.

19 Soltvadkert Pest, Balatonarács Veszprém vármegyében.

20 Nemeskosztolány Trencsén vármegyében.

21 Csurgó Somogy, Tiszabó Jász-Nagykun-Szolnok vármegye helysége.

22 Többek között Abaujszántó és Cegléd református lakosságát is sújtotta a rekatolizáció.

23 Érdekességként említhető, hogy a helység Gyulafehérvár közelében található. A jeles államférfit, a pálos rendi György barátot az itteni kastélyban a császári fővezér, Castaldo gyilkoltatta meg 1551. december 17-én.

24 Tiszaluc Borsod vármegyében.

25 Felsőpokorád kishonti magyar település. Gömör önálló vármegye volt, Kishont Hont vármegye enklavéja, külön álló területét képezte. Gömört és Kishontot 1802-ben egyesítették közigazgatásilag. Ekkor keletkezett a Gömör-Kishont vármegye Rimaszombat központtal. A jelentős kishonti mezőváros a Rima folyó partján fekszik és közvetlen határos volt Gömörrel, földrajzi értelemben is kedvező helyi és helyzeti energiákkal rendelkezett. Vö. *Mendöl Tibor*: Településföldrajz. Akadémiai Kiadó, Bp., 1963.

26 Ziliz falu Borsod vármegyében, Terehegy Keszthely része Zalában, Szászfenes Erdélyben, Vajasd falu Alsó-Fehér vármegyében, Nagyenyed közelében.

- 1757/58-I.: Viski Templomra, és Honti Templomra kéregető Emberek'k... –,40.²⁷
- 1757/58-II.: A' Csökmői Sz. Eccla Templom épületire a N. Tanács Parancsolatlyából adt. f. 2.²⁸
- 1758/59: Győrteleki Ecclesiara adtam f. 02.,50
- 1760/61: Adtam Székely földén Kőrös falu Temploma épületre 1.,25.²⁹
- 1764/65: Orosi Sz. ekklesia'k reparatiojara ... f. 02.³⁰
- 1767/68: Tinnyei Refor. Eccla Templomának Reparatiojára f. 1.,10. [,,] Tapolcza fői Refor. Oratorium'k épületire... f. 10.,15.
- 1780/81: Az R. Catholicum NKőrösi Templomra ajánlott 100. öl kő vágásért... 120., 30
- 1791/92: Szabolcs Vrgyei Gyúrte Ekklesia szükségire attam 2.³¹
- 1792/93: N. Szala Vrgyében Udvari Ref. templom építésre kéregetők kezébe adtam 1.,25 [...] Harkányi Ekla számára 1.,- [...] Erdélyben Radnotfái Eklesia Temploma építésére adtam Vas Gerg kéregetőnek 2.,- [...] Alatskai templomra kéregető embernek 1.,- [...] Hévíz Györki Templom építtetésére adtam egy supplicans'k 1.,- [...] Nagy Bányai Templom építésére 1.³²
- 1795/96: Monoki Ekklesia számára alamisnát... 1.,-
- 1800/01: *Fő Biro N Thenke András Urnak rendeléséből Nap keleti Galicziában helyezett Josephberg nevezetű Hellységben álló Reformata Szent Ekklesiának itt lévő, 's az ujjonnan fel állítandó Templomok építésére kéregető Predikátor Urnak /:ki a' Nagy Mélt. Magyar Királyi Htto Tanáts kegyes engedelme, s Passusa mellett kéregetett: adtam Alamisna fejébe 6,, [...] A' Maros Vásárhellyi Reformata Oskola fel építésére kéregető Novák Péter nevezetű Expressus kezébe a' Fő Curatorság Passusa, 's Patense mellett járván adtam 2,, [...] N Borsod Vármegyében Rakacza Szendi Orosz Eklésia Templomára a' F. Kir. Hellytarto Tanáts engedelme mellett kéregetők kezébe adtam N Fő Biró Ur hirével és megengyezéséből 1.,-*
- 1801/02: Bátskaságból Evangelicum Templom fel állítására kéregető Embernek a' Nemes Tanáts parantsolatlyából adtam 2,, [...] N. Gömör Vrgyében F Balogon meg égett Embernek mint hogy a' Városon való kéregetés meg nem engedtetett, Fő Biró Úr Parantsolatlyából, hogy már hijába ide ne fáradt adtam alamisnátul ,,–15" dénárt adtak.
- 1813/14: A' Losonczi Ref. Oskola számára 2 f tkat a' Suplicans Deak'k pedig egy ftot adtam... 3.,-
- 1815/16: Fő Biro Kálmándj Ferencz Ur Rendeléséből a' Czeglédi Lutherana Ekklésia felsegállítására adtam Tiz ftot.
- 1820/21: *A' Bukuresti plánta Ekklésia felsegállítására, annak Követeinek a' Ns Tanáts rendeléséből adtam Tizenöt ftot [...] Az Ó Budai Szent Ersébeth Klastrom segedelmire kéregető Barátoknak adtam két ftot.*
- 1825/26: A' Szt Ersebeth Renden levő Budai Apátzák Klastromában fenn álló Ispotály számára kéregető Schizmer Károly Urnak Fő Biró Ur rendeléséből adtam három ftkat.

27 Ipolyvisk Hont vármegyében.

28 Csökmő falu Békés vármegyében.

29 Ebben a háromszéki faluban született Kőrösi Csoma Sándor. Tiszteletére nevezték el a községet Csomakőrösnek.

30 Orosz szabolcsi község, Nyíregyházához csatolták.

31 A református mezővárosban Mária Terézia királyné támogatásával építettek a római katolikusok helyőrségi templomot. Az építkezéshez 100 öl réti mészkövet (*darázkövet*) adományozott a városi tanács.

32 Alacska falu Borsod vármegyében.

1825/26: A *Sajó Gömöri Nemzeti Oskola Alumnia fundálására* a'Ns Tanács által resorvált két ftoakat VCz ki fizettem.

1818/29: Az Egri Minoriták elégett Klastroma felsegélésért László Sigmund Szerzetes Úrnak adtam Három fto VCz

A városi tanács évszázadokon keresztül adományban részesítette a Nagykőrösön megforduló, alamizsnát, támogatást kérőket, akik megbízást teljesítettek. A török időkben, de később is rendszerint templomok építésére, javítására, harang öntetésére kéregettek pénzt. A református magisztrátus jótékonyági elkötelezettségéből adódóan számos esetben a lutheránusok, evangélikus vallásuk kérését is tekintetbe vette. Sőt, még a római katolikus és a görögkeleti eklézsiákat is segítette.

Ha térképre vetítetjük azokat a helységeket, ahonnan adományért jöttek, akkor megállapítható, hogy szinte egész Magyarország különböző vidékeiről érkeztek kéregetők. Számos Pest vármegyei helység található a kérelmezők között (Ócsa, Tass, Fülöpszállás, Izsák, Szeremle, Ordas, Tószeg). Érdekes, hogy még a török korban is megfordultak itt Erdélyből, Alsó-Fehér, Kis-Küküllő, Székelyföld, Bihar falvaiból. Gyakran jöttek Gömörből és Kishontból (Feled, Sajógömör, Kelemér, Pelsőc, Osgyán), Abaújból (Kassa), Zemplénből (Abara, Borsi, Tornyosnémeti), Hontból (Ipolyvisk), Bars vármegyéből, de a dunántúli Baryaranyából, Zalából. Még Balatonarács, Győrtelek, Nagyvázsony nevével is találkozhatunk.

A református gyülekezeteket különösen támogatták azon helységekből, ahol az ellenreformáció, rekatolizáció sújtotta a protestáns lakosságot. Nagykőrös megőrizte protestáns hegemoniáját a vészterhes időkben is, a római katolikus földesurak nem voltak képesek megtörni a kálvini vallás hegemoniáját. Továbbra is református magisztrátusa és egyháztanácsa volt a mezővárosnak. Ezért is különösen segítettek az arra rászorulókon. Említés történik Izsákról, Abaújszántóról is. Nagykőrös város számára különös kötelezettségvállalást jelentett a ceglédi reformátusok támogatása. Cegléd a Clarissa Apácarend földesúri hatalma alatt állt, és a „*cuius regio, eius religio*” („akié a föld, azé a vallás”) alapján visszavették az eredetileg katolikus, két évszázada már használt templomot, megtörve a református mezőváros autonóm hatalmát. A ceglédi kálvinista egyház új templomot volt kényszerű építeni. A szomszédos Abony községben is római katolikus volt a földesuraság. Az 1740-es években itt is voltak vallási villongások, azonban a reformátusok megőrizhették ősi templomukat, a katolikusok nagyobb építettek maguknak.³³

A számadásokból kiderül az is, hogy a református vallás Magyarország határain túlra is kiterjeszkedett. Nyilvánvalóan a Helytartótanács kezdeményezésére támogathatták a galíciai Josephberg református egyháza templomának támogatását. Különösen érdekes az is, hogy az Erdélyből kitelepült magyarok Bukarestben is megszervezték vallási közösségüket, amelyhez támogatást kértek és kaptak Nagykőrös városától is.

A protestáns egyházak, a református és részben a lutheránus vallás is támogatásban részesült. Jelentős mértékben kaptak adományt a gömöri, kishonti iskolák. Ezek között kiemelkedően fontos volt Sajógömör magyar evangélikus nemzeti iskolája. Az is említést

33 *Novák László Ferenc*: Cegléd a XVIII. században és a XIX. század első felében. In *Cegléd története*. Szerk.: *Ikvai Nándor*. Studia Comitatus (Tanulmányok Pest megye múzeumaiból) 11. Szentendre, 1982; *Novák László Ferenc*: A Három Város építészete. Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 8. Nagykőrös, 1989; Abonyban is hátrányba került a református lakosság, mivel a római katolikus földesuraság a katolikusokat helyezte előtérbe. Mivel a templom kicsinek bizonyult, ezért nem vették vissza a reformátusoktól, hanem nagyobb, impozánsabb templomot építettek. S református templom népművészeti értéke a festett kazettás mennyezet. *Balogh Sándor*: Abony története és művészeti emlékei (1450–1741). Ceglédi Füzetek 21. Abony, 1975.

érdemel, hogy Cegléden, a megerősödő lutheránus egyház is élvezhette a körösi tanács támogatását. Neogótikus, impozáns templomuk jóval később, az 1890-es években épült fel.

A számadások bizonyítják, hogy számottevő támogatásban részesültek a református iskolák. Ezek között kiemelkedő fontosságú volt a debreceni kollégium, ahová körösi diákok is mentek tanulni, de a tudós professzorokat is onnan hívták a nagykörösi református iskolába tanítani. Ők voltak az igazgatók, az „oskolamester”-ek, akik a református egyháztanács érdemes tagjai is voltak egyben. Tudomást szerezhettünk arról, hogy a távoli Sárospatak, de Erdélyben Marosvásárhely, Nagyenyed, Szatmárnémeti kálvinista kollégiuma, vagy a losonci református iskola is támogatásban részesült.

Novák László Ferenc

Rónay Jácint, aki magyar szellemben tanította Rudolf trónörökösöt

Rónay Jácintot, a tudós bencés tanárt – és ’48-as forradalmárt – az a megtiszteltetés – és amint *Naplójából* kiderül, öröm – érte életében, hogy Erzsébet királyné és Ferenc József két gyermekét, Rudolf koronaherceget és Mária Valéria főhercegnőt is taníthatta.¹ Életét nyolckötetes naplóban örökítette meg; a teljes ötödik kötetet a Rudolfal eltöltött időnek szentelte, melyben előadásait részletesen feljegyezte.² 1875-ben erről így írt: „*Éltem tükre ez, mely egykor kedves volt, – most nehéz szívvel összetöröm, s csak egyes fényes, homályos darabkáit szemelem ki jellemzésül, hogy azokból, »Napló-töredékeimet« összeállítsam; a többi induljon enyészetnek!*”³

Rónay Jácintot Andrassy Gyula ajánlotta Erzsébet királyné figyelmébe: „*Egy hónap nem telt bele, junius 3-án⁴ Andrassy Gyula gróf miniszterelnök az országos gyűlésből a ház folyosójára szállítá Rónayt: »Közölni valóm van Veled négy szem közt« – mondá, – hogy Ő felsége megbízott, ajánlanék az udvarhoz oly egyént, ki egy éven át a koronaörökösnek magyar nyelven előadásokat tartana Magyarország történetéből. Én a minisztertanácsban Téged ajánlottalak, s örömmre szolgált, hogy társaim mind beleegyeztek. Hajlandó volnál e szép hivatást elvállalni?»*”⁵ Néhány hónap múlva konkretizálódott a felkérés: „*Szeptem-*

1 Lásd erről írásunkat: Erzsébet királyné lánya, Mária Valéria főhercegnő és Rónay Jácint. Honismeret 2021/1. 45–50. és 2021/2. 65–70.

2 Napló-töredék. Hetven év reményei és csalódásai. I–VIII. Pozsony, 1885–1888. Az 1885-ös budapesti országos kiállításon találkozott Rónay Jácint Rudolfal; beszélgetésük alkalmával a püspök *Naplója* is szóba került. „*A Fenség, a mikor csak lehetett, közeledett hozzám, s alkalmilag szóba kerülvén kéziratul kiadott »Naplóm«, hogy is tehettem volna másképp, az egykori tanítványnak felajánlottam egy példányt, mert ha valakit, őt érdeкли leginkább, miután az ötödik kötet magyar történelmi előadásaim kivonatát s a Fenség megejtett vizsgáit tartalmazza.*” VI. kötet 335–336.

3 Napló-töredék, i. m. VI. kötet 93. Bécs, 1875. *Naplójának* kiadásáról Rónay Jácint 1885-ben így vélekedett: „*Legbölcsebb lett volna meg sem írni, de hát írnom kellett, hogy feledjem a jelent. Tudományos dologról nem írhatam, erre nem volt az udvari pályán sem időm, sem kedvem; tehát irtam saját viszontagságaimról, irtam kötetet kötetre, és most, midőn a tengernyi betű előttem áll, nem bírok mindnyájától elválni, annyi a betű-tömkelegben a »mementóm«, hogy nem tudok tőlök végkép elszakadni.*” VII. kötet 336.

4 1871.

5 Rónay Jácint, pozsonyi prépost. Életrajzi vázlat. Írta: Pór Antal, pozsonyi kanonok. Pozsony–Budapest, 1885. 55.

ber végén Bécsbe hitták Rónayt, hol Latour tábornok,⁶ a koronaherceg nevelője e szavakkal fogadá őt: »Ő felsége a történelmi előadások kezdetét a jövő október-hó második felére tűzte ki...« Ő felsége különösen ohajtja, hogy a koronaörökös magyar, s mennyiben lehető, rögtönzött szónoklatokban is gyakoroltassék. A fenség igen el van foglalva, s egyelőre hetenkint három órát szentelhetünk Magyarországtörténelmének. Az előadási nyelv kizárólag a magyar, s ami magát az előadandó történelmet illeti: IGAZSÁGOT AKARUNK, KÖVESSE ÖN MEGGYŐZŐDÉSÉT.»⁷

Rónayt tehát Latour tájékoztatta a császári-királyi pár elvárásairól. Latour 1865-től volt a trónörökös nevelője; egyes vélemények szerint kinevezése Rudolf életének ritka szerencsés fordulatai közé számított.⁸ Latour – aki 1860 óta volt a császári család környezetében szárnysegédként – mindkét császári szülő bizalmát élvezte. 1865-ben a gyermekek nevelésének kérdésében jelentős esemény történt; Erzsébet királyné a következő ultimátummal fordult férjéhez: *„Kívánságom, hogy korlátlan hatalmat kapjak mindenben, ami a gyermekekre vonatkozik. A környezetük, tartózkodási helyük megválasztásában, nevelésük irányításában, egyszóval mindenben egészen nagykorúságukig enyém legyen a döntés joga. Továbbá az az óhajom, hogy minden, ami személyes ügyeimet illeti, környezetem, tartózkodási helyem megválasztása, a házban történő minden változtatás stb. stb. egyedül az én döntésemtől függjön. Erzsébet, Ischl, 1865. augusztus 24-én.”*

Latournak sem volt könnyű a helyzete az udvarnál;⁹ személye körül évekig folytak az intrikák, melyekre néha utalásokat is tett: *„Megyek a magam egyenes útján anélkül, hogy tekintettel volnék bizonyos személyiségekre. Emiatt aztán nemigen kedvelnek, de ez az egyetlen mód, hogy az udvarnál megőrizzük önálló ítélőképességünket.”*¹⁰

Festetics Mária grófnő is elismeréssel írt Naplójában Latourról: *„Az itteni élet csak ellenségeket, szívfájdalmat és gyötrelmet szerez nekem. Hogyan is lehetséges az, hogy ebben a házban idáig fajulhatnak a dolgok? Fel sem tudom fogni, mivel külön-külön mindegyik meglehetősen nett ember, de ezek sohasem tudnak egymásra találni, mivel azonnal egy oda nem illő*

**Rudolf trónörökös 1870-ben,
Victor Angerer felvétele
(Magyar Nemzeti Múzeum,
Történelmi Fényképtár)**

6 Josef Latour von Thurmburg gróf, Rudolf trónörökös nevelője 1865-től.

7 Pór Antal i. m. 56.

8 Vö. Hamann, Brigitte: Rudolf. A trónörökös és a lázadó. Budapest, 1990. 30.

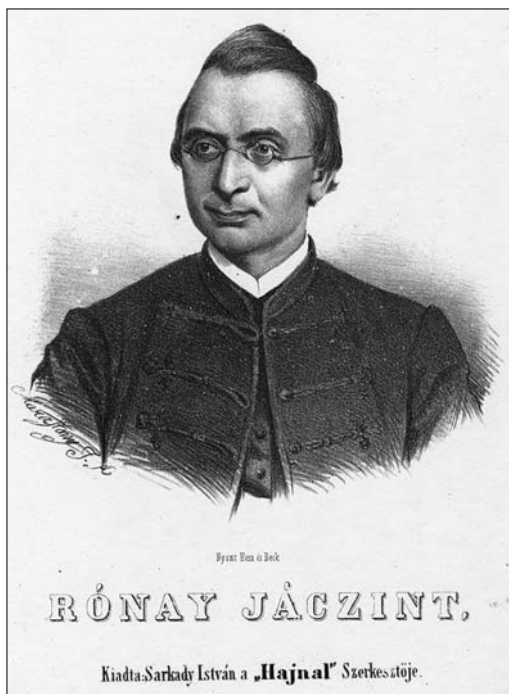
9 Vö. Rónay Jácint vallomásával 1875-ből: *„Hogy a hosszú számkivetésből hazakerült magyar papot nem kísérte pályáján mindenki rokonszenve, ezt már rég tudtam; hiszen a bécsi német lapok is szóba hozták, hogy a külügyminiszterrel [Andrássy Gyula gróf; P. M.] mindinkább szaporodik az udvarnál a magyarok száma, s névszerint felsorolták azon hantokat, melyek a fényes ösvényen odagördültek mások útába.”* Napló-töredék, i. m. VI. kötet 115. Festetics Mária udvarhölgy is folyamatosan utalt Naplójában az udvari intrikákra.

10 Hamann i. m. 31.

furakodik közējük. Meg vagyok róla győződve, hogy Pejacsevich nagyon értékes ember, de olyan óvatosan néz rám, és Pálffy, akit régről ismerek, igaz ember, és Latour is az, azt hiszem. Sajnos a császár, a császárné és a koronaherceg udvartartása nincs összhangban egymással.¹¹

Mária Valéria főhercegnő azonban nem lelkesedett Latourért; legalábbis 1886. július 11-én ezt írta Naplójába: „Diner, melyre meghívót kapott Latour [...] és a Mama egykori udvarhölgyei. [...] A kövér Latour mellettem ült, és úgy fecsegett összevissza, mint valami vénasszony. Az ő ostobasága vigasz a számomra, mert azt hiszem, hogy egyedül az ostobaság okolható azért, hogy Rudolf olyan, amilyen, és nem olyan, amilyen lehetne.”¹²

Mária Valéria nagyon szerette Rudolfot, Naplójában gyakran írt aggódó sorokat testvére jellemének esetleges hibái miatt. Ezért azonban általában Rudolf környezetét – például feleségét, Stefániát – okolta: „Rudolf születésnapja. 11 órakor volt a mise, melyen azért imádkoztam, hogy majdan olyan jó császár legyen, mint a Papa. A Jóisten bármit megcselekedhet... azt kívánom is... de olyan jó belegondolni, hogy a Papa a legjobb császár. Azon leszek, hogy kiérdemljem, hogy a lánya vagyok...”¹³ „Rudolf a Bécs tiszteletére rendezett udvari bálon – hál’ Istennek – Stefánia nélkül jelent meg. [...] Gizella azt mondta, hogy tulajdonképpen az egész család tekintélyes személyiségnek tekinti Rudolfot. Szegény feje! De, sajnos, igaz.”¹⁴ „Rudolf oly egyszerű és természetes, mint a régi szép időkben, amikor »lesben álló Coburgját« [azaz Stefániát; P. M.] még nem vette feleségül. Igazán figyelemreméltó, hogy egészen más ember, ha Stefánia nincs mellette.”¹⁵

Rónay Jácint, ifj. Marastoni József litográfiája, az 1870-es évek eleje (Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)

hivatalos levélben Latour tábornok tudatta vele, hogy az előadások október 21-én kezdődhetnek: „Hetenkint három előadása lesz: kedden, csütörtökön és szombaton reggeli 9 órától 10-ig; hogy az előadások napjain reggel 8 ¼ órakor udvari kocsi álland rendelkezésére, mely

11 Egy udvarhölgy naplójából. Festetics Mária grófnő, udvarhölgy naplójának Budán és Gödöllőn papírra vett részei. A naplórészeket fordította, bevezetővel, elő- és utószóval, valamint összekötő szöveggel ellátta: *Tolnayné Kiss Mária*. Gödöllő, 2009. Az udvarhölgy bejegyzése Gödöllőn, 1873. október 30-án. 43–46.

12 Mária Valéria főhercegnő, Erzsébet királyné kedvenc lányának naplója, 1878–1899. Válogatta és sajtó alá rendezte: *Schad, Martha–Schad, Horst*. Budapest, 2001. 87.

13 Mária Valéria főhercegnő i. m. 31. A főhercegnő bejegyzése 1882. augusztus 21-én.

14 Mária Valéria főhercegnő i. m. 76. A főhercegnő bejegyzése 1886. május 4-én.

15 Uo.

Schönbrunnba s onnét visszazálltja Bécsbe; kér előadási tervet s a tananyagának, melyet 1872. évi december közepéig el kell végezni, fölosztását. – Rónay e levélre évnegyedről évnegyedre kijelölte az előadandó szakaszokat Magyarország történetéből a legujabb időkig. Módszere az leszen, hogy minden előadás kezdetén a legutóbbi óra tárgyát kivonatban még egyszer előadja, s ennek ismétlésére a fenséget felkéri, mi a rendes tanulást, melyre a fenségnek kevés érkezése van, nemilég pótlandja, egyuttal gyakorlatul szolgáland a magyar nyelvben.”¹⁶

Rónayt Rudolf trónörökös október 20-án ebédre hívta meg; „A koronaörökös nyílt, szelid, értelmes tekintete nyájas arca, első pillanatra megnyerő vidor kedve, gyermekded könnyűsége és élénksége örömmel tölté el és nagy reményekre jogosítá Rónayt azonnal. Megnyugtatóan szolgált neki, hogy a koronaörökös csaknem kizárólag magyar nyelven társalgott. Nemzetünkre és ügyeinkre, túlhaladva korát, több kérdést intézett; nevezetesen tudni ohajtá, ha vannak-e hazánkban az ős történelmi időkbe vezethető régi magyar családok? És midőn megérté, hogy a felséges uralkodó ház leányágon a honszerző Árpádtól származik, azt viszonzá: Erről már hallottam, de bebizonyítva még nem láttam; szeretném, ha Ön ezt nekem összeírná.”¹⁷

Rónay tehát első pillanatra megnyerőnek találta Rudolfot, hasonlóan Festetics Mária udvarhölgyhöz vagy Rudolf szlovén származású történelemtanárához, Josef Zhismanhoz. Festetics Mária grófnő Naplójában mindig örömmel írt a Rudolfal való találkozásokról; a tizenhárom éves koronaherceget így látta: „A trónörökös rendkívül kedves és rokonszenves, barna őzikeszemű a császárné szeméire emlékeztetnek. Szeret nevetni, kacagni, örül az életnek, és állandóan kérdez; az Atterseen mellett ült a hajón, én néztem a kék habokat, s ekkor hirtelen ezt kérdezte: »Most mire gondol? De becsületszóra!« – »Arra gondoltam, milyen könnyelműek vagyunk valamennyien; egy ilyen törekeny kis hajó és a mély víz. Egészen természetesnek találjuk, hogy szerencsésen átvisz minket, nem is gondolunk arra, hogy tulajdonképpen a halál fölött siklunk. Egy rándítás, és mindennek vége.« Komolyan rám nézett, és azt mondta: »A halál fölött siklani, ez átkozottul ijesztőn hangzik, elfogja az embert a borzongás.« Azonnal megbántam, hogy ezt mondtam.”¹⁸

Josef Zhisman is nagyon megszerette Rudolfot, azonnal érzékelte sebezhetőségét: „A trónörökös maga a kedvesség. Egyre szeretetreméltóbb lesz.” „A trónörökös olyan, mint egy alpesi virág, olyan törekeny és olyan fiatal.”¹⁹

Rónay Jácint Rudolf trónörökös érdekes és szellemes megjegyzéseit is közreadta; a nemzetiségi kérdés kapcsán például a koronaherceg ezt mondta-nyilatkozta: „Nekünk össze kell tartani, mert Austria Magyarország nélkül a német, Magyarország Ausztria nélkül a

16 Pór Antal i. m. 56.

17 Uo. 56–57.

18 Hamann i. m. 52. „A halál fölött siklani, ez átkozottul ijesztőn hangzik, elfogja az embert a borzongás.” A későbbi tragédia ismeretében mily baljóslatú szavak ezek... Ld. még ehhez a következő idézeteket: Egy udvarhölgy naplójából. I. m. 27. old.: „[...] A koronaherceg újra itt van. Micsoda kedvesen elfogulatlan, tüneményes gyermek, a szép barna őzike-szemével.” Festetics Mária naplóbejegyzése Gödöllőn 1872. december 24-én. „Tegnap megérkezett a koronaherceg, ez a kedves, okos gyermek! Oly vidám és pajkos, az Isten tartsa meg ilyenek! Pálffy jött a kíséretében. Sokszor beszélgetünk igen komolyan egymással, arról a nagy feladatról, ami egy trónörökös nevelését illeti. Ezzel kapcsolatban mindig a helyeset akarni és tenni, és megtartani őt az objektív és egyenes úton mindaddig, amíg önállóan tud már gondolkozni és ítélni. – Attól tartok, hogy máris Magyarország ellen hangolják. Ma már hallottam egyet és más [..]”. Uo. 54–55. Gödöllő, 1873. december 23. „[...] A professzorok, akik azért vannak itt, hogy a koronaherceget vizsgáltságassák, el vannak bűvölve Gödöllő szépségétől. A vizsga kitünően sikerült. A koronaherceg oly tehetséges, oly friss és élénk, hogy igazán szeretni kell őt. [...]” Uo. 88. Gödöllő, 1875. november. 5. „[...] Este bál volt Valerie főhercegnőnél. Táncoltunk, ahogy csak bírtunk. A koronaherceg istentelen rosszul táncol és majdnem szétszagattott. [...]” Uo. 90–91. Gödöllő, 1875. november 19.

19 Idézet Zhisman Naplójából, Hamann i. m. 55.

szláv birodalomba fog beolvadni.²⁰ Érdemes ezzel összevetni Rudolf későbbi nézeteit az Osztrák–Magyar Monarchiáról: „Németország soha nem fogja megérteni, milyen jelentős és fontos körülmény, hogy a koronához németek, szlávok, magyarok, lengyelek tartoznak. A Habsburg-állam miniatűr formában régen megvalósította Victor Hugo álmát az Európai Egyesült Államokról. Ausztria különböző nemzetek és fajok államainak tömbje, egységes vezetés alatt. Legalábbis ez Ausztria alapvető eszméje, és ennek az eszmének a világ civilizációja szempontjából óriási jelentősége van. És ha ennek az eszmének a megvalósítása – hogy a diplomaták nyelvén fejezzem ki magam – nem is teljesen harmonikus, ez nem jelenti azt, hogy maga az eszme téves. Csupán azt jelenti, hogy egy ilyen eszmének a legliberálisabb értelemben biztosítania kellene a harmóniát és az egyensúlyt.”²¹

1871. november 6-án Rónay Jácint beszámolt Ferenc Józsefnek első benyomásairól. „Örömmel helyezém Önt fiam mellé”, mondá a király; „Remélem s kitűzött idő alatt megtanulja Magyarország történelmét, s hogy a magyar előadásban és szónoklatban is haladni fog; ezt igen ohajtom. Érti-e már Rudolf elegendőleg a magyar nyelvet?”²²

December 11-én Erzsébet királyné fogadta Rónayt; különösen érdekelte fia előmenetele a magyar nyelv terén: „Nemde, [magyar; P. M.] kiejtése néha még németes?” „Ritkán” – válaszolta Rónay, „s az idegenszerűt nem annyira a kiejtésben találom, mint inkább a kifejezésben, mit csodálni nem lehet, mert a tanárok négy óra alatt négy nyelven szólnak a fenséghez; de azért szépen halad, gyakorlata is van, mert az oktatásban eddigelé még nem használtam más nyelvet”.

Erzsébet királyné Rónay személye iránt is érdeklődött, például angliai tartózkodása iránt. Rónay beszámolt ottani életéről, arról, hogy többnyire ifjakat készített fel az egyetemi pályára, illetve hogy egy parlamenti tag két leányát tizenhat évig tanította.²³ A királynét különösen érdekelték Rónay nevelési elvei. Rónay őszintén elmondta, hogy az újabb tanrendszerben a sok tanár és a sok, napról napra gyarapodó tantárgy nagyon aggasztja. „Mi csak tanítunk, de nem nevelünk; pedig én, ha szabad véleményt adnom, az angol közmondással tartok: »I prefer training to studying.«”²⁴ Erzsébet királyné jól emlékezett Rónay szavaira néhány évvel később is, amikor a püspököt Mária Valéria oktatásával-nevelésével bízták meg: „... Emlékszem még Salzburgban tett azon nyilatkozatára, hogy gyermekek körében nem helyesli a sok tanárt, s hogy a kezdő pályán első helyre állítja a nevelést, s csak ez után a tanítást. Én is így gondolkodom, s ohajtanék Valeriámnak jó nevelést adni. [...] Én bizom önben, s remélem ennek megfelelően, s képes leend a tanítást egymaga is vezetni; így aztán nem kellend egy egész sereg tanárral utaznom. Valeria mellett van angol,²⁵ német, francia nő,²⁶ ezek, önnek utmutatása mellett segéd kezét nyújtandnak.”²⁷

20 Pór Antal i. m. 57.

21 Rudolf trónörökös Georges Clemenceauhoz 1886 decemberében. Idézi: Hamann i. m. 11.

22 Rónay Jácint, pozsonyi prépost. Életrajzi vázlat. I. m. 57.

23 Napló-töredék, i. m. VII. kötet 337–338. Budapest, 1885. Rónay Jácint Londonban Kossuth Lajos két fiát is tanította. Erre így emlékezett Naplójában: „[...] Kossuth Lajossal idegen földön akkor váltottam először szót (1859.), midőn az olasz-francia remények meghiusulta után, azon kéréssel kerestem fel: ha nem vállalnám-e el fiait tanítását a latin nyelvben?”

24 Pór Antal i. m. 57–58.

25 Mrs. Charlotte Wackerow. Napló-töredék, i. m. VI. kötet 91.

26 Frl. Francisca Laugier. Uo.

27 Pest, 1875. január 27. Napló-töredék, i. m. VI. kötet 86. Rónay oktatási módszeréről így írt: „Főczélom az volt, hogy kezdeményes kis ismereteit, újabbak szerzésére felhasználjam; fő törekvésem, azon öntudat ébresztése: hogy már az első órán tanult valamit; mert évek hosszú tapasztalata arra tanított, hogy a gyermekekre serkentőbb azon meggyőződés, hogy már tudnak valamit, mint az elmaradás örökös felemlítése, mely sok epés, elkeseredett tanítónak fegyvere.” Napló-töredék, i. m. VI. kötet 95. Bécs, 1875. február.

Rónay *Naplójában* Rudolf vizsgáiról is részletesen beszámolt. 1872. április 15-én került sor egy vizsgára Magyarország történelméből, melyen Ferenc József is részt vett. „A király mögött két sor széken foglaltak helyet a vendégek: Horváth Mihály,²⁸ Toldy Ferenc, Hegedűs L. Kandid, Hofmann tábornok, pesti tüzérségi igazgató, Latour tábornok, Festetics Vizló gf. őrnagy, Spindler százados, Walterskirchen br. főhadnagy, s a tanárok: Mayer kanonok, Krist tanfelügyelő, Zhishmann egyetemi tanár²⁹ és Griesdorfer gymnasiumi tanár.” A remekül sikerült vizsgán Rudolf nem egyes kérdésekre válaszolt, hanem az egész Árpád-korszakot bemutatta. Elérkezvén Szent Istvánhoz, Rónay felkérte Rudolfot, hogy képzelje magát István korába, és mint király tartson rövid beszédet a nemzet főuraihoz: térjenek a keresztény hitre s ennek szelídebb befolyása alatt a béke pályára. A trónörökös, anélkül, hogy előre készült volna, dicséretesen megfelelt feladatának és így fejezte be feleletét: „Ha nem térünk a keresztény hitre s a béke utaira, az örökös harcok alatt el fognak esni legjobb-jaink, számban és erőben megfogyatkozunk, az összes Europa fölkel ellenünk, és végre is mehetünk vissza oda, honnét származtunk, Ázsiába.” Rónay megjegyzi *Naplójában*, hogy Ferenc József is nagyon elégedett volt Rudolf feleletével, vizsgájával. „Igen jól sikerült” – mondta, „Köszönöm!”³⁰ A vizsga menetéből az is kiderül, hogy Rónay modern pedagógiai módszere gondolkodásra ösztönözte a trónörökösöt mind az oktatás, mind a számonkérés során.³¹

Rónay arra is törekedett, hogy a korabeli magyar szellemi elit tagjait is megismertesse a trónörökössel. 1872 márciusában például a Magyar Tudományos Akadémián tettek látogatást. „A fenség eléadta a főlórai tanulás eredményét, s befejezte a honfoglalást. Ismételtem a vezérek korát az első királyig. Az akadémiai látogatás mára levén kitűzve, a koronaörökös azzal búcsúzott, hogy délután két órakor »ott leend Gizellával«. Délután két órakor értek az Akadémia főbejárata elé, ahol igen előkelő fogadóbizottság várt rájuk Lónyay Menyhérttel, Csengery Antallal, Arany Jánossal, Hunfalvy Pállal, Rómer Flórisal. Miután megtekintették a nagytermet, az Akadémia kistermébe vonultak, ahol a képtár néhány kisebb remekműve s nevezetesebb rajzai voltak felállítva. Rónay fontosnak tartotta kiemelni, hogy a fenségekkel szinte csak magyar nyelven társalogtak. Lónyay Menyhért bemutatta az Akadémia hivatalnokait, elsőként Arany Jánost. Rudolf és Arany között igen érdekes párbeszéd alakult ki: – Ön már sokat írt? – kérdezé a koronaörökös Arany Jánoshoz fordulva. – Igen, már irtam holmit – mondá némi zavarral a szerény költő. Ír még most is? – folytató a Fenség. – Beteges vagyok, írom az Akadémia jegyzőkönyveit. – Melyik önnek legnagyobb műve? Arany, úgy látszik, küzdött önmagával, még ily kérdésre nem válaszolt soha, végre lobogó szerénységgel »Toldyt« emlité; én »Buda halálát« hoztam szóba, mire Lónyay azt jegyzé meg:

28 Horváth Mihály, a '48-as tudós-történész, katolikus címzetes püspök is Erzsébet királyné közbenjárására térhetett vissza az emigrációból Magyarországra. Falk Miksa, író-újságíró-politikus, aki szintén Andrássy Gyula baráti köréhez tartozott, és aki 1866 őszétől vette át Erzsébet királyné magyar nyelvi képzését, visszaemlékezéseiben erről részletesen beszámolt. Amikor elmondta a királynénak, hogy Horváth Mihály számkivetésben él, és szívesen hazatérne, Erzsébet nem szólt semmit. Néhány hét múlva azonban Horváth Mihálynak Ferenc József megkegyelmezett, és Falk azt is megtudta, hogy Erzsébet királyné magához hívatta, és egy óránál tovább beszélgetett vele. *Falk Miksa: Erzsébet királynéről visszaemlékezések*. Bp., 2016. 34–35. Vinzenz Kätzler és H. Gerhardt fotója (*A királyné honleány szíve, midőn Horváth Mihály püspök elbeszéli neki az 1848-diki eseményeket*, 1868) is erre a kapcsolatra utal. A képen Erzsébet királyné mellett Rudolf trónörökös és Gizella főhercegnő is látható, valamint a háttérben Andrássy Gyula gróf.

29 Josef Zhisman, Rudolf szlovén nemzetiségű történelemtanára, a bécsi Theresianum oktatója. Korábban büszkén írta *Naplójában* az akkor tízéves tanítványáról: „Szellemiekben mindegyik felett [barátai; P. M.] áll; múltkor elmagyarázta nekik az abesszín expedíciót; a fiatal gavallérok nem tudták követni.” *Hamann* i. m. 46.

30 *Pór Antal* i. m. 58–59.

31 Rónay pedagógiai módszereiről többször írt *Naplójában* is. Ld. ehhez tanulmányunk 27. lábjegyzetét.

»remélem befejezندی«. A Fenség Hunfaly Pálhoz fordult. Aranyunk, kálomnista létére, ki-szabadult a purgatóriumból...³²

Ferenc József császár és Rudolf trónörökös is augusztusban születtek; Rónay 1872-ben e két ünnepről is írt röviden Naplójában. *„Augustus 18-kán. Ő Felsege a cs. és király születése napja. – A felségek, Gizella a koronaörökösrel csendes misét hallgattak a házi kápolnában. Az ünnepélyes nagy misét a helybeli egyházban, a linczi püspök szolgálta, melyen jelen volt Ferencz-Károly ő felsége atyja, Károly-Lajos és Lajos-Victor főherczégek, az udvari személyzet, a koronaörökös tanárai és Ischl előkelő vendégei. – A lobogókkal feldíszített város este ki volt világítva, s a hegyek ormain éjjente örömtüzek lobogtak.»³³*

A két családi ünnep között Rónay augusztus 20-ról is megemlékezett: *„Augustus 20-kán. Szent István, első magyar király ünnepe. Többek felszólítására, reggel 8 óraker sz. misét szolgáltam a helybeli egyházban. Jelen volt Festetics Mária udvarhölgy grófné, Ferenczy Ida, br. Nopcsa Ferencz, gr. Pálffy Ándor... és az Ischlben időző magyar vendégek. Buzgó imát emeltem az ég urához, áldást kérve szent István országára. – Ő Felsegeik, ugyanazon időben, csendes misét hallgattak a házi kápolnában.»³⁴ „Augustus 21-kén. Ismét ünnepünk van, a f. koronaörökös születése napja. A tanári kar tisztelgése reggeli 8 órára tüzetett ki oly jelentéssel, hogy szerencse-kívánatainknak egyenkint adandunk kifejezést. – Engem szólított fel először a szolgálat tevő segédtsízt gr. Pálffy Ándor. – Hosszú és burútlan életet kívántam a fenségnek, ki szívélyesen kezét nyújtva, megköszönte jó kívánataimat és fáradozásaimat. A nap szabad levén, sz. Wolfgangba rándultam vendégeimmel, a tanári karral, megüendő (infra octavam) nevem (Jácint) napját. Az út kellemetes, a kies tó partján elköltött ebéd élénk volt; egyik felköszöntő a másikat érte, minthacsak ott lettünk volna a magyar hazában. [...]»³⁵*

Rónay Naplójában említést tett személyes ügyeiről is. Április végén a hercegrímás Bécsben a Pázmáneumban a következő jó hírt közölte vele: *„Ő felsége [...] kegyes iratot intézett hozzám, melyben Önt a pozsonyi prépostságra ajánlja.»* Július 10-én került sor az ünnepélyes beiktatásra a pozsonyi székesegyházban.³⁶

Rónay nagyon elégedett volt tanítványa előmenetelével: *„Közben a történeti előadások a koronaörökösrel a legvérmesebb reményt meghaladó sikerrel folytak – Schönbrunnban és Ischlben, hol az uralkodó család nyaralt.»³⁷*

A császári-királyi pár gyermekeinek napi időbeosztása igen „feszés” volt, még nyaranta is³⁸ – ahogy ez Mária Valéria Naplójából is kiderül: *„Napi időbeosztás. ½ 8 és 8 óra között felkelés, reggeli és 9 óraker jön a püspök, más napokon Kummer,³⁹ 10-től 11-ig franciául beszélek, 11 óraker vagy Kummerrel vagy a püspökkel tanulok. 12 óraker átöltözöm kocsikázáshoz, vagy ha nem kocsikázunk ki, akkor szabadidőmet a naplómnak szentelem, vagy a »Le journal de Marguerite«-nek,⁴⁰ vagy szívesen szavalok ilyenkor, például Schiller »Kezesség«-ét vagy »Habsburg grófjá«-t. 2 óraker ½ óra számtan, 3 óraker étkezünk, aztán ½ 6-ig angolul beszélgetek, majd következik a zongoraóra, aztán a francia- vagy angollecke.*

32 Rónay Jácint naplóbejegyzése, Pest-Buda, 1872. március 26.

33 Ischl. Napló-töredék, i. m. V. kötet 238.

34 Uo.

35 Uo. 238–239.

36 Pór Antal i. m. 59.

37 Uo. 60.

38 Szünidő gyakorlatilag nem volt, csak a vasárnapok és az ünnepnapok voltak „szabadok”.

39 Dr. Karl Ferdinand Kummer. 1879. februártól tanította Mária Valériát; a teljes német oktatásért felelt.

40 Vö. Mária Valéria naplóbejegyzésével 1878. május 12-én: *„[...] olvasok egy könyvet, aminek ez a címe: »Le journal de Marguerite«, s ahogy ő ír, úgy írok én is máttól fogva.»* Mária Valéria főhercegnő i. m. 17.

½ 7-kor jön Puttl és Raab,⁴¹ 7-ig táncolunk, aztán következik a szupé, majd a »Lassan járj, tovább érsz« Rustimóval.⁴² ½ 8 és 8 között érkezik a Papa. Aztán lefekszem.³⁴³

Amint fentebb említettük, Rónay 1875-től nyolc éven át Mária Valéria főhercegnő tanára-nevelője volt, de Erzsébet királyné kívánságára már 1872-ben rendszeresen meglátogatta a „kis fenséget” – Ischlben minden másodnap –, hogy megbarátkozzanak... Rudolf záróvizsgájára december 23-án Gödöllőn került sor „*Ferenc József, Horváth Mihály, Toldy Ferenc, Hegedűs L. Kandid, Latour tábornok-nevelő, Festetich Vizló gróf, Walterskirchen Miksa báró, és Spindler Henrik jelenlétében.*” A vizsga felülmúlt minden várakozást. Rónay nem egyes tárgyakból kérdezte a trónörökösöt, hanem arra törekedett, hogy Rudolf bizonyíthassa jártasságát Magyarország történelmében, ezért másfél óra alatt a XIV. századtól a XIX. századig „vezette” a koronaherceget. Rudolf kiválóan felelt, tévedés nélkül sorolta Magyarország uralkodóit egészen „a papáig”. Két rögtönzött alkalmi beszédet is tartott. „*Az egyikben mint Szilágyi Mihály buzdítá a Dunnapartján és jegén álló hadakat, hogy kiáltsák ki Magyarország királyául a nagy Hunyady János fiát, Mátyást; a másikban mint Lothringen Károly szólt a Budavárát ostromló seregekhez. Mindkettőben jelesen megfelelt földadatának s a király a szónoklatok folyamán többször nyilvánítá örömét fia folyékony és lelkes előadása fölött.*”³⁴⁴ A koronaörökös a vizsga végén még egy nagy hatású beszédet is tartott, melyben a magyar királyt a budapesti országos kiállítás megnyitására kérte fel köztudottan önmaga által fogalmazott szövegben.

Rónay beszámolóiból kiderül Rudolf alapos felkészültsége, korát meghaladó, érett gondolkodása, lényeglátása, az összefüggések kiváló felismerése. „*Rónay Jácint a történelmi igazság szellemét, a magyar haza iránti szeretet és hűséget csöpögtette fenséges tanítványa nemes szívébe.*”³⁴⁵

Rónay ezzel befejezte feladata első részét a magyar királyi udvarnál és néhány évig – 1875. elejéig – „*Távol az udvari pálya gondjaitól nyugodt és elégtelt napokat élt.*”³⁴⁶ Ez idő alatt váratlan kitérítések is érték: 1873. április 28-án Ferenc József a Szent István-Rend Lovagkeresztjével, július 20-án pedig a címzetes szkodári püspökséggel adományozta meg.⁴⁷

41 Raab János tánctanárral kapcsolatban Festetics Mária udvarhölgy a következő – nem éppen hízelgő – megállapításra jutott: „*Egy tánctanárr is van itt, akit Raabnak hívnak és úgy néz ki, mint egy szatír.*” Majd így folytatja: „*Mindannyian táncolunk, nagyok és kicsik, fiatalok és öregek. A császár nemcsak nézi, de olykor segít is a táncban, és együtt nevet mindenkivel. Én is táncolok, és ha kell, zongorázom és énekelek, még nevetek is, miközben a szívem nehéz és tele van fájdalommal. De hát mit meg nem tesz az ember a gyermekért. Az »Ó« [Erzsébet királyné lányaért, Mária Valéria főhercegnőért; P.M.] kis gyermekecskéjéért!” Egy udvarhölgy naplójából. I. m. 142. Gödöllő, 1879. október 20. Johann Richtertől tudjuk, aki zongorázni tanította hat éven át Mária Valériát, hogy a főhercegnő nagyon szeretett két zongorán nyolckezest játszani – főleg Gödöllőn. Zenésztársai voltak barátja, Auersperg Aglája, Festetics Mária grófnő és Valéria kamarájának vezetője, gróf Kornis Miklósné. Különösen szívesen játszott Valéria Majláth Sarolta udvarhölgygel, aki kiválóan zongorázott. Músonon Mozart, Haydn és Beethoven művei szerepeltek.*

42 Mária Valéria játszótársa.

43 Mária Valéria főhercegnő i. m. 20–21. Rudolf is rendkívül nagy megterhelésnek volt kitéve; öt idegen nyelvet tanult (magyar, cseh, lengyel, francia és latin), állandó sport- és katonai gyakorlatokat kellett végeznie, és egyre több reprezentációs kötelesség hárult rá. Játékra vele egyidős gyermekekkel alig maradt ideje, nem is beszélve arról, hogy pontosan megszabták, melyik gyermek mennyi ideig maradhat nála, nehogy valamelyik is előnyöket élvezzen. Hamann i. m. 46.

44 Pór Antal i. m. 60.

45 Uo. 61.

46 Uo.

47 1880. karácsony napja reggelén nyújtották át hivatalosan Rónaynak a valóságos belső titkos tanácsos címet igazoló okmányt, melyet Ferenc József adományozott neki.

»Örvendez, jegyez meg, hogy ön ismét velünk van, most már többször fogunk találkozni; – remélem, hogy Valeriának olyan írása leend, mit önnek van.«⁵⁵

Rónay Jácint nagy hatással volt Rudolfra. Talán, ha nem csak ily rövid időt tölthettek volna együtt, a tudós bencés tanár élettapasztalatával, bölcsességével, érzékenységgel, empátiájával, türelmével oly mértékben tudta volna erősíteni, óvni, irányítani, „befolyásolni” Rudolfot, hogy a mayerlingi tragédia sem következett volna be.

„*Viszontagságteljes életem töredék volt*” – vallotta Rónay Jácint. E gondolat mögött ugyanakkor hallhatjuk Rudolf trónörökösét is – 1889. január 30-án Mayerlingben...

Pallagi Mária

A Dudás Gyula-hagyaték margójára

Egy budapesti antikvárium kínálatában kutakodva egy erősen megviselt állapotú könyvecske akadt a kezünkbe. A meglazult keménytáblás borítót kinyitva Dudás Gyula *Bács-Bodrogh vármegye régészeti emlékei* című, 1886-ban Zentán megjelent művét ismer-tük fel a példányban. A sikeres „találat” önmagában aligha lehetne több, mint egy közepes kuriozitással bíró, ma már kutatástörténeti értéket képviselő munka megszerzésének öröme, azonban a kötetet átlapozva, érdekes adatok sorozatára buk-kantunk.

Muhoray Dudás Gyula (írói nevén: Muhoray Gedeon, 1861–1911) 1885 decemberében szerzett bölcsészdiplomát Bu-dapesten,¹ majd került az akkor alig tíz éve működő zentai gimnáziumba mint próbaidős tanár (1886). Dudás Gyula aktív, Bács-Bodrog vármegye szűkebb régióit érintő helytörténe-ti-régészeti munkássága gyakorlatilag ettől az időponttól válik intenzívvé, mondhatni, alig vesztve dinamizmusából igen ko-rán bekövetkezett haláláig. Az itt említett munkán kívül már 1885-ben megjelent egy kisebb műve a zentai csatáról,² majd alig egy év leforgása alatt már nyomdakész állapotban találjuk

Dudás Gyula (zenta.org)

55 Bécs, 1875. Napló-töredék, i. m. VI. kötet 96. Rónay beszámolt Rudolf figyelmességeiről is: Napló-töredék, i. m. VII. kötet 145. Bécs, 1881. „Januarius 7-től, Februarius 13-ig nem léptem át a kamra küszöbén: köhögés, rekedtség, köszvény gyötört..., még ily súlyos betegség nem nehezedett reám, ennyi időre még nem maradtam el kötelezettségeimtől... Februarius 8-án, a fenséges koronaörökös, mielőtt a nagy útra kelt volna [Rudolf más-nap indult a Nilusra, majd onnan Palesztinába; P. M.], Eschenbacher őrnagy segédtszije által küldött jó egészségi kívánatot...” Ferenc József is sokra tartotta Rónay Jácint szolgálatait: „Februarius 15-én reggel 10 órakor kihall-gatásom volt Ő Felségénél a királynál. »Megköszöntem a legmagasb bizalmat, melynek hogy megfelelek, ezentúl éltem egyedüli feladata leend.« – Ő Felsége igen kegyesen így válaszolt: »Örvendez hogy ön ismét körünkben van, s inkább én köszönöm azon jó szolgálatot, melyet ön nekem Rudolf tanításával tett, s azon készséget, melylyel oly kis gyermek, minő Valeria, tanítására vállalkozott!«” Napló-töredék, i. m. VI. kötet 99.

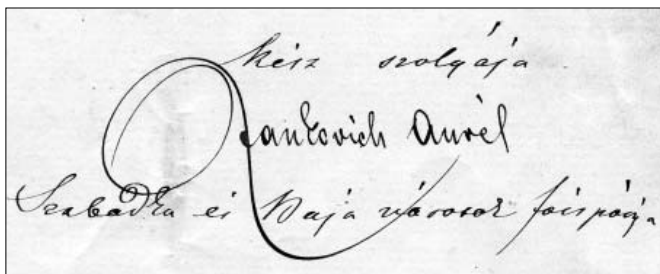
1 *Név nélkül*: Vegyések / Dudás Gyula. In A bács-bodrogh vármegyei történelmi társulat évkönyve. II/6. Pon-telly István főszerk. Zombor, 1886. 187–188.

2 *Dudás Gyula*: A zentai csata. Előszóval bevezette Szilágyi Sándor. Zenta, 1885. Ezzel párhuzamosan a ma-gyarországi szerbek történetével foglalkozott, melyből cikksorozat jelent meg: *Név nélkül* i. h.

könyvünket is. Az 1886 legelején forgalomba került 120 oldalas „füzet” kapott hideget és meleget, mint több tekintetben láthatjuk, inkább az előbbit. A mérvadó hazai régészeti folyóirat, az *Archaeologiai Értesítő* hasábjain „F.L” (véltőleg Fröhlich Róbert régész, református lelkész, klasszika-filológus) jelölés alatt 1886 áprilisában lehozott, pár oldalas recenzio nem lát sok újat Dudás szakirodalom-alapú próbálkozásában, leginkább elmarasztalva őt a kiaknázatlan terepi megfigyelések részbeni vagy teljes hiánya miatt. Mindezeket túlmenően, ígéretesnek tartja a fiatalember érdeklődését és kulturális törekvéseit (ennek a korszakban nyilvánvaló egyik csúcspontja a vármegye történetének monografikus feldolgozása, melynek létrejöttében Dudás Gyulának is fontos szerep jut).³

A továbbiakban, alkalmoszerűnek tűnik, hogy feltegyük a kérdést, milyen adatokkal szolgál kis könyvünk? A borítóra és lapokra beragasztott dokumentumokból és a szöveg mellé glosszázott széljegyzetektől arra következtethetünk, hogy a darab egykoron Dudás Gyula személyes példánya lehetett, melyet még generációkkal későbbi utódai is használtak egészen az 1930-as évek közepéig. Mindjárt a kiadással kapcsolatban: a kötetábla belső oldalán beragasztva megtaláljuk a zombori Muzsik és Partlics nyomda és kiadó 1885 augusztusára keltezett brossúráját, mely a még a kézirat formájában létező munka előfizetési lehetőségeit taglalja. Az 1 forint előfizetési díjért jövőben kapható kiadványnak a kiadó már kellő reklámot is csinált, mint a tervezett vármegye-monográfia egyik sarokkövét említve meg azt. A címlap után következő ajánlásból megtudjuk, hogy Dudás írását Jankovich Aurélnak ajánlotta, aki 1881–1887 között töltötte be a főispáni pozíciót. Az ajánlás mellett megtaláljuk a zentai születésű főispán 1886. február 17-ére keltezett köszönőlevelét, melyet a tiszteletpéldány kézhezvétele után küldött Dudásnak. Jankovich elismerő szavakkal illeti fiatal földije kezdeményezését, további kutatásokra buzdítva őt, valamint, helyi muzeális törekvések jegyében, maga is felajánl birtokában lévő tárgyakat a köz javára.

A kötetben megtalált további dokumentumok zöme Dudás Gyula tudományos módszertanába enged némi bepillantást. Látunk köztük jegyzeteket, melyek lelőhelyek szerint rögzítettek adatokat bőséges szakirodalmi hivatkozásokkal (sokatmondó, hogy egyes esetekben ezek általa tanított iskolások órai munkáinak hátoldalára íródtak). Itt valóban tapasztal-

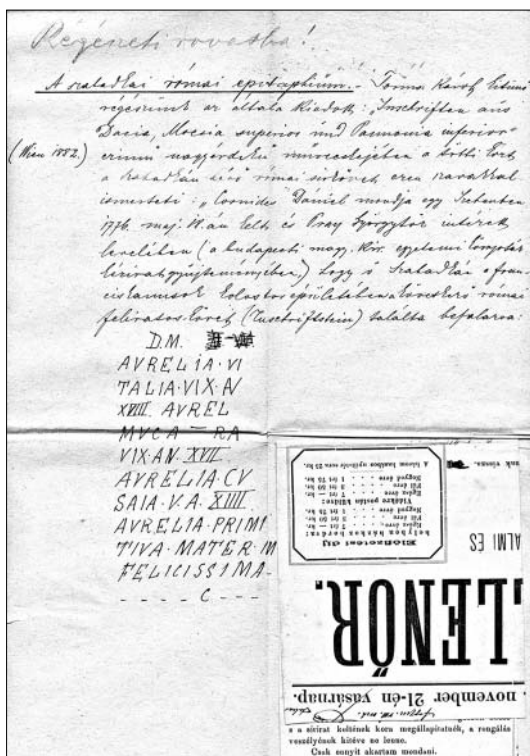
Jankovich Aurél (Türr István Múzeum, Baja; F 4045)

Jankovich Aurél köszönőlevelének aláírása

3 F.L [= Fröhlich Róbert]: Dudás Gyula Bács-Bodrogh vármegye régészeti emlékei. Zenta, 1886, kis 8 r. 120 l. *Archaeologiai Értesítő* VI/2. Hampel József szerk. Budapest, 1886, 180–183. A vármegyemonográfia-írás kezdeményezése 1885-ben már komoly formában megfogalmazódott, kivitelezésére öt évet terveztek. Dudás Gyula indítványozta, hogy a nagyobb egységeket korszak szerint osszák fel egymás között a résszerzők, lásd: *Margalits Ede*: Bácsmege monographiája. In A bács-bodrogh vármegyei történelmi társulat évkönyve I/1. 1885. 68.

hatjuk a mű kritikájában már említett jogos észrevételt, miszerint Dudás alig-alig támaszkodott rendelkezésre álló gyűjteményekre, aktuálisabb információkra vagy konkrét terepi tevékenységre. Talán ezt a hiányosságot maga is érzekelte, minthogy a könyv hátoldalán egy helyi lapból kivágott cikk található beragasztva, mely ugyancsak némileg elmarasztaló módon nyilatkozik monográfiájáról, benne egy mondatot húzott alá: „Nem ártott volna ha az író a vmegye területén levő tanintézetek és a vm. tört. társulat régészeti gyűjteményeiről is tudomást szerez.”⁴ Dudás ettől függetlenül módszeres feldolgozást végzett, az egyes témaköröket „tételelesen” kidolgozta, majd tisztázta, mely látszólag nem kevés energia befektetésével történt. A római kori feliratos emlékeket precízen, mérvadó közlések alapján próbálta visszaadni, ami nem szolgai másolást jelentett, hanem értelmezésükre, feloldásukra is kísérletet tett (Dudás Gyula általánosan magas szintű latin nyelvtudással rendelkezett, habár külön epigraphiai képzettséget aligha volt alkalma megszerezni, ellenben a korszak hazai szakirodalmával tisztában volt).

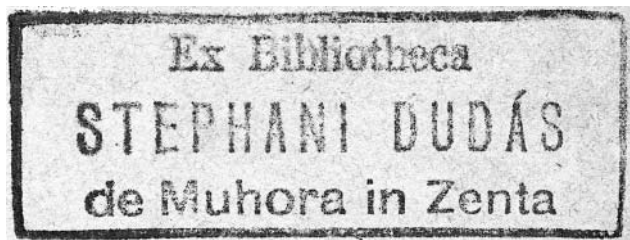
A könyvben több, más irodalmi orgánumban megjelent cikk kéziratát is megtaláljuk, melyek közül egy a fent említett római kori emlékek témakörét érinti, egyben kifejezetten korai zsenigének mondható, minthogy Dudás még tizenkilenc éves kora körül jelentette meg a *Szabadkai Ellenőr* 1880. november 21-iki számában (A római kő cím alatt, Muhoray Gedeon néven). Apró érdekesség, hogy a szöveg még nem a végleges verzió, minthogy Dudás mellékelte az újságkivágatot is, ebben egy síremlék feliratának feloldása már szerepel. A többi írás gyakran részben rövid jelentésekből, tárcacikkekből, gyarapodási tájékoztatókból áll, melyeket szerzőjük különböző helyi kiadványokba szánt. Sorukból ki kell emelnünk A bács-bodrogh vármegyei történelmi

Dudás Gyula cikkének kézírata és a nyomtatott verzió kivágatának egy része

4 Oktatási intézmények között valóban több prominens gyűjtemény is feltűnik az egykori Bács-Bodrog vármegye területén (Szabadka, Zombor), azonban Dudást itt annyiban felmenthetjük, hogy a kollektciók sok esetben nem voltak módszeres kutatásra alkalmas állapotban, részletes bemutatásuk pedig nem jelent meg (a szabadkai gimnáziumból Gohl Ödön először az 1890-es években közölt tárgyakat; a zombori gimnáziumnak ugyan jelent meg részletes monográfiája, azonban az ottani gyűjteményről vajmi kevés adatot közöl – Gohl Ödön: Régiségek a szabadkai főgymnasium gyűjteményében. Archaeologiai Értesítő XVI/4. Hampel József szerk. Budapest, 1895. 312–315.; Jeszenszky Dezső: A zombori magyar királyi állami főgymnasium története 1872–1895. Zombor, 1896.). A Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára, mondhatni, folyamatosan gyarapodott Bács-Bodrog területéről származó, különböző korszakból származó leletekkel, melyek között prominens darabokat is találunk. Dudás Gyula műve a népvándorlás kor/kora középkor időszakának emlékeit nem említi, jóllehet, például az 1860-as években Kúla (Кула, SRB) környékéről Phocas bizánci császár (602–610) arany solidusát szerezte meg ajándékként a múzeum Bosnyák József kereskedő révén (a leletet a közelmúltban sikerült visszaazonosítani: MNM-ÉT R.IV.64. = 45/1862. leltári szám alatt).

társulat évkönyvét, melynek Dudás annak 1885-ben való első évfolyamától kezdődően lelkes cikkszerzője, majd 1895–1898 között szerkesztője (négy évfolyam) volt. Ehhez kapcsolódóan érdekesség, hogy szerzőnk például a *Különfélék* rovat egyes közléseit egyben megírta, melyek közül többet végül (ismeretlen okból) kihúzott.

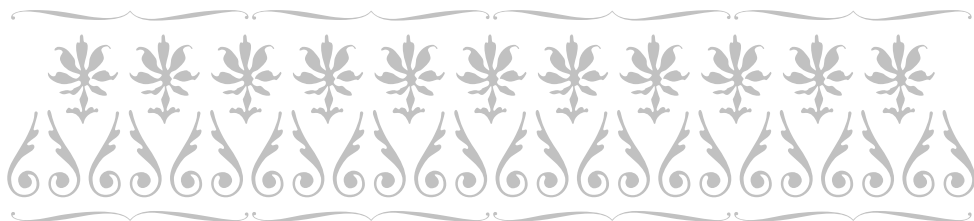

Muhoray Dudás István ex librise

rázzák (miként az ókori pikt törzs által emelt sáncok a mai Egyesült Királyság területén) vagy éppen új információkat közölnek lelőhelyekről. Zentán, az alsóhegyi szőlőkben még az 1870–1880-as években került elő egy csiszolt kőbalta, mely később a találók kezén elkalódott, az 57. oldal széljegyzete szerint évtizedekkel később újabb leletekre bukkantak: „*Itt, az 1920-as években egy kőbalta ív (1/2 darab) került elő Nyéki Lajos szőlőjében. Melyet haza hoztam. Dudás Artur [?]. 1931. XI.*” Egy másik, szintén 1931-es bejegyzés kicsit korábban, az 54. oldalon egy temetkezés előkerüléséről tudósít, miszerint a zentai szőlőkben, bizonyos Dvinka Ferenc birtokos ásás közben egy csontvázra bukkant, melyet teljesen kibontott. A mellékletek között egy kisebb bögre és kancsó szerepelt, valamint arany karperec és csüngő (a jegyző itt lehetségesnek tartja, hogy a találó talán rézötvtözet tárgyakat nézett aranynak). Dvinka Ferenc a leleteket a zentai plébánosnak, Benedek Eleknek adta át, aki a gimnázium régiséggyűjteményében helyezte el őket. A tárgyak koráról nem esik szó, ellenben, mivel a könyv itt óskori emlékeket tárgyal, valószínűbb lehet, hogy egy bronzkorból származó sírról kaptunk kései hírt.

Az újonnan felbukkant könyvecske csupán csekély betekintést nyújt a Délvidék régészeti és történeti értékeinek egyik korai és fáradhatatlan kutatójának munkásságába, ettől függetlenül jelzésértékű példa dokumentumok váratlan felbukkanására – így körbeér Dudás Gyula könyvének elejére, 1886. január 5-én jegyzett latin mottója: „*Aequum est aliquid relinquere ex quo et nos vixisse videtur*” – Méltányosnak tűnik valamit magunk után hagyni, így látszik, hogy éltünk.

Szabadváry Tamás

Siposné Dobozy Lina vándorszínész síremléke a felsődabasi öregtemetőben

A magyar színháztudomány és drámairodalom enciklopédiáját 1929–1931 között Schöpflin Aladár (1872–1950), a *Nyugat* munkatársa formálta négy kötetű, Erődi Jenő (1882–1945) színész, ügyelő és Kürthy Emil (1848–1920) földbirtokos, író, újságíró összegyűjtött anyagainak felhasználásával. Gróf Klebelsberg Kunó (1875–1932) vallás- és közoktatásügyi miniszter az első kötet bevezetőjében következőképpen méltatta a törekvést: „Amikor az Országos Színészegyesület a közel 150 éves magyar színháztudomány történetét, az azzal összefüggő minden művészi, irodalmi, személyi és technikai kérdéssel együtt lexikon formájában összefoglalva a nagyközönség elé terjeszti, nemcsak magának a magyar színháztudomány tesz szolgálatot, de a magyar művelődéstörténet számára is hézagpótló munkát végez.”¹ A lexikon – lokálisan igazolva a XX. század legnagyobb kultúrpolitikusának lényeglátását – nagy segítséget jelent a dabasi kulturális örökség elfeledett értékeinek feltárásában is, ugyanis kiegészítő kutatással számos szócikkét (Dabasi színész, Alsódabas, Felsődabas, Budai Józsefné Jeszenszky Karolin [1825–?] színházgazdónő, Érczi [Rézeki] Ferenc [1843–1916] tenorista, műkedvelő társulatok, Siposné Dobozy Lina [1843–1925] drámai színésznő) sikerült a Települési Értéktár Bizottság működése keretében helyi értékű bővítve adaptálnunk. Tárgyi emlékekre kizárólag Blaha Lujza egykori pályatársa, Siposné Dobozy² Lina színésznő esetében támaszkodhattunk, akinek egykori lakóháza – ugyan alapos felújítást igénylő állapotban, de – ma is áll még, és a felsődabasi öregtemetőben lévő síremléke is megtalálható.

Dobozy Lina a vándorszínészet korszakában, 1843. május 18-án, Miskolcon született,³ keresztnevét a Miskolc–Mindszenti Római Katolikus Egyházközség anyakönyvében „*Karolina*”-ként jegyezték be. Édesapja a nemes, előkelő földbirtokos családból származó Dobozy Bertalan, édesanyja Szilágyi Julianna, akik 1842. május 10-én, Miskolcon kötöttek házasságot. A Miskolc–Mindszenti Római Katolikus Egyházközség házassági anyakönyvének adatai az ifjú férj 26., felesége 23. életévét rögzíti ekkor.

A házaspár színészi pályafutásának kezdetét kutatva ellentmondás tapasztalható, ugyanis a *Magyar Színháztudományi Lexikon* szócikke ezt 1846 tavaszára,

Siposné Dobozy Lina, ismeretlen rajzoló alkotása
(Szögedi Paprika 1889. november 3. 3.)

1 Schöpflin Aladár (szerk.): Magyar Színháztudományi Lexikon. I. Aágh Endre – Faust. Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete, Budapest, 1929. VII.

2 A művésznő és édesapja nevét az anyakönyvekben, továbbá a *Magyar Színháztudományi Lexikon*ban jellemzően „Dobozy”-ként írják, míg a rendelkezésre álló források egy része és síremléke is a „Dobozy” változatot örökíti.

3 Schöpflin Aladár (szerk.): Magyar Színháztudományi Lexikon. IV. Rabatinszky Mária – Zwischenakt. Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete, Budapest, 1931. 116–117.

Láng Ádám miskolci társulatához köti,⁴ míg a *Források és ritkaságok a győri színjátszás történetéből a 17. század elejétől 1849-ig* című tanulmány már 1843. februári előadás kapcsán említi Dobozy Bertalan nevét.⁵ 1846 után Dobozy előbb Pozsonyi Alajos, majd Bács Károly, 1848-ban pedig Kilényi Dávid társulatánál működött, Kolozsvárott. Leánya gyermekszínészként négyéves korától színpadon szerepelt, kezdetben verseket szavalt.⁶

Dobozy Bertalan nemzetőrként részt vett az 1848-as forradalom és szabadságharc küzdelmeiben, ezért a bukás után bujdosnia kellett. A Bach-korszakban Pósa Mihály társulatával járta az országot, megfordult Tordán, Déván, Fogarason, végül Egerbe ment, ahol 1865 novemberében, 48 éves korában halt meg.⁷ Gyermekének felnevelése már az 1850-es évek elejétől feleségére hárult. Szilágyi Julianna – mint az Dobozy Lina visszaemlékezéséből kiderül – szigorral, de meleg gyöngédséggel készítette fel az élet megpróbáltatásaira.⁸ Nyolcévesen már kisebb önálló szerepeket bíztak rá akkor divatban lévő darabokban, Kolozsvárott. Leírása szerint – bár mostohaapját, Gyöngyösi Pált⁹ is említi – pályájának indulásához a legnagyobb segítséget Pázmán Mihály¹⁰ színigazgatótól kapta, akit kilencévesen Nagybányán ismert meg: „Pázmán nem tartott igen nagy társulatot. De annyi tagja mindig volt, hogy nagyszabású darabot is sikerrel adhattunk elő. Nagy városokban is játszottunk, mint Szeged, Kassa, Miskolcz, Székesfehérvár, Szabadka stb. Abban az időben mi nyitottuk meg Balaton-Füreden a szép új színikört, melyben a fővárosi közönség színe-java méltatta előadásainkat, velünk játszván vendégként a Nemzeti Színház több jeles tagja is, kik bárhol voltunk, mindjárt-mindjárt fölkerestek engem. Így váltak aztán felejthetetlen tanítóimmá: Egressy, Szerdahelyi, Lendvay, Feleky,¹¹ s a nők közül imádott példaképeim: Prielle Kornélia, Felekyné, Szathmáryné.¹² [...] [Nevelő] Atyám jó apa színész volt, s anyám, mint jeles komika, nélkülözhetetlenné tették magukat a társulatánál, én pedig csak szaporítottam gyermekszerepeimet. Tanultam, tanultam, s irigyeltem azokat, kik oly szerencsések, hogy nagy szerepeket játszhatnak.”

Tehetségét mind többen ismerték fel. Felnőtté válásának hajnalán a legendás Molnár György (1830–1891) színigazgató önéletrajzi feljegyzéseiben így jellemezte őt: „Dobozi Lina élénk fiatal leány 17 éves tehetségdus – harmadrendű színész, kiből egykor jeles drámai szende színész leendő, jó choristáné – havanként kap 26 pftot.”¹³

4 Schöpflin Aladár 1929. i. m. 362.

5 Bana József–Márfi Attila (szerk.): *Források és ritkaságok a győri színjátszás történetéből a 17. század elejétől 1849-ig*. I. Győr Megyei Jogú Város Levéltára, Győr, 2007. 149.

6 Tar Gabriella-Nóra: *Gyermek a 18. és 19. századi Magyarország és Erdély színpadjain*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2004. 53.

7 Az Egri Római Katolikus Egyházközség halotti anyakönyvének 783/1865. számú bejegyzése minden olyan konkrét adat nélküli, feltételezésen alapuló forrást cáfol, mely szerint Dobozy Bertalan ugyan Egerben, de az 1850-es években hunyt el.

8 *Siposné Dobozy Lina*: *Gyermekévek*. (Visszaemlékezés). Szegedi Napló 1890. március 29. 1–2.

9 Gyöngyösi Pál (?–1881) színész, aki 1827. november 15-én lépett először színpadra, főként apaszerepeket alakított drámákban és vígjátékokban. Feleségül vette a megözvegyült Dobozy Bertalannét. 1871-től haláláig a Nemzeti Színház jegypénztárosa volt.

10 Pázmán Mihály (?–1873) színész, színigazgató. Színészi pályafutása 1838 körül kezdődött. A magyar nyelv lelkes terjesztője, termete, férfias hangja, ügyes testtartása jól érvényesült a színpadon, számos alakítását jegyzi a szakirodalom. Társulatát mindig példásan vezette, tagjait megbecsülte, ezért szép előadásokat tudott produkálni.

11 Egressy Gábor (1808–1866), Szerdahelyi Kálmán (1829–1872), Lendvay Márton (1807–1858), Feleky Miklós (1818–1902) színművészek.

12 Prielle Kornélia (1826–1906), Felekyné Munkácsy Flóra (1836–1906) és Szathmáryné Farkas Lujza (1818–1893) színművésznők.

13 *M. Császár Edit*: Molnár György, a rendező. Színháztudományi Intézet–Országos Színház-történeti Múzeum, Budapest, 1964. 141.

Tizennyolc éves korában Székesfehérváron férjhez ment Sipos Károly (1835–1887 után?) színészhez. Lakodalmukat Blaha Lujza (1850–1926) örökítette meg visszaemlékezésében, a harmadik férjétől, báró Splényi Ödöntől hallottak alapján. A „*nemzet csalogánya*” a történet bevezetésében méltatja pályatársát: „*Értelmes, kitűnő művésznő, meglátszik rajta, hogy komolyan fogja fel hivatását és pályájának követelményeit mindig gondosan tartva szem előtt, ma szerepkörét a közönség osztatlan tetszése által jutalmazva tölti be. [...] Férjem egyik vőfénye volt 1861-ben Dobozi Linának, mikor férjhez ment Székesfehérváron Sipos Károly szerelmes színészhez. Ennek a színészlakodalomnak otthon nagy híre volt. A lakodalmat Zsömböry Ede¹⁴ rendezte, a menet a városon keresztül, a menyasszony lakásától a templomig gyalog ment. A vőfények, férjem, aki ma már csak násznagynak illene be, valamint Bathyány László gróf, Fiáth Imre, Hajós Kálmán, mind díszmagyarban voltak, valamint a két násznagy is. Az esküvőt nagy lakodalom követte, amelyen, mint nekem elmondták, az egész város és megye fiatalsága részt vett. Ez ugyan nem tartozik szorosan véve naplóm keretébe, de megemlítem azért, hogy az utókor lássa, milyen tisztelet, szeretet és becsülésben volt a magyar színésznek abban az időben és a művelt társadalomban része.*”¹⁵

A fiatal házaspár 1862. július 18-án vendégként felléphetett Pesten, a Nemzeti Színházban, a *Tücsök* című darabban¹⁶ mint Landry és Fanchon, melyről számos korabeli lap hírt adott.¹⁷ Sipos Károly 1863 áprilisában Szuper Károly társulatából kilépve átvette a viszszafelelő Pázmán Mihály felszereléseit, kellékeit és önálló színigazgatói pályát kezdett.¹⁸ Társulatával Nagykőrösön mutatkozott be a közönségnek: „*E jól rendezett társaság igen jó emléket hagyott maga után, s főként szorgalmas és összevágó előadásukkal biztosíták a közönség kegyét. [...] Siposnének legjobb helye volna Pesten, a Nemzeti Színháznál. Mindamellet, hogy ő fiatal: oly alakító tehetséget tüntetett ki a legkülönbözőbb szerepekben, hogy a legszebb jövőt várhatjuk tőle. Szép hang, szép alak, művészi játék, melyen a vidéki modorosságnak alig valami nyoma, párosulva tehetséggel, érdemesek arra, hogy a fejlesztés Pesten folytattassék.*”¹⁹ A lapok az országjárás további állomásait is figyelemmel kísérték: „*Sipos társulata a jobbak közé tartozik, számos és sokoldalú tehetséggel bíró tagja van. [...] Sipos Károlyné, vagy mint ezelőtt Dobozi Lina név alatt ismeretes, oly kitűnő tehetség, hogy nem csak vidéki színpadokon, hanem Pesten a Nemzeti Színházban is bármily igénynek megfelelhessen.*”²⁰ A kalocsai fellépéseket több újság hasábjain megörökítették: „*Sipos Károly Kalocsán, szülővárosában mulat színésztársaságával. Játékrendje válogatott darabokból áll, s a közönség türethetőleg pártolja. A társaság legkedvesebb tagja Siposné, ki a szende szerepekben nem mindennapi tehetség.*”²¹

A következő években Miskolcon, Pécsen, Szabadkán,²² Hódmezővásárhelyen, Abrudbányán játszottak és arattak sikereket. A saját társulat helyzetének nehezülését mutatja, hogy

14 Zsömböry Ede (1822–1873) ügyvéd, városi főbíró. 1860-ban meghatározó szerepe volt a székesfehérvári Színészpártoló Társaság alapításában.

15 *Blaha Lujza*: Egy színészlakodalom. Székesfehérvári Hírlap 1911. március 8. 4. Kötetben: Életem naplója. Magyar Lap- és Könyvkiadó Rt., Budapest, 1920. 265–266.

16 Charlotte Birch-Pfeiffer (1800–1868) német színésznő, író nőnépszerű színdarabja, mely George Sand műve alapján készült.

17 Vasárnapi Újság: Nemzeti színházi napló. 1862. július 27. 360. Az előadásról a *Hölgyfutár*, a *Divatcsarnok* és a *Gombostű* is tudósított.

18 Színházi Látszó: Vidéki színészet. 1863. április 8. 3.

19 Színházi Látszó: Színházi hírek. 1863. május 12. 2.

20 Hölgyfutár: Vidéki levelezés. 1863. augusztus 17. 271.

21 Színházi Látszó: Vidéki színészet. 1863. szeptember 1. 3.

22 Szabadkán, 1864 őszétől, Sipos Károly társulatában lendült fel a jeles pályatárs, Blaha Lujza karrierje.

jó volt. Elsősorban említendő a jutalmazott Siposné Dobozy Lina, ki Gertrúd szerepében a közönséget egészen elragadta.³³

Szegedi korszakaiban felkeltette a helyi lapoknak tudósító Mikszáth Kálmán (1847–1910), majd Gárdonyi Géza (1863–1922) figyelmét is. 1880-ban, Mikszáth színházi tudósításai-ban mindig jutott dicsérő szó Siposnénak: „Siposné asszony, mondanunk sem kell, ma is több volt, mint jó. Az ő játéka néha bájos, sőt némely vonatkozásában néha művészi is. Kár, hogy nem elég fiatal már arra, hogy a tökélyig vihesse. Mert amire oda ér szerepkörében – már akkor a mamákat »kell« adnia. Miért is nem született valamivel későbben?»³⁴ Alig két héttel később pedig: „Ellenben pompás volt Siposné asszony, ki mint egy igazi művésznő, napról napra nagyobb érdeket költ, míg többi pályatársai egy-két föllépés után unottá válnak. A páratlan hajlékonyság Siposné hangjában, az érzés, a melegség és közvetlenség játékában rövidlátóvá teszi a kritikát, fogyatkozásai fölött.”³⁵

1890. március 29-én, Szegeden ünnepelte A vasgyáros³⁶ márkinéjában 30 éves színész-női jubileumát, melyet a város sajtója jelentős terjedelemben vezetett fel és méltatott, sőt, a gyermekéveit idéző önéletrajzi írását is közölték. Ez az évforduló azonban éppen a gyermekszínház éveit is számolva már inkább a negyvenedik volt. Ekképpen számolt Gárdonyi Géza is, aki az általa alapított Szegedi Paprika élclap helyi közéleti arcképsorozatában már 1889 novemberében megörökítette Siposné alakját: „Nemsokára negyvenéves színésznői jubileumát ünnepli, de azért még fiatalasszony, fess menyecske, s aki valami kackiás szerepben látja a színpadon, bizony nem mondaná, hogy csaknem egy félszázados múlt van a háta mögött a világot jelentő deszkákon. [...] Bejárta az ország csaknem minden elsőrendű színpadát, s művészetének fokmérője az, hogy a közönség mindenütt osztatlan kedvencei közé sorozta. Igaz színésznő; aki valódi rajongással csügg pályáján, mely neki mindene, s mely neki mindent és mindenkit pótol. Mikor még ő a színi pályára lépett, nem voltak képezdek, ahonnan kilépve, egész kényelmesen helyezkednek bele az első szerepekbe, hanem küzdeni és tűrni kellett, míg valamire vergődhetett. De benne megvolt az isteni szikra, s a színpad múzsája homlokon csókolta, amelynek erejével győzedelmeskedve minden nehézségen, ma művésznő, s a vidék legkiválóbb színésznőinek egyike, akinek méltó helye a Nemzeti Színház színpadján van. Nem is kételkedünk benne, hogy mielőbb ott fogjuk látni.”³⁷

A jubileum alkalmából Körös Mihály³⁸ költő tollából Színészélet címmel vers is született:

„Virággal és tapssal
Üdvözölnek holnap,
Harminc hosszú évnek
Jutalma egy jó nap.

Száz életet éltél,
Mind festett volt s hamis;
Nekünk egy valódi
Van csak, s nehéz az is.

33 Budapesti Hírlap: Krecsányi szintársulata. 1886. július 3. 3.

34 –th -n. [Mikszáth Kálmán]: A színházból. „A nagyzás hóbotja.” Szegedi Napló 1880. október 22. 3.

35 –th -n. [Mikszáth Kálmán]: Színház. I. A nemes és polgár. Szegedi Napló 1880. november 6. 3.

36 Georges Ohnet (1848–1918) francia regény- és drámaíró 1882-ben született 4 felvonásos színművének eredeti címe: *Maître des orges*, magyarra Fái J. Béla (1853–1904) fordította 1884-ben.

37 [Gárdonyi Géza]: Siposné Dobozy Lina. Szegedi Paprika 1889. november 3. 2.

38 Körös Mihály (1867–1924) szegedi születésű költő. A szegedi piaristák növendéke volt, előbb kendergyári tisztviselő, majd fővárosi kötel-nagykereskedő lett. A szegedi lapokba kora fiatalságától kezdve írogatott. Verseskötetei: *Költemények* (1887), *Nyugalmas órák* (1893). Tagja volt az 1892-ben alapított Dugonics Társaságnak.

Száz életet éltél,
Csak a magadét nem;
Apránként minékünk
Adtad észrevétlen.

De mi, amit kaptunk,
Összefűzve újra;
Visszaadhatjuk-e
Egy pár koszorúba?³⁹

1892-ben a Népszínház szerződtette. A társulat tagjaként első alkalommal *A veres hajú* című darabban,⁴⁰ szeptember 8-án, telt ház előtt lépett a fővárosi színpadra. Boglár Ágnes alakította, míg a főszerepet Blaha Lujza játszotta.⁴¹ Komika lett, később pedig anyaszerepeket játszott. A népszínmű fellegvárában 14 évig, 1906. október 3-áig működött. Az *Ipamuram*⁴² telt házas előadásán búcsúzott el a szakmától és a közönségtől, hat évtizednyi színpadi szolgálat után.⁴³

Nyugalomba vonulva a főváros zajából csendes vidéki környezetbe, a Pest megyei Felsődabasra költözött. Egykori színészkollegája, Sólyom Lajos (1860–?) leírása szerint „*az életben kedves, szerény*” művész „*maga volt a szelidség*”,⁴⁴ mely erényeinek köszönhetően gyorsan beilleszkedett a település közösségébe. Felsődabas döntően magyar anyanyelvű és római katolikus vallású lakossága 996–1227 fő között változott a XX. század első negyedében.⁴⁵ A község intelligenciájának lakhelyül a templomhoz, iskolához, üzletekhez, műhelyekhez közeli Úri utca szolgált, ahol az édesanyja második házasságából, 1858-ban, Baján született özv. Ferenczi Józsefné Gyöngyösi Ilka színésznővel együtt, visszavonultan élt. A szép természeti környezetben elhelyezkedő, parkosított polgári lakóházuk 1880 előtt épült. Féltestvére, a 15 évvel fiatalabb Gyöngyösi Ilka 1874-ben fejezte be a színi tanodát, először 1875. november 1-jén, Sztupa Andor társulatában lépett színpadra. Kisebb szerepekben évekig megbízhatóan játszott a fővárosi Népszínházban, „*nagyobb előre menetelésben meggátolta egy nyelvhibája: az r betűt igen erősen törte*”,⁴⁶ majd 1883. évi váratlan, súlyos betegsége visszafogta a még így is biztatóan induló színi pályáját, ezért a továbbiakban is csak kis szerepekkel bízták meg.

Siposné a maga körül kialakított csendet nem szakította meg alkalmi fellépésekkel, ezáltal gyakorlatilag kikerült a szakma és a sajtó látóköréből. A ritka kivételt Blaha Lujza már idézett visszaemlékezése jelenti, továbbá 1919-ben a *Színházi Élet* szerkesztősége a lap hasábjain két, évtizedekkel korábbi jutalomjátékára írt rigmust is közölt, melyek Kassán⁴⁷ és Komáromban,⁴⁸ ismeretlen szerzőktől születtek. Bár erről a széles körű nyilvánosság csak 1963-ban értesült, ugyanebben az évben Erődi Jenő levélben kért színháztörténeti adatokat az idős színésznőtől,⁴⁹ melyek minden bizonnyal a *Magyar Színművészeti Lexikonban* hasznosultak.

83. életévében, 1925. július 4-én hunyt el. A Felsődabasi Római Katolikus Plébánia anyakönyvében nevét, polgári állását „*Dobozy Karolina rk. nyugalmazott színésznő. Néhai Si-*

39 *Körös Mihály*: Színesélet. Szegedi Napló 1890. március 29. 1.

40 A három felvonásos népszínmű szerzője Lukácsy Sándor (1835–1907) színész, rendező, színműíró.

41 Fővárosi Lapok: A Népszínházban... 1892. szeptember 9. 1847.

42 A 3 felvonásos népszínművet írta és zenéjét szerezte: Major Simon (1876–1932) jogász, dalszerző.

43 Pesti Napló: Siposné búcsúztatása. 1906. október 4. 12.

44 *Sólyom Lajos*: Emlékezzünk régiekről... II. Siposné Dobozy Lina. Színeszék Lapja 1929. július 1. 3–4.

45 *Czagányi László* (szerk.): Ezer dabasi pillanat. Pressman Nyomdaipari Bt., Dabas, 2010. 18–23.

46 Budapesti Hírlap: Gyöngyösi Ilka. 1883. június 17. 6.

47 Színházi Élet 1919/29–30. 15.

48 Színházi Élet 1919/31–32. 39.

49 *Papp Ivánné*: Újabb színészettörténeti vonatkozású levelek a Kézirattárban. In *Dezsényi Béla* (felelős szerk.): Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1961–1962. Budapest, 1963. 265. A levél jelzete: Levelestár, Erődi Jenő S.[ipos Károlyné] Dobozy Linához 1919.

poss Károly rk. színész neje”-ként jegyezték be, a halál okaként szívszélhűdés szerepel. Temetésére július 6-án került sor. A *Pesti Hírlap* híradása szerint nagy részvét kísérte az utolsó úton.⁵⁰ A felsődabasiak tiszteletét és megbecsülését a közvetlenül a Lakrovics-kápolna előtti sírhely adományozása, majd síremlék emelése is mutatja. A helyi emlékezetben úgy él, hogy özv. Ferenczi Józsefné Gyöngyösi Ilka színésznő végül nem ide temetkezett.

A színésznő sírköve évtizedekre kikerült a köztudatból, amikor 1968-ban az évszázadokon át önálló települések hatalmi szóval összevont tanácsi vezetése ideológiai okok miatt lezáratta Dabason az összes felekezeti temetőt és településrészenként új köztemetőket jelölt ki.

A síremlék a felsődabasi öregtemető kegyeleti parkká alakításának folyamatában, a Lakrovics-kápolna megújulásakor⁵¹ került újra látókörbe és vált a parkosított környezet lényeges alkotórészévé. Jól jelképezi az egykori vándorszínészet világát, Felsődabas múltját, hagyományait, öregtemetője megőrzésének, ápolásának fontosságát, következőképpen jelentős gyarapítója a helyi kultúra értékeinek is.

Sipozné Dobozy Lina síremléke a felsődabasi öregtemetőben (A szerző felvétele)

Valentyik Ferenc

Jegyzetek id. Magyar Imre cigányprímás portréjához

A magyar cigányzenészek arcképcsarnokában három generációnyi Magyar Imre cigányprímás portréja díszelleg. Az első Tisza István legkedvesebb cigánya, a debreceni Aranybika primáasztárja, idősebb Magyar Imre (1864–1929); őt követi id. Magyar Imre (1894–1940), a rádióban és a mozgóképen is híres primás; a sort pedig ifj. Magyar Imre (1924–1980) hegedűművész, nótaköltő zárja. Id. Magyar a két világháború közötti időszak legkedveltebb cigánymuzsikusaként a legfelsőbb körökben mozgott. Igazi közönségkedvencként tartalmas karriert futott be: eredményesen szerepelt versenyeken, továbbá kormányzói kitüntetéssel is büszkélkedhetett. Sikereiről, munkásságáról a korabeli lapok részletesen és mondhatni folyamatosan tudósítottak: mit tudhatunk meg ezekből az egyik leghíresebb cigányprímás életéről?

A kis Magyar Debrecenben látta meg a napvilágot 1894-ben. Ahogy az a muzsikuscigány-családokban szokás volt, már gyermekkorában megismerkedett a hegedűjáték minden csínjával-bínjával, valamint a legnépszerűbb magyar nótákkal. Gyerekkorában

50 *Pesti Hírlap*: Halálozás. 1925. július 14. 13.

51 *Kapui Ágota*: Elkészült a felsődabasi Lakrovics-kápolna. *Dabasi Újság* 2014. július. 2.

játszott édesapja mellett, a testvérivel, majd idővel saját bandát alapított. Már kilencéves korában komoly elismerést kapott, ugyanis ekkor részesült a *Fráter Lóránt-aranyéremben*, sőt a tanárai között tudhatta Füredi Józsefet is.¹

Debreceni tanulmányait követően csakhamar a főváros felé vette az irányt, s rövidesen országos híré és külföldön is ismert és elismert primás lett belőle. Erről többször beszélt maga is: „Édesapám bandájában játszottam 1916-ig. Közismert, hogy Tisza István jóformán csak édesapámmal húzatta. Mulatott is vele nem is egyszer a régi debreceni Bikában. Én is játszottam abban a bandában, amikor Tisza Istvánnak olyan jó kedve kerekedett, hogy ingujjra vetkőzve mulatott apám zenéje mellett. – A háború alatt kerültem fel Budapestre. Első szerződésem a legjobb fővárosi étterembe szólított. [...]”²

Az alacsony, egy betegség miatt túlsúlyos primás bandájával több európai nagyvárosban is vendégszerepelt, 1923-ban például az Egyesült Királyságban népszerűsítették a magyar nótát: „Legelőször is persze magyar nótákat fogunk játszani, de Liszt, Lavotta, Grieg és Csajkovszkij műveit is bemutatjuk, mert tetszik tudni, az én bandám mind »kottaismerő roma«... – Liverpoolból elmegyünk Londonba és ott a Savoy Hotelben fogunk muzsikálni.”³

Utoljára 1937-ben vett részt külföldi turnén, útja pedig Hollandiába vezetett. Arról, hogy milyen külföldi méltóságokkal találkozott cigánymuzsikusi pályája során, szintén maga

Magyari Imre Hágában készült képe
(Képes Vasárnap LXII. évf. 1940. 18. sz.)

nyilatkozott: „Angliában többször voltam. Muzsikáltam a svéd királynak, egy jótékonyági hangversenyen pedig az angol királynő öfelségének. Végighallgatta azt a királyi hercegek közül a yorki és kenti herceg és az egyik királykisasszony is. Boldogult Károly király öfelségének Debrecenben játszottam el egy pár magyar nótát. Félteve őrzött briliáns nyakkendőötűt kaptam tőle. Meghallgatott engem a sziámi király is, Isten tudja hány maharadzsa, magyar és külföldi úr.”⁴

Többször kapott hosszú távra is ajánlatot külföldre, azonban, ahogy mondta: „Hívnak, de nem megyek el Magyarországról. Nekem itt van a helyem, mert a cigány muzsikáját mégis csak a magyarok érzik meg a legjobban. A külföldiek csodálkoznak, tapsolnak, de a magyar muzsikán sírni, ahhoz magyar embernek kell születni.”⁵

A sajtóban általában pozitív hangvételű cikkek jelentek meg játékaról, stílusát legtöbbször dicsérő szavakkal illették, például fiatal primásként egyik zeneakadémiai szereplését,

1 Búcsúbeszélgetés Magyari Imre cigányprimással. Ujság XIII. évf. 219. sz. (1937. 09. 26.) 12.

2 Magyari Imre cigányprimás Signum Laudist kapott. Kis Újság XLVIII. évf. 189. sz. (1935. 08. 22.) 5.

3 Két magyar cigányprimás. Magyarország – Reggeli Magyarország XXX. évf. 205. sz. (1923. 09. 13.) 2.

4 Magyari Imre cigányprimás... i. m. 5.

5 Sz. N.: Cserebogár, sárga cserebogár. Ujság XI. évf. 189. sz. (1935. 08. 22.) 3.

ahol Balázs Árpádot kísérte a zenekarával, a következőképpen harangozta be egy korabeli cikk: „A Magyar Művészek Szövetkezete hivatalos lapjában, a XIV. évfolyamba lépő Zeneközlönyben a következő kedves sorokat olvassuk Magyar Imréről: Még alig volt 12 éves, mikor először hallottuk. Már akkor elárulta azokat a kvalitásokat, melyek őt ma az ország első primásai közé emelték. A debreceni Magyar Imrének, Tisza István kedves primásának a fia [...]”⁶

Abban a korszakban, amikor a jazz-zene és a jazz bandek miatt a cigányzene és a cigányzenészek ki-kiszorultak bizonyos mulatóhelyekről, színházakból, Magyar népszerűsége nem hagyott alább: „A Duna-parton, ahol a kávéházak és bárók egymás hegyén-hátán vannak és ahol a kirakatba teli jazz szórakoztatja a korzó közönségét, az egyik helyen nem jazz-muzsika szól. Cigányzene játszik. A nyolctagú cigányzenekar élén egy gömbölyű, őszes, kisbajuszos, negyven-negyvenöt év körüli ember áll: Magyar Imre, a leghíresebb magyar cigány. Hiába szólnak amott sorjában a jazzek, a közönség mégis ide áll, ahol Magyar muzsikál. Itt van állandóan nagy csoportosulás és itt hangzik fel leggyakrabban az a taps, amelynek egy részét a korzó szolgáltatja.”⁷ Sőt, rangos elismeréseket is magáénak tudhatott ebből az időszakból, melyek közül kiemelkedett az 1935-ben elnyert a *Signum Laudis* kitüntetés, amit a kormányzótól kapott, s melyre maga is a legbüszkébb volt. Arról, hogyan értesült a szóban forgó elismerésről szintén egy interjúban mesélt: „A New Yorkban ültem – mondja csillogó szemmel –, mikor az egyik barátom hívott a telefonhoz és elmondta az örömhírt. Nem akartam hinni a fülemnek. Alig tudtam szóhoz jutni – mosolyog és elgondolkozik. A Hungária télikertjében ülünk. A szomszéd asztalnál a banda szüröcsölgeti vacsorautáni feketéjét. – Nagy öröm ez nekem, tessék elhinni. [...]”⁸ Egy 1937-es interjúban még mindig beszélgetési alapot adott a szóban forgó kitüntetés, s nem szerénytelenül hozzátette: „Ami verseny eddig Pesten volt, azt mind én nyertem. És kitüntetésszámba megy az is, ami egyszer történt velem a Hungáriában. – Bejön egy úr, leül az egyik asztalhoz, vacsorát rendel. Hozzák is a vacsoráját, de ő nem nyúl semmihez, csak hallgat minket. Egyszerre feláll, odajön hozzánk, azt mondja nekem: »Nagyon szépen kérem, hagyja egy kicsit abba, nem tudok vacsorázni, amikor muzsikál.« Mischa Elman volt, a világhírű hegedűművész. Úgy hatott rá a muzsikánk, nem tudott enni.”⁹

Magyar Imre hanglmezre hegedül
(Képes Vasárnap LXII. évf. 1940. 18. sz.)

6 „Magyariék dicsérete”. Egyetértés VI. évf. 259. sz. (1924. 11. 12.) 2.

7 Sz. N. i. m.

8 Magyar Imre, a híres cigányprimás kormányzói kitüntetést kapott. Magyarország XVI. évf. 189. sz. (1935. 08. 22.) 4.

9 Búcsúbeszélgetés Magyar Imre cigányprimással. Ujság XIII. évf. 219. sz. (1937. 09. 26.) 12.

Magyari a rádió közönségének egyik közkedvelt cigánymuzsikásaként tartották számon, ez a munka azonban korántsem volt konfliktusmentes – az 1920-as és az 1930-as években a cigányzenész-társadalmon belüli feszültségek miatt sem –, köz-

tudott például, hogy 1939 májusában egy teljes évre száműzték a primást a mikrofon elől. Az ominózus esetről még Márai Sándor is megemlékezett a *Pesti Hírlap* hasábjain: „A rádió igazgatósága egy esztendőre száműzte Magyari Imre cigányprimást a mikrofon mellől, mert a népszerű primás megsértette a rádióval kötött megállapodást – egy közvetítés alkalmával a magyar nóták csokrába belefűzte a Kék Duna keringőt is, s mikor a rádió ügyeletes tisztviselője figyelmeztette a hibára, Magyari néhány indulatos zokszót rebegett el a mikrofon nyilvánossága előtt... A rádió természetesen fegyelmet tart, nem tűrheti, hogy a szereplők egyéni véleményeiknek is kifejezést adjanak a mikrofonba, s száműzte Magyarit egy esztendőre a világot jelentő hangérzékeny doboz mellől. Az ítélet drákói, de nem éppen jogosulatlan.”¹⁰

Páger Antal mulat *Magyari Imre cigányprimással a „Rozmaring”-ban* (Képes Vasárnap LX. évf. 1938. 50. sz.)

Színházban többször fellépett, de magyar mozgóképek nótajeleneteiben a kor nagy filmsztárjaival együtt – többek között a *Három sárkány* (r.: Ladislao

Magyari Imre temetése (Képes Vasárnap LXII. évf. 1940. 18. sz.)

10 *Márai Sándor*: A száműzött. *Pesti Hírlap* LXI. évf. 112. sz. (1939. 05. 17.) 5.

Vajda, 1936); a *Rozmaring* (r.: Martonffy Emil, 1938) című filmekben – szintén bravúrosan szerepelt, ami a népszerűségét még jobban növelte.

Az interjúk többségéből kitűnik, hogy a cigányprímás jókedvvel nyilatkozott, szívesen beszélt szakmájáról, de örömmel osztott meg információt a családjával kapcsolatosan is. Saját elmondása szerint pedig egész életében igyekezett segíteni a cigányzenész-társadalmon, a szegényebb embereken: „Mindenkin segíték, ha tudok. Ruhát, fehérneműt sose adok el, szegényebb cigányok kapják. Épp tegnap történt, jött hozzám egy cigány, azt mondta, nem tud muzsikálni, mert nincs ruhája. Hazavittem, kivettem a sifonból egy csikós nadrágot, fekete kabátot. Vigye el. Pedig csak a kabátot száznyolcvan pengőért csináltattam. [...]”¹¹

Negyvenhat évesen, 1940 áprilisában hunyt el. A tudósítások szerint a két világháború közötti időszak egyik legnépszerűbb cigányprímását végső útjára csaknem tízezer ember kísérte. Az egyházi szertartást, majd egy beszédet követően a koporsót négylovas hintóra helyezve indult el a sír felé az összegyűlt gyászoló tömeg. „Az útvonalon XXXVI. Ráczi Laci vezetésével ezertagú cigányzenekar játszott a Lehullott a rezgő nyárfa kezdetű dalt, s kitétek a holttestet az udvarra. A sírnál ismét az egyházi énekkar gyászdalai következtek, majd Muraközy Gyula lelkész imája után elföldelték Magyar Imre koporsóját, apósa, Radics Béla, a híres cigányprímás sírja mellé. Ismét felhangzott XXXVI. Ráczi Laci híres fekete hegedűjén a nóta: Lehullott a rezgő nyárfa, majd Magyar Imre kedvenc nótája: Jaj de nehéz a szerelmet titkolni. Az ezer cigány szeméből kicsordult a könny, miközben muzsikájukkal búcsút vettek a leghíresebb magyar prímástól.”¹²

Lengyel Emese

HÍREK

Újjászületett a somlói vár. A Nemzeti Kastély- és Várprogram részeként több mint háromszáztízmillió forintból egy év alatt újjászületett hazánk legkisebb történelmi borvidékének erődítménye, a somlói vár, amelyet 2022. március 25-én adtak át. A kormány támogatja azokat az infrastrukturális fejlesztéseket, amelyek a turizmus mellett a vendéglátás erősítését is célozzák – hangsúlyozta az eseményen Gulyás Gergely. A Miniszterelnökséget vezető miniszter hozzátette, a térség adottságaihoz képest eddig kevesen látogattak ide, de a fejlesztéseknek köszönhetően jelentősen nőni fog az ide látogató turisták száma. Kovács Zoltán fideszes országgyűlési képviselő emlékeztetett arra, hogy országszerte mintegy harminc kastély és vár újulhatott meg a Nemzeti Kastély- és Várprogramnak köszönhetően. Virág Zsolt, a program miniszteri biztosa elmondta, a somlói várban megújult a délnyugati kaszárnyaszárny és az oda vezető híd, a sütőház, interaktív kiállítást rendeztek be, valamint megerősítették az alsóvárat. (VB. Magyar Hírlap 2022. márc. 26.)

11 Búcsúbeszélgetés Magyar... i. m. 12.

12 Eltemették Magyar Imrét. Új Magyarország VII. évf. 98. sz. (1940. 05. 01.) 6.

KRÓNIKA

A természet csodái

Az Év Ősmaradványa, az óriásszarvas

„Csodafia szarvasnak ezer ága-boga,
Ezer ága-bogán ezer égő gyertya:
Gyújtatlan gyulladnak, oltatlan alusznak.”
(Dunántúli regösének, részlet)

Gyorsan leírom, nem azért kezdem ezt a kis írást az ősmagyar mondavilág csodaszarvasával, mert az azonos lenne a jégkori óriásszarvasval, hanem éppen azért, hogy tisztázzam, két külön állatról van szó. Sokakban felmerült ugyanis, hogy a két lény ugyanaz, jó néhány éve például egy külföldre szakadt honfitársunkkal leveleztem ebben a kérdésben. Szögez-zük le, hogy mondáink legendás állata és az óriásszarvas két külön faj. A mi csodaszarvasunk ihletője valószínűleg inkább a gímszarvas (*Cervus elaphus*) lehet, esetleg egy nagyobb testű alfaja, a maralszarvas (*Cervus elaphus maral*), amivel őseink annak idején Ázsiában,

de később a Kárpát-medencében is találkozhat-tak. De ne is essék több szó a csodaszarvasról, térjünk rá a cikk fő témájára, amely szintén egy csodálatos jószág volt.

A 2021-es szavazáson három jelölt versenyzett az idei Az Év Ősmaradványa címért. A triász időszaki pörgekarú (*Tetractinella trigonella*), a késő-miocén kori balatoni kecskeköröm kagyló és a pleisztocén óriásszarvas közül végül az utóbbi kapta a legtöbb szavazatot, bár sokáig fej-fej mellett haladt a három jelölt.

Az óriásszarvas latin neve egyaránt utal az állat testméretére és agancsának nagyságára, a *Megaloceros giganteus* ugyanis magyarra fordítva nagyjából így hangzik: „óriás hatalmas agancsú”. A fajt elsőként egy német orvos, antropológus és természettudós, Johann Friedrich Blumenbach írta le 1799-ben, de ő még a jávorszarvas rokonának tartotta és *Alce gigantea* néven vezette be az őslénytanba. Nem véletlenül, hiszen nagy testmérete és hatalmas, lapátos agancsa miatt könnyű volt kapcsolatba hozni a jávorszarvasval. A fajt angolul máig „Irish elk”-nek, azaz ír jávorszarvasnak is nevezik. Később kiderült, hogy nem rokona a jávorszarvasnak és

Életnagyságú óriásszarvas
rekonstrukciója
egy írországi múzeum kiállításában

egyáltalán egyik ma élő szarvas nemzetségnek sem feleltethető meg, így 1828-ban Joshua Brookes megalkotta a *Megaloceros*, később (1844-ben) Richard Owen pedig a *Megaceros* nevet. Mivel Brookes publikációja korábbi, a nemzetközi zoológiai nevezéktani kódex szabályai értelmében a *Megaloceros* az érvényes nemzetségnev.

Ha már a rokonság szóba jött, folytassuk azzal, hogy akkor vajon melyik ma élő szarvas őse lehetett ez a kihalt faj. Az agancstő morfológiája alapján egyesek a gímszarvassal rokonították, mára azonban egyértelműen kiderült, hogy másik evolúciós ágba tartozik. Ebben azonban vannak még viták. Abban mindenki egyetért, hogy egyetlen ma élő szarvasnak sem őse, de a kutatók egy része szerint a dámszarvas (*Dama dama*) fejlődési ágába tartozik, annak egy evolúciós mellékága, míg mások azt vallják, a dámszarvas és az óriásszarvas eltérő, de közeli, párhuzamos evolúciós ágat képvisel. Az tény, hogy az agancs formája is nagyon hasonlít a dámszarvaséra (ha azt kellőképpen felnagyítjuk) és néhány éve DNS-vizsgálatok alapján is nagyon közeli rokonságot mutattak ki a két faj között.

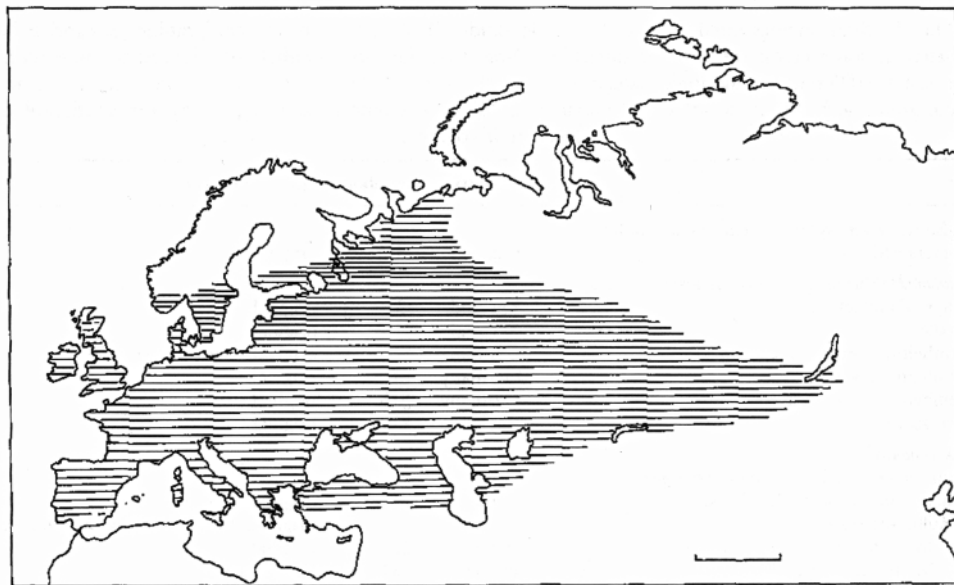
Az óriásszarvas a szarvasfélék (Cervidae) családján belül a Megacerini csoportba (tribusba) tartozik, mely csoport első képviselői a kora-pleisztocénben, több mint másfél millió éve (egyes kutatók szerint már kb. 2,5 millió éve) jelentek meg.

A *Megaloceros giganteus* első leleteit kb. 450 ezer éves kőzetekből ismerjük Anglia területéről, de nagy valószínűséggel a faj máshol alakulhatott ki. A pleisztocén későbbi szakaszaiban nagy területen elterjedt egész Európában és Ázsia középső részén, gyakorlatilag azt mondhatjuk, hogy nagyjából az úgynevezett mamutsztyepp övben. Ez a növényzeti öv, illetve növényzeti típus ma már nem létezik. A mai tundra-sztyeppekhez hasonlított valamelyest, de sokkal nagyobb mennyiségben tartalmazott hosszú szárú fűféléket, azaz sokkal több táplálékkal szolgált a növényevő emlősöknek. Ez volt az egyik ok, ami miatt a pleisztocénben kialakulhatott az úgynevezett jégkori megafauna sok-sok nagytestű nagyemlőssel, mint például a gyapjas mamut, a gyapjas orrszarvú, a sztyeppi bölény, hogy csak néhány jellegzetes növényevő fajt említsünk (mert persze sok nagyragadozó faj is kifejlődött). Ennek a megafaunának volt a tagja az óriásszarvas is. Fogazatának vizsgálatai alapján kiderült, hogy kevert táplálkozású állat volt, egyaránt fogyasztott fűvet és lombot, ez egyben azt is jelenti, hogy nem az igazi, nyílt vegetációjú mamutsztyeppen élt, hanem annak a ritkás, ligetes erdőkkel tagolt részein. Hatalmas jószág volt, a faj legnagyobb egyedének marmagassága elérhette a 2 métert, a legnagyobb agancsok terpesztése (azaz a bal és jobb agancs szélső csúcsai közötti távolság) pedig meg-

A Megaloceros giganteus elterjedési területe
(Hemiauchenia – Own work, CC BY-SA 4.0; <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=92751254>)

haladhatta a 3,5 métert! Ekkora agancsokkal természetesen a zártabb erdők nem voltak alkalmas élőhelyek számára, hiszen a sűrűn álló fák akadályozták a mozgásában. Van is egy olyan elmélet, miszerint a jégkori emberek olykor-olykor úgy vadásztak az óriásszarvasokra, hogy beúzták őket ilyen erdős területre, ahol könnyebben megközelíthették és leteríthették az állatokat.

A Megaloceros giganteus legnagyobb elterjedési területe egy angol kutató, Adrian Lister 1994-es publikációja szerint

A leletek alapján mindenesetre elmondhatjuk, hogy nem tartozott a fő zsákmányállatok közé. A többi szarvashoz hasonlóan csak a bikák viseltek agancsot, a tehenek nem, a bikák minden évben elhullajtották fejdíszüket és újat növesztettek. Úgy tűnik, a faj nem tartozott a gyakori állatok közé, nagy valószínűséggel jóval kisebb egyedszámban élt több más jégkori nagyemlőshöz képest is. Környezeti igényeit tekintve a leletei egyaránt előkerültek a pleisztocén glaciális és interglaciális klímaszakaszaiból, jól tudott tehát alkalmazkodni a hideg és a meleg éghajlathoz is. Az is kiderült azonban, hogy inkább az enyhébb éghajlatot kedvelte. A leghidegebb éghajlatú szakaszok, az eljegesedési (glaciális) maximumok pedig már igazi megpróbáltatást jelentettek számára. Ilyenkor mindig erősen megfogyatkozott a faj egyedszáma és területi elterjedése, a megmaradt populációk pedig délebbre, illetve enyhébb éghajlatú tájakra vándoroltak. Úgy tűnik, a faj a késő-pleisztocénben (kb. a 120–20 ezer év közötti szakaszban) érte el legnagyobb gyakoriságát. Az utolsó glaciális maximum idején, kb. 22–18 ezer éve majdnem kihalt, a legtöbb területről végleg eltűnt és csak úgynevezett refúgiumokban (menedékterületeken) vészelt át ezt az időszakot. Ezután, kb. 17 ezer éve ismét terjeszkedni kezdett a faj, de már jóval kisebb területen élt. A drasztikusan megváltozott növényzeti viszonyok és a folytatódó sorozatos klíma- és környezetváltozások aztán végleg megpecsételték a *Megaloceros* sorsát. Kicsi, foltszerű elterjedésben még túlélte a jégkor/jelenkor (pleisztocén/holocén) határt, de az utolsó, közép-oroszországi lelőhelyekről előkerült egyedei is kihaltak kb. 7700 éve. A környezeti megpróbáltatások

mellett a faj kihalásának okai között meg kell említenünk az ember vadásztevékenységét is, de sokkal nagyobb valószínűséggel inkább az egyéb nagy testű növényevő fajokkal (pl. a gímszarvas, az őstulok és az európai bölény) való kompetíciónak volt nagyobb szerepe az óriásszarvas eltűnésében, azaz alulmaradt az élőhelyekért folytatott versengésben.

Fókuszáljunk immár hazánkra, az óriásszarvas hazai leleteire. Magyarország területéről több mint 50 lelőhelyről ismerünk *Megaloceros giganteus*-maradványokat. A legidősebb kora kb. 80–90 ezer, a legfiatalabbé kb. 20–22 ezer év. Kis számban barlangi üledékekből kerültek elő és ezeknek egy kis része emberi tevékenységhez köthető (pl. a Szelim-barlang és a Varbó melletti Lambrecht Kálmán-barlang leletei). Ezek azonban túlnyomórészt töredékes leletek. A legtöbb *Megaloceros*-maradvány viszont folyóvízi üledékekből, kavicsból, homokból lett begyűjtve. Ezek nagy része működő kavics-, illetve homokbányából vagy folyószabályozási munkálatok során, mederkotrással került elő, a legszebb és legépebb maradványok azonban szó szerint ki lettek halászva a Dunából és főleg a Tiszából. Ezek között van egy gyönyörű féloldali agancs, ami a Magyar Természettudományi Múzeum állandó kiállításában megtekinthető. A múzeum Őslénytani és Földtani Tárában egyébként több mint 150 óriásszarvas-maradványt őrzünk, ezek közül nagyjából egy tucatnyi az, amelyek nagyon látványosak: teljes koponyák (főleg agancs nélkül, de van néhány olyan, amin – ha töredékesen is –, de megmaradt az agancs), valamint agancstöredékek.

A gyűjteményünkben azonban egy külföldi példány viszi el a pálmát: egy fantasztikus épségű, teljes csontváz, melyet múzeumunk történetének legnagyobb mecénása, Semsey Andor vásárolt meg és ajándékozott intézményünknek a XIX. század második felében, valamikor 1878 és 1895 között.

Óriásszarvas-koponya a Dunából, mederkotrás során került elő Hartánál 2010-ben

A Magyar Természettudományi Múzeum óriásszarvas-csontváza a 2011–12-es „ÉSZ-LELETEK – Természetrájk a XIX. században” című kiállításban

A példány agancsának terpesztése ugyan egy kicsit elmarad a legnagyobbakétól, de így is bámulatra méltó: 3 méter 20 cm! Írországi lelet, nem is csoda ez, hiszen az óriásszarvas éppen onnan kapta a fentebb már említett „Irish elk”, azaz „ír jávorszarvas” nevet, mert Írország tőzegmocsaraiból, illetve tőzegtányáiból kerültek elő legszebb és legteljesebb csontvázai, kb. 12–13 ezer éves rétegekből. A csontváz több alkalommal is ki volt állítva, régebben (még a Magyar Nemzeti Múzeum épületében) hosszú évekig az állandó kiállítás része volt, a Ludóvíceumba, illetve a Lovardába való átköltözés óta azonban csak néhány alkalommal volt látható. Ilyen volt a *Kihalások* 1998–99-ben, a *Jégkorszak* 2008-ban és az *ÉSZ-LELETEK – Természetrajz a XIX. században* kiállítás 2011–12-ben. E kiállításokon több hónapig láthatták a látogatók, ezeken kívül volt néhány olyan alkalom, amikor néhány hétig szerepelt valamilyen időszakai kamarakiállításban.

Akinek azonban feltett szándéka, hogy megnézze a leletet, megteheti, mert a csontváz jelenleg az Őslénytár mélyszinti raktárában van és az őslénytári gyűjteménylátogatásra előre bejelentkezők megtekinthetik. El kell azonban árulnom: a koponya és a test váza külön van, mert ha össze lenne állítva, akkora lenne, hogy nem férne be raktárba.

Gasparik Mihály

Az Év Fája, a nagylevelű hárs

Az idén 27. alkalommal került sor *Az Év Fája* megválasztására. Várható volt, hogy a szavazáson a *nagylevelű hárs* győz, mivel a másik két jelöltre, a *kecskefűzre* és a *rezgő nyárra* az erdészek még mindig gyomfaként tekintenek. E voksolás eredménye is azt mutatja, hogy az ökológiai szemlélet meghonosodására, sajnos, még várni kell. S amíg ez nem következik be, addig erdeink eljellegtelenedése tovább folyik.

JELLEMRAJZA

Dekoratív megjelenésű fafaj, amely többnyire 30, esetenként akár 40 méter magasra is megnő. Fiatal korában koronája még kúp alakú, az ősszel látható ágrendszere ilyenkor még feltűnően szabályos, ugyanis a törzs felső részén lévő ágak fölfelé, az alsó részén erdőök pedig szabályos sorban lefelé irányulnak. Az évek múlásával, magassági növekedési erélyének csökkenésével a korona később gömbölyded, majd aggkorban ellaposodó lesz. Mindezt a szabad állásban található egyedeknél lehet jól megfigyelni, amelyeknél a törzs alacsonyan és gazdagon ágazik el, emiatt is tud ilyen helyzetben hatalmas koronát fejleszteni. Állományban viszont hosszú, hengeres törzset, magasan tűzött, viszonylag keskeny koronát nevel, ami a szomszédos egyedek konkurenciájának, árnyalásának köszönhető. A szabad állásban fejlődő egyedek törzsmérete időről idővel tekintélyes vastagságot érhet el, a 2 méter feletti egyedek, ott, ahol megkímélik őket, nem ritkák. Kérgé fiatalon sima, szürkésbarna, később sötétebb lesz, hosszán és csak sekélyen repedezik. Mivel a vékony kéreg magas víztartalommal bír, ezért a zuzmóknak ideális aljzatot jelent. A matuzsálemi egyedek törzsén nagyobb, sokszor fejnagyságú dudorokat lehet megfigyelni, amelyek a korábbi ágleválások helyén keletkeznek. Ennek oka, hogy a nagyfokú regenerálódó képesség miatt itt erős sejtburjánzás figyelhető meg.

A nagylevelű hársnak úgynevezett szívgyökérzete van, amely gazdagon elágazik, s így nagy talajtömeget tud átjárni. Oldalgökörei a koronacsurgón is túlérnek, ezért a talajok megkötésében, különösen közettörmelékes lejtőkön, erodálódó oldalakon nagy szerepe van. Érdekessége, hogy az idős, odvasodó törzseken belül járulékos gyökerek képződhetnek, amelyek a túlélést segítik. Ezek a belső gyökerek egyébként magából a korhadó törzsből táplálkoznak. Sérülés esetén koronáját még idős korban is könnyen regenerálja, e jó visszaserző képessége miatt is kedvelt sor- és parkfa, bírja a nyesést, visszavágást. Már életében is képes a gyökfő közeli részekből sarjakat hozni, amelyek megerősödés után átveszik a pusztuló törzs szerepét. E tulajdonsága miatt a sziklás, közettörmelékes helyeken sokáig helyben tud maradni. Kivágás után a tuskóból is erőteljesen törnek fel sarjai, amelyek szintén a helyben maradását segítik elő.

Tojásdad rügyeit általában 3 rügypikkely borítja, szemben a hazánkban gyakoribb *kislevelű hárs*sal, amelyen csak 2 rügypikkelyt találunk. Levélállása váltakozó, a levelek két sorban, de közel egy síkban helyezkednek el, ami már utal arra, hogy az árnyalást bizonyos mértékben elviseli. Levele 7–15 cm hosszú, nagyobb, mint a kislevelű hársé, innen a tudományos (*platyphyllos*) és számos köznyelvi neve is. A törzs alsó részéből eredő, elsősorban sebzések hatására keletkező vízajtásokon a levél akár 25 cm hosszú is lehet. A levélváll feltűnően szív alakú, színe zöld, fonáka kissé világosabb. A levélfonák ereit fehér és laza szőrök borítják, az érzugokban szintén fehér szakállakat találunk. Utóbbi jó megkülönböztető bélyeg a kislevelű hársal szemben, ahol az érzugokban mindig rozsdabarna szőröcsomók figyelhetők meg. A harmadrendű erek, a kislevelű hársal ellentétben, jól kivehetők, egymással párhuzamosak. A levélnyel rövidebb a lemeznél, gyapjas szőrű. Levelein gyakran találkozunk egy gubacszerűfogfaj (*Eriophyes tiliae*) szúrása nyomán fellépő kinövésekkel.

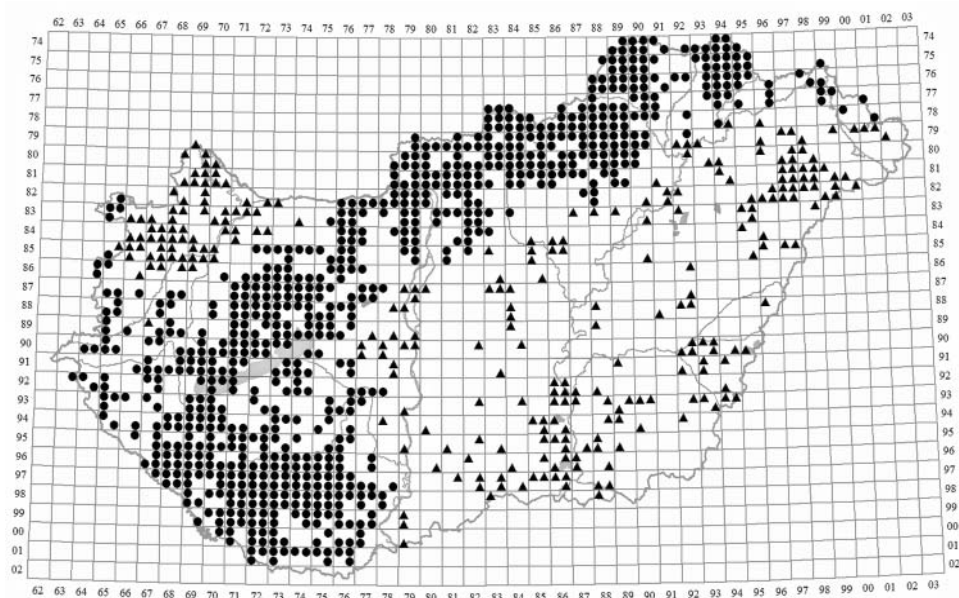
Intenzív illatú virágai május végén, június elején nyílnak, a hazai hársak közül a legkorábban virágzik. A bogernyőnek nevezett virágzatban 2–5, többnyire 3 virág található. A virágzati tengely félig összenőtt egy hosszú, nyelv alakú murvalevéllel, amely a termés széllel való terjesztésében játszik fontos szerepet. A beporzó rovarok ezt a murvalevet egyébként optikai leszállópályaként használják. Világossárga virágait számos rovarfaj látogatja, pollent és nektárt egész nap tudnak róla gyűjteni. Illatanyagai között egyébként ott találjuk a farnesolt is, amely a gyöngyvirág kellemes illatát is adja.

Borsó nagyságú, gömbölyded, szürkén nemezes termésein mindig öt hosszanti borda figyelhető meg, a vastag termésfal miatt az ujjal nem roppantható össze. Termései szeptemberben érnek, de még egy ideig a fán maradnak, csak lombhullás után, október-december hónapokban válnak le.

A nagylevelű hárs élettartama, köszönhetően nagyfokú vitalitásának, 500 év fölött van. Életmenetéről azt tartják, hogy 300 évig gyarapszik, 300 évig alig változik, 300 évig pedig hanyatlik.

Három fontos változata (korábbi felfogásban alfaja) ismerhető fel hazánkban is. A *bársornyos nagylevelű hárs* levéllemeze mindkét oldalon maradandóan és lágyan szőrös, a *valódi nagylevelű hárs*nál csak a levélfonákon találunk fedőszőrzetet, míg a *kopasz nagylevelű hárs*nál a levélfonákon csak az érzugokban, ereken van kevés szőrzet. Ezen változatok között ökológiai különbségek is vannak, de – sajnos – az erdőgazdálkodásunk ezekre nincs tekintettel. Wagner János, a budapesti tanítóképző tudós igazgatója élete jó részét a hársak kutatásának szentelte, eredményei, felismerései sajnos nem vonultak be a gyakorlati életbe. A nagylevelű hárs a kislevelű hársal hibridizálódik, a hibrid a természetben is előfordul, de különösen Nyugat-Európában előszeretettel ültetik fasorokba, parkokba.

Elterjedési területe Európa déli felét öleli fel, egészen a Kaukázusig húzódik, ahol már testvérfaja, a *vörös hárs* váltja fel. Nem szereti a tartósan hideg télű, illetve a kontinentális éghajlatú területeket, ezért a síkvidékekről hiányzik, viszont az Alpokban 1700 m-ig is felkapaszkodik. Hazánkban az alföldeken a fentiek miatt természetes úton nem fordul elő, ha napjainkban vannak ott előfordulásai, azok mind erdészeti ténykedések következményei. Ezek sokszor nem tudatosak, a gyakorlati erdőgazdálkodók, sajnos, többnyire nem tesznek különbséget a nagylevelű és a kislevelű hárs között, összekeverik őket, s így azok a számukra nem megfelelő termőhelyre kerülnek. A dombvidékeinken ritkább, középhegységeinkben viszont a párásabb, csapadékosabb részekben jól érzi magát. Főleg mészkő és bazisokban gazdag talajokon találjuk, plasztikus gyökérzete miatt sokszor a sziklás, kőzetkibúvásos vagy kőzettörmelékű részekben. Különösen a szurdokerdőkben, törmelékletű erdőkben tölt be fontos talajvédő szerepet. Bükközeinknek is jellemző elegyfaja, de a monokultúra szemléletű, profitorientált erdőgazdálkodás következtében sok bükkös állományunk az elegyfákat tekintve kiüresedett, s ilyen helyeken az egyébként jól újuló nagylevelű hárs is visszaszorult.

A nagylevelű hárs magyarországi előfordulása; ● – természetes előfordulás, ▲ – ültetett előfordulás (Magyarország Flóratérképezési Adatbázisa, Soproni Egyetem Környezet- és Természetvédelmi Intézet, Sopron)

NEVEZÉKTANA

Bár a nagylevelű hárs és testvérfaja, a kislevelű hárs széles körben elterjedtek, s egymástól morfológiai tekintetben jól elkülönülnek, érdekes módon a nagy svéd természettudós, Linné még nem tett közöttük különbséget. Az 1753-ban megjelent alapvető művében, a *Species Plantarum*-ban egy fajként, *Tilia europaea*, azaz *európai hárs* néven még együttesen tárgyalta őket. Giovanni Antonio Scopoli sokoldalú természettudós csaknem két évtized-

del később, 1772-ben, a *Flora Carniolica* címet viselő művének 2. kiadásában már önálló fajként szerepelteti, s ő adta a ma is használatos *Tilia platyphyllos* tudományos nevet. Latin nyelvű diagnózisa (*folia magna, subhirsuta* = a levél nagy, alig szőrös) ugyan rövidre sikerült, de a névben is rejlő legfontosabb tulajdonság mindenesetre megadásra került, így ez a név van ma is érvényben.

A nemzetség (*Tilia*) tudományos nevének eredetén vitatkoznak a nyelvészek, egyesek a görög *tilos* = rost szóból származtatják, amely a háncsuk korábbi felhasználására utal. Mások a latin *telum* = karó, dárda, kopja szóra vezetik vissza, ugyanis ágait, sarjait korábban szőlőtámként is alkalmazták. A Scopolitól származó görög eredetű tudományos fajnév (*platyphyllos* = széleslevelű) egyértelműen utal legfontosabb faji tulajdonságára. A nyelvészek szerint *hárs* szavunk a finnugor eredetű háncs szóra vezethető vissza, a régi oklevelekben található *has(fa)*, *hás(fa)* alakból származtatható, amely a későbbiekben *r* járulékhangot kapott. A *has* és a *hás* egyébként a hámló kéreg faháncsát jelenti. A könnyen feshető hársfaháncs hasznosításához kötődnek a következő szólások is: „*Addig hántsd a hársfát, amíg hámlik*” (azaz mindent idejében kell elvégezni); „*Hársat hántok a hátából*” (ellátom a baját); „*Feslik neki a hárs*” (könnyen megy dolga). Településnevekben is gyakran jelenik meg hárs szavunk: Hársalja, Hárshegy, Hárskút, Hásságy, Somogyhárságy, Zalaháshágy.

HASZNOSÍTHATÓSÁGA

Nagy levelei, sűrű és nagy koronája miatt nagyon jól árnyalja talaját és a szomszédos törzseket is, ezzel javítja a mikroklimát, illetve a törzsek feltisztulását segíti elő. Lombalma könnyen bomlik, sok tápanyagot, különösen kalciumot pótol vissza a talajba, ezáltal megtartja annak termőképességét. Odvasodó törzse sok élőlénynek menedéket, szaporodási helyet, télen is a fán maradó termése táplálékbazist nyújt. Legfőbb károsítója a túlszaporított nagyvadállomány, amely ásványi elemekben gazdag hajtását, vesszejét rendre visszarágja, sokáig sima kérgét pedig hántja.

Faanyaga világos, sárgásfehér, könnyű, puha, hajlékony, könnyen hasítható és nagyon könnyen feldolgozható. Viszont csak belső térben lehet hasznosítani, mert a szabad levegőn hamar tönkremegy. A barokk oltárok számos faragványa, szobra készült belőle, ezért kapta a „*lignum sacrum*” (szent fa) nevet. Mivel a faanyag nem vetemedik, nem zsugorodik, kiválóan alkalmas mérőasztalok, rajzasztalok és vonalzők készítésére. Az asztalosok és esztergályosok nagyra értékelik azért is, mert jól pácolható. A fafaragók, képkeretezők, formakészítők, szobrászok és teknővájók nagyon keresték, viszont mint tűzifa nem sokat ér, mert anélkül, hogy nagyobb hőt termelne, gyorsan elég. A fájából égetett szén olvasztáshoz (kohászat-hoz) puhasága miatt nem volt alkalmas, ellenben rajzolásához és korábban a puskaporgyártáshoz annál inkább. Faszene orvosi szénként is használatos.

A fiatal fák kérge rendkívül szívós, finom, hajlékony, hosszú rostú hánccsot tartalmaz, e törzsek, illetve a tuskósarjak megnyúzásával ebből korábban kötőanyagot készítettek,

A nagylevelű hárs leveles ága
(Dr. Korda Márton felvétele)

amit szőlőkötözésre, kötélfonásra, matrackészítésére használtak, de táskát, cipőt is fontak belőle. Ha a hárs törzsét tavasszal megfűrik, belőle cukor tartalmú nedv folyik ki, ami főzéssel besűrítve jó szirupot szolgáltat. Levelei frissen és szárítva a birkák számára korábban takarmányul szolgáltak.

Virágjait a méhek előszeretettel látogatják, kiváló méhlegelő, de sajnos hazánkban méze a furcsa módon hungarikumnak választott fehér akác mézének szinte kizárólagos egyeduralma miatt kevésbé ismert és alkalmazott. Szárított virágaiból tea készül, amely megfázás, hurut ellen már a XVI. századtól kiváló gyógyszer. Magjából korábban a mandulaolajhoz hasonló természetű és ízű olajat préseltek.

Nagylevelű hárs (Dr. Korda Márton felvétele)

KULTÚRTÖRTÉNETI VONATKOZÁSOK

A hárs már a mitológiába is bevonult, szív alakú levelei miatt a házastársi szeretet, kedvesség, vendégszeretet és alázat szimbólumává vált. Egyébként a levélen kívül a fiatalabb egyedek koronája is többé-kevésbé szív alakú, meg a gyökérzet is, utóbbit a dendrológiában nem véletlenül hívják szívgyökérzetnek. Ez a szimbolika állítólag az Ovidius-féle Philemon és Baucis történetéhez nyúlik vissza, ahhoz a házaspárhoz, akik nem akartak mást, mint együtt itt hagyni a földi létet, hogy egyiküknek se kelljen átélnie a másik halálát. Zeus teljesítette ezt a kívánságot. Amikor a halál elérkezett hozzájuk, mindkettőjüket fává változtatta: Philemont tölgygé, Baucist pedig hársfává.

A hárs a germánok fája, sok mondában, legendában, mitológiai történetükben szerepel. S alig van olyan település, amelynek központjában ne találunk meg a Dorflinde, Hoflinde, Tanzlinde, Gerichtslinde, Gedenklinde, Friedhofslinde stb. néven illetett egyedeket, amelyek fontos találkozóponként, emlékfaként, esetenként az ítéletek kihirdetése, vagy éppen a szórakozás helyszínéül szolgált. A Tanzlinde kialakítása több évtizedet vett igénybe, a

gallyakat, ágakat részben függőleges, részben vízszintes irányba hajlítgatták, majd padozattal és lépcsővel látták el. Németország legöregebb fája egyébként egy nagylevelű hárs, amely Hessen tartományban Schenkensfeld-nél található, korát 1200 évesre becsülik. Alsó-Szászországban Heede település egyede pedig az ennél a fafajnál eddig mért legnagyobb, 1776 cm törzskerülettel büszkélkedik.

Hazánkban is vannak fasorok, ligetek, Erzsébet-kertek, emlékművek, ahol nagylevelű hárs a fő kertépítészeti elem. Történelmi jelentőségű hársaink közül a ma már határainkon kívül eső Zboró hársfái a Rákócziakhoz köthető: „Datum Zboroviae sub centum tiliis” – azaz: kelt Zborón a száz hárs alatt. E szavakkal kezdte mindig leveleit Rákóczi György fejedelem várkastélyában, ahol a későbbi vezérlő fejedelem – II. Rákóczi Ferenc – oly sok kedves percet töltött a két sorban ültetett évszázados hársfák alatt. A szintén felvidéki bajmóci várkastély bejárata előtt áll annak a hársnak a csonkja, amelyet a monda szerint Csák Máté ültetett 1301-ben. A hagyomány alapján alatta tartották azt az országgyűlést, amelyen Nagy Lajos leánya, Mária királyné a férje, Zsigmond javára lemondott a trónról. E fa alatt Bocskai István választott királyként is tartott országgyűlést. A Pálffy család gondoskodása révén 1897-ben magassága még majdnem 21 méter volt, ma már sajnos csak omolvány, a törzskerülete viszont figyelemre méltó, 12,5 méter.

A mai Magyarország területén két olyan egyed van, amelynek törzskerülete meghaladja a 10 métert. A szőkedencsi (Somogy megye) példány tövénél kétfelé ágazik, így a rekordlistán elfoglalt helye (1133 cm törzskerülettel) vita tárgya is lehet. Az Ötvöskónyi Chernel-kastély parkjában álló impozáns példány viszont ilyen szempontból nem ad polémiára okot, melynek törzskerülete 1074 cm, életkora talán közelíti az 500 évet. Sajnos csak hiányos törzspalástja van már meg. A többi rekorderünk már szerényebb, de a mai világban mégis bámulatos természettel bír, törzskerületük viszont már 700 cm alatti.

Pesten az első belvárosi sétány fáinak telepítését a Duna-parton 1789-ben kezdte meg a városi tanács a hajóhid hídfejjénél. „A fasorban padok vannak elhelyezve, ahová esténként csapatostul tódul a pesti közönség, hogy fiatal hársfák árnyékában élvezhesse a természet szépségeit és gyönyörködjék a hajóhid forgalmában” – írta Schams Ferenc *Pest város és Magyarország leírása* című munkájában 1821-ben.

Bartha Dénes

Az Év Rovara, az óriás énekeskabóca

Sajátos éneke segíthette győzelemre az óriás énekeskabócát a Magyar Rovartani Társaság honlapján meghirdetett közönségsvavazáson, mely már a 12. *Az Év Rovarainak* sorában. A gigászok küzdelmében a legnagyobb közép-európai kabócafaj mögött az *óriás törösdarázs* és az akár 11,5 centire is megnövő *fűrészlábú szöcske* maradt alul az igencsak szoros küzdelemben. Megjegyezzük, hogy az *óriás énekeskabóca* már korábban, 2017-ben is részt vett a nemes versengésben, de akkor a *nagy szarvasbogár* került az első helyre.

A kabóca nem olyan közismert rovarnév, mint a tücsök vagy a sáska – a szó hallatán sokan feltehetőleg azt sem tudják, miről van szó. A kabócák rendszertanilag a szipókás rovarok mintegy 90 ezer fajt magában foglaló csoportjának tagjai. (Óriási szám ez, több mint a világ összes gerincese, ugyanakkor messze alatta marad a bogarak fajsámának.)

Ide tartoznak még többek között a poloskák, a levéltetvek és a pajzstetvek. A szipókás rovarok nevüket jellegzetes, szűrő-szívó szájszervükről kapták, amely a táplálkozást szolgálja: többnyire növények nedvét szívogatják vele, ritkán védekezésre is használják. A poloskák között ragadozók, illetve vérszívók is akadnak, mint a hazánkban is elterjedt ágyi poloska. Újabban a lakott településeken, lakásokban is gyakran felbukkan az ázsiai márványospoloska, egy idegenhonos, kelet-ázsiai eredetű faj, mely mezőgazdasági-kertészeti kártevőként néhány éve meghonosodott hazánkban.

A kabócák a poloskákkal szemben kizárólag növényevők, a Földön összesen több mint 40 000 fajt tartanak számon, míg hazánkban 600 fajuk él. Testméretük, színezetük erősen változó, a legkisebbek néhány milliméteresek, míg a legnagyobbak a 7 cm-es testhosszt is elérhetik. Igen különös megjelenésű alakok vannak a *lámpahordó kabócák* és a *púpos kabócák* körében, melyek szinte kizárólag a trópusi területek lakói. A *császárkabóca* (*Pomponia imperatoria*) teste 7 cm körüli, szárnyainak fesztávolsága pedig a 18 cm-t is eléri. A kabócák zöme azonban 1 cm-nél kisebb. Míg a lámpahordó kabócák és a velük rokon családok fajtái sok esetben feltűnő színű és mintázatú, olykor a legszebb lepkékkel vetekedő rovarok, addig a kabócák nagy többsége jelentéktelen, barnássárga vagy zöldes testű. Legszebb hazai fajunk a *vérpettyes kabóca*, teste fekete-vörösen foltosított.

Az énekeskabócák (Cicadidae) körülbelül 2500 fajjal képviseltetik magukat elsősorban a trópusokon, a délkelet-ázsiai térségben. Hazánkban mindössze 5 fajukat tartják számon. Legjellemzőbb tulajdonságuk az intenzív hang kibocsátása, nevük is innen származik. Egyedülálló és különleges hangadószerveik a potroh első szelvényén kétoldalt találhatóak és csak a hímeknek vannak, a nőstények némák. E szervek valójában a kültakaró elvékonyodott, hártýaszerű, ovális képletei, melyekhez a testüregben egy-egy erős izom csatlakozik. Ha az izmok összehúzódnak, a rugalmas és párhuzamos bordákkal merevített hártýa behorpad, majd elernyedéskor visszatér eredeti helyzetébe. Az alakváltozást pattanó hang kíséri, ám az izompár sorozatos összehúzóódásai a hártýákat olyan sebesen mozgatják, hogy pattogás helyett folytonos zizegő-sivító hangot hallunk, mely a köszörülés vagy a flexelés csöppet sem kellemes zajához hasonló. Az énekeskabóca rezgőhártýája körüli hatalmas léghólyagok rezonátorként működnek és a hangot nagymértékben felerősítik. Ahol az énekeskabócák tömegesen fordulnak elő, elviselhetetlen lárámát csaphatnak. A több százaz vagy több ezres kórus hangereje már-már a szuperszonikus repülőgépek fülsiketítő hangjával vetekszik.

Talán nem meglepő, hogy a hangadó rovarok igen fejlett hallószervvel rendelkeznek, hiszen a hímek által kibocsátott hangnak fontos szerepe van a nemek egymásra találásában, így a szaporodásban is. A kibocsátott hang fajra jellemző, mintázata bonyolult. (A hangelemzés a bioakusztika nevű tudomány faladata.) A hallószerv, a dobhártýa szintén páros, elvékonyodott kitinlemez, mely a potroh hasi oldalán helyezkedik el, közel a hangadó szervhez, de annál nagyobb. A dobhártýához csatlakozó érzősejtek fogják fel a hanghullámok által keltett ingerületet. A rezgőhártýával ellentétben mind a hímeknek, mind a nőstényeknek van dobhártýája. A dobhártýát a hímeknél a tor hátrafelé kinyúló hatalmas lebenyei nagyrészt eltakarják. A nőstényeken nincs ilyen lebeny, de a potrohvégükön látható tojócső alapján könnyen megkülönböztethetők a hímektől.

Jóllehet az énekeskabócák általában nagy testű, 1–7 cm-es rovarok, és harsogásukkal ugyancsak elárulják jelenlétüket, mégsem könnyű őket megfigyelni vagy főként megfogni. Egyrészt hangjuk bezengi az egész környezetet, ezért alig lehet őket pontosan lokalizálni, másrészt színükkel annyira beleolvadnak környezetükbe (a fák és bokrok kérgének a színébe), hogy sokszor csak a leg gondosabb kereséssel fedezhetők fel. Zömök testűek, nagy

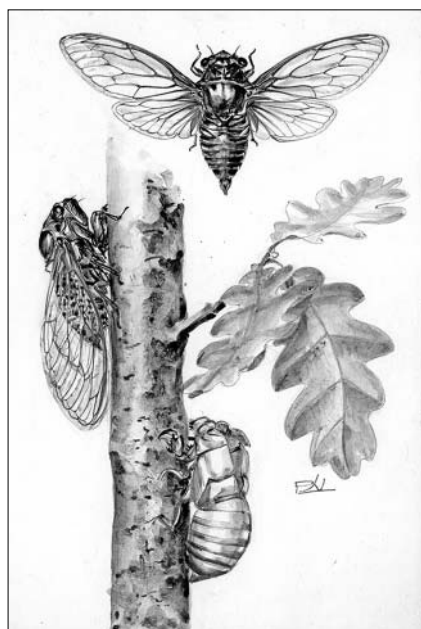
összetett szemük között a fejtetőn három kis pontszem ül, de ugyancsak a szemek között erednek a rövid csápok is. A fej alsó részén található szípóka nyugalmi helyzetben a testhez simulva, a csípők között fekszik. A hártyaszerű, gazdagon erezett szárnyak összecukott állapotban mindig túlérnek a potroh csúcán. A szárnyak nyugalomban háztető alakban helyezkednek el a potroh felett. A normálisan fejlett két hátulsó láppárral ellentétben azonnal szembe tűnik az elülső lábak megvastagodott és tuskés combja.

Korábban úgy hitték, hogy a hímek csalogatják magukhoz a nőstényeket erős hangjuk révén, de a nász a valóságban bonyolultabban zajlik. Cseh kutatók megfigyelései szerint az óriás énekeskabóca hímjei egymásra is vonzó hatást gyakorolnak énekükkel, a nőstény(ek) körül idővel így olykor valóságos kórus verődik össze. Az Észak-Amerikában élő fáraókabóca vagy más néven tizenhétéves kabóca nősténye potrohának pattintásával jelzi, hogy kész a párzásra, és ez a kulcsinger a közelben „zenélő” hímek számára. E különös jeladás feltehetőleg más fajknál is észlelhető, sőt, nem kizárt, hogy általános jelenség az énekeskabócák körében.

A fák lombkoronájában lerakott petékből hamarosan rizsszem méretű, fehéres színű lárvák kelnek ki, melyek a földre esnek, majd gyorsan beássák magukat a talajba, ahol gyökereket szívogatnak. A föld mélyén zajló, láthatatlan fejlődés ideje az óriás énekeskabóca esetében többnyire három év, melynek során az apró lényből sorozatos vedlésekkel jó három centis, barnás színű rovarlárva lesz. (Az élethosszát tekintve abszolút csúcstartó fáraókabóca fejlődési ideje 17 év, utána szinte egy időpillanatban jelennek meg a rovarok hatalmas tömegben elárasztva a Sziklás-hegységet. Nem tudjuk, hogyan számolják a föld alatt az éveket, és minek alapján kezdik meg szinte pontosan egyszerre a rajzást.) Az utolsó stádiumú lárv a földből kivezető függőleges aknát ás, majd korábbi közegéből távozva egy közeli fára mászik, ahol elhagyja lárvabőrét, és kibújik a lágy és sérülékeny, később megszilárduló kitinvázzal és szárnyakkal rendelkező kabóca. Helyenként nálunk is láthatók ilyen levedlett, üres lárvabőrök a fatörzseken.

Az óriás énekeskabóca (*Tibicina haematodes*) hazánk legnagyobb termetű kabócafaja. Testhossza 25–38 mm, szárnyainak fesztávolsága meghaladhatja a 8 centimétert. Teste feketés, de az előhátán vörös sávok vannak és a potrohgyűrűk hátulsó szegélye is sárgásvörös. Hasonlóképpen vöröses, olykor kissé zöldes a szárnyak töve. A frissen kikelt példányok szárnyerei kezdetben zöldesek, a szín később megy át sárgásvörösbe. Első pár combjuk hasi oldalán két-két, nagy méretű fogat viselnek. A hozzá leginkább hasonló hazai faj a szintén természetes *mannakabóca* (*Cicada orni*), de ennek szárnyát az ereket mentén fekete foltok díszítik és alapszíne inkább szürkés.

Az óriás énekeskabóca a Földközi-tenger partvidékén mindenhol előfordul, de Németország déli tartományában és a Közel-Keleten is honos. Közép-Európában Magyarországtól északra már csak elvétve található, Csehországban és Szlovákiában pedig ritkaságnak

Óriás énekeskabóca nyitott szárnyú és tölgyfaágon ülő példánya az elhagyott lárvabőrrel
(Pál János grafikája)

számít. Hazánkban a Balaton-felvidéken és a Budai-hegységben él nagyobb számban, de az utóbbi években terjedésnek indult a Nyugat-Dunántúlon is, sőt, északi területeinken is bárhol felbukkanhat. A klímaváltozás nyilván kedvez e melegkedvelő, őshonos fajunknak és északi irányú terjedése is ezzel magyarázható. Előnyben részesíti a meleg, dombvidéki erdőket – különösen akkor, ha a lombhullatók között fenyőféléket is talál. Hazánkban 1982 óta védett, eszmei értéke 5000 Ft.

Az óriás énekeskabóca énekét június-július folyamán hallhatjuk, többnyire a nap legmelegebb óráiban. Intenzitását és fémes tónusát tekintve e hang kissé emlékeztet az éneklő lomboscsöcske és a nyerges csöcske ciripelésére, bár az utóbbiak merőben másképpen képezik a hangot (a tücskök, csöcskék és sáskák szárnyaik vagy szárnyuk és lábuk ütemes összedörzsölésével ciripelnek). A természetjáróknak ezenkívül még a berki tücsökmadár messze hangzó és monoton éneke is felidézheti a kabócahangot. Az óriás énekeskabócat az erősebb testű, rovarfogyasztó madarak, mint a gébicsek, és esetleg a szalakóta elkaphatják, bár nincs konkrét adatunk ilyen megfigyelésről. A földből kimászó lárvákat a sün, a borz és a vaddisznó, de akár a nyest is tizedelhetik.

Szél Győző

Az Év Hala, a bodorka

Az elmúlt évek „hagyományához” híven, idén is megrendezésre került Az Év hala választás, melyre szeretettel vártuk a kedves természet- és halbarátok szavazatait. A Magyar Haltani Társaság tagjai hosszas tanakodást követően úgy döntöttek, hogy ez évben a *bodorkát* (*Rutilus rutilus*), a *széles durbincsot* (*Gymnocephalus baloni*) és a *bagolykeszeget* (*Ballerus sapa*) jelölik meg mint választható halfajokat a nemes címért. A korábbi évekhez képest valamivel kevesebb, összesen 4155 szavazat érkezett online felületünkön keresztül. A szavazatok számát és arányát tekintve nem volt kétséges, hogy Az Év Hala címet 2022-ben a horgászok egyik kedvelt halának, a bodorkának ítélte oda a közönség, mely a szavazatok 55%-át (2289 szavazat) szerezte meg. Második helyen a széles durbincs végzett, mely a voksolók közel 25%-ának (1038 szavazat) nyerte el a szívét. Valamivel kevesebb, a szavazatok 20%-át (833) bezsebelve a harmadik helyen a bagolykeszeg végzett.

A győztes részletes ismertetése előtt másik két jelölt halfajunkat is szeretnénk röviden ismertetni, hiszen nem ok nélkül voltak a jelöltek között.

A széles durbincs egy védett fajunk. Kis méretű, zömök testalkatú, jól fejlett példányai is legfeljebb a 15 cm-es hosszt érik el. Testét harántsávban halványbarna színű, apró sötétbarna foltok tarkítják, teste oldalról lapított, magasan ívelt. Igen hasonló hozzá a közel rokon vágódurbincs (*Gymnocephalus cernua*), ami azonban szabálytan sötét foltokkal és robosztusabb testalkattal rendelkezik. Szembetűnő viszonylag természetes feje és nagy szemű, orra lekerekített, hosszúkas, mely alatt kicsiny, csúcsbanyíló szája helyezkedik el. Ivarérettségét 2–3 éves korában éri el, ikráit főleg kavicsos mederanyagra helyezi le. A fiatal ivadékok főként planktonszervezeteket fogyaszt, majd fokozatosan tér át a nagyobb méretű táplálékra, mint a puhatestűek, rovarlárvák, rákok és férgek. Áramlásokkedvelő halfaj, mely főként szürkületkor hagyja el búvóhelyét. A Duna vízrendszerében általánosan megtalálható, valamint a Tisza-tóban is él egy önfenntartó populációja.

A bagolykeszeg különleges nevét jellegzetesen nagy, feltűnő „bagolyszemérol” kapta, melyről már a neves polihisztor, Herman Ottó is említést tett. Népies nevei között megtalálható a *bagókeszeg*, vagy *szápakeszeg*, de gyakran hívták *karikakeszeg*nek is, hogy a halászok által társfajának nevezett *laposkeszegtől* (*Abramis ballerus*) megkülönböztethessék. Teste magas, oldalról lapított, viszonylag kerekdedebb. Kicsiny feje egy rövid, tompa, lekerekített orrban végződik, mely ráborul félig alsó állású szájára. Faroknyele testéhez mérten rövid, ellenben farok alatti úszójával, melynek alapja igen hosszú, egyben fontos elkülönítő bélyeg rokonfajaitól.

A faj elterjedésének nyugati határa a Duna vonaláig, egészen Bajorországig húzódik, míg keleti elterjedése a Fekete-, Azovi-, Kaszpi-tengerre és az Aral-tóra is kiterjed, ezekben ismertek édesvízi és tengervízbe is átvándorló alfajai is.

Csapatosan élő, nagyobb folyóvizeket kedvelő halfajunk, mely főleg a mederfenék közelében szeret tartózkodni, táplálékát a mederanyagban megretjtöző makrogerinctelen szervezetek (szúnyoglárvák, csigák, kagylók) alkotják. Ivarérettségét 4 éves korban éri el, szaporodása májusra tehető, mely során a hímek díszes nászkiütéseket, úgynevezett dorozsmákat öltenek.

Horgászati jelentősége kevésbé számottevő, finomszerelékű fenekező készséggel, vékony giliszta, csontkukac vagy különböző etetőanyagok alkalmazásával fogható. A hazai horgászrekord: 1,90 kg (1970). Húsa szálkás, azonban kiváló ízű, sűrűn beirdalva, paprikás lisztben megforgatva, forró olajban kisütve kiváló, illetve halászevek alaplevéhez, valamint füstölésre kitűnően alkalmas.

A *veresszárnyú koncérként*, vagy *tamáskeszegként* is ismert bodorkát hazai vizeink egyik gyakori halfajaként tartjuk számon. Veresszárnyú jelzőjét narancsos-pirosas színekben játszó úszóinak köszönheti, mely színzet gyakran az állat szemgyűrűjében is megfigyelhető. Teste viszonylag magas, oldalról lapított, melyet viszonylag nagy pikkelyek borítanak. Háta olajzöld, míg oldala ezüstös színzetet visel. Csúcsba nyíló szája az egyik legmegbízhatóbb határozó és elkülönítő bélyeg a közel rokon *vörösszárnyú keszegtől* (*Scardinius erythrophthalmus*). Ugyanilyen megbízható bélyeg a hát- és hasúszók eredési pontja, mely a bodorkánál azonos vonalba esik, ellenében rokonfajával, ahol a hátúszó eredési pontja a hasúszóhoz képest valamivel hátrébb kezdődik.

A bodorka (Harka Ákos felvétele)

Elterjedési területe Európára és Szibériára is kiterjed, csupán néhány ország és szigetvilág halfaunájából hiányzik. Külső bélyegeinek tekintetében számos alfaját is azonosították az elmúlt évek során, azonban a legtöbb szakirodalom egységesnek tekinti a fajt. Ez alól kivételt képez vándorló formája (*Rutilus rutilus morpha migratorius*), mely igen gyors növekedéssel rendelkezik, Oroszországban pedig kiemelkedő gazdasági jelentőséggel is bír.

Elterjedési területe Európára és Szibériára is kiterjed, csupán néhány ország és szigetvilág halfaunájából hiányzik. Külső bélyegeinek tekintetében számos alfaját is azonosították az elmúlt évek során, azonban a legtöbb szakirodalom egységesnek tekinti a fajt. Ez alól kivételt képez vándorló formája (*Rutilus rutilus morpha migratorius*), mely igen gyors növekedéssel rendelkezik, Oroszországban pedig kiemelkedő gazdasági jelentőséggel is bír.

A gyorsfolyású hegy- és dombvidéki vízfolyások kivételével szinte mindenhol megtalálható hazánkban, élőhelyét tekintve kevésbé igényes halfajunk. Elsősorban a mélyebb vízű, lassabban áramló folyószakaszokat részesíti előnyben, de kedveli a keményebb meder-

aljazatot, valamint a vízinövényzet jelenlétét is. Állóvizek tekintetében főként a növényzetel kevésbé benőtt, még fel nem iszapolódott tavakban és holtágakban találkozhatunk vele.

Ivarérettségét 3–4 éves korában éri el, ezt követően április–május környékén a kifejlett egyedek csapatokba verődve keresik fel a tavaszi áradások során elöntött szárazföldi növényzetet, hogy lerakhassák ikrájukat. Gyakori, hogy más pontyfélékkel közösen használnak egy adott ívóhelyet, mely gyakran a bodorkának más pontyfélékkel alkotott hibridjét eredményezi. A növényzet mint ívási szubsztrátum fontos számára, így olykor a süllők (*Sander lucioperca*) számára létesített mesterséges fészkekre is lerakja ikráit. A növényzetre lerakott, ragadós ikrák száma testtömegkilogrammonként elérheti a 100–150 ezret is, melyek kikelési idejéről a szakirodalom is eltérő adatokat közöl.

A kikelő ivadék élete első szakaszában főleg zooplankton-szervezetekkel (pl. kerekeshégek) táplálkozik, élete második évében tér át a különféle makrogerinctelenek (pl. rovarlárvák, csigák, kagylók) fogyasztására, valamint nem veti meg a magasabb rendű növények hajtásait sem, idősebb korára pedig már a haleredetű táplálék is szerepel étlapján.

Bár kis méretű, gyakori előfordulása révén vizeink kiemelt jelentőségű halfaja. Fontos tápláléka számos ragadozó halfajunknak, ezért csalihalként is előszeretettel alkalmazzák a hazai horgászok. Nem csupán csalihalként kiemelkedő szerepe a horgászok körében, sok esetben az első horgászszakmányok, gyerekkori élmények között tartják számon. Hazai horgászrekordja 1,9 kg (2000). A nagyobb példányok a keszeghorgászatok kedvelt fogásai, gasztronómiai tekintetben pedig keszegféléinkhez hasonlóan kedvelt fogás. Sűrűn beirdalva, paprikás lisztben megforgatva igazi ínycséség lehet az asztalon.

Somogyi Dóra–Antal László–Nyeste Krisztián

Az Év Madara, a zöld küllő

A Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület (MME) több mint 40 éve indította el *Az Év Madara* nevet viselő programját, amellyel egy-egy arra érdemes madárfaj megóvásának szükségességére kívánja felhívni a figyelmet.

Míg korábban az egyesület szakmai testülete jelölte ki ezt a fajt vagy akár fajcsoportot (hiszen voltak már gyűjtőnéven a fecskék, illetve a cinegék is az év madarai), az utóbbi időkben a korszellemnek megfelelő internetes szavazás dönt erről. No persze némiképp irányított a választás, hiszen az érdeklődők a hazánkban előforduló közel 450 madárfaj közül mindössze három közül választhatnak.

Idén az egymástól ismertségben és megjelenésben is jelentősen eltérő jelöltek: a *kékbecy*, a *vörös gém*, valamint a *zöld küllő* közül a legutóbbi nyert.

E kevésbé ismert harkály tudományos neve is mutatja legfőbb jellegzetességét, hiszen a latin és görög harkály, azaz *Picus* nemzetségnév mögött a *viridis* fajnév latinul zöldet jelent, s ennek megfelelően szinte minden európai nyelvben ez alapján kapta nevét e szép madár.

A zöld küllő elterjedési területe kontinensünk lombos erdő övezete, ahol mindössze Skandinávia középső régióiban hatol fel legészakabbra. Keletre Iránig találjuk meg, de hiányzik a Földközi-tenger szigeteiről és Írországból. Legnyugatibb állománya az Egyesült Királyság erdős területeit lakja. Az Ibériai-félszigeten nem fordul elő, ott egy nemrégiben még alfajának tartott rokona, az *ibériai küllő* él.

Összállományát egy-három millió pár közé teszik; a bizonytalanság fő oka – mint annyi más hasonló esetben – az orosz állomány létszámának nehéz meghatározása. Mindenesetre a Természetvédelmi Világszövetség (angol nevének rövidítéséből származóan az IUCN) szerint növekvő trendet mutat, ezért a kevésbé fenyegetett fajok közé sorolják. Hazai állománya sem mutat rosszabb képet: Magyarországon napjainkban 15 000–17 000 párja él, és a faj státusza nálunk is stabil, illetve enyhén emelkedőnek tekintett. Mindemellett törvény általi oltalomban részesülő védett madárfaj, természetvédelmi értéke egyedenként 50 000 Ft.

A harkályokra azonban valóban érdemes odafigyelni, hiszen jól jelzik élőhelyeik minőségének változását. A hazai erdőkre – kiterjedésüket illetően – ugyan nem lehet panaszunk, ám a minőség terén, értve ezalatt a természetszerűséget, azaz a valódi erdőképet mutató állományokat, sajnos komoly hiányosságokkal küzdünk országos szinten. Az idős, érintetlen, valamint élőhelyszerkezeti elemekben gazdag, többkorú és vegyes fafajú állományok, a lábon álló és fekvő holt fa, az odvas, gombás, göcsörtös fák (ún. *böhöncök*) vagy az egyszerű szemlélő számára rendezetlen erdőkép mind-mind olyan „kellék”, amely nélkül csak díszlet, és nem erdő az erdő! Ahol azonban ezek rendelkezésre állnak és az erdőgazdálkodói nyomás (értve ezalatt pl. a sűrű úthálózatot, a vízelvezetést, a gazdasági célú termelési kényszerből eredő egyéb problémákat stb.) sem túlzott mértékű, nos, ott biztos szép számban találjuk a „*fák doktora*”-it, azaz a harkályokat. Az e csoportba tartozó madarak valóban a farontó rovarok lárváival, emberi szempontból káros „*férgekkel*” táplálkoznak.

A zöld küllő némiképp kilóg ebből a sorból. Noha szép piros sapkát visel, mégsem a fákon, hanem inkább a földön tartózkodik, mivel táplálékának jelentős részét jelentik a talajon élő hangyák. Több mint tíz centiméter hosszban kiölthető nyelvével mélyen a járatokba hatolva szedegeti össze a kifejlett rovarok mellett a lárvákat és bábokat is, miközben gyakran szétdúlja a magasra épített bolyokat. Természetesen emellett azért fákon is táplálkozik, óvatosan kopácsolva keresgél a puha holt részekben fejlődő cincérlárvák vagy egyéb méretes rovar táplálék után. Ősz táján pedig csonthéjas terméseket, például diót vagy mogyorót is fogyaszt, valamint bogyókat, gyümölcsöket is csipeget. Nem féli az embert sem, gyakran jelenik meg kertekben vagy látogatott parkokban, arborétumokban, de házak közelében is, ahol előszeretettel csipkedi (mészpótlás okán) a vakolatot vagy akár a tetőcserepek fugáit is.

A zöld küllőt – érdekes színezete mellett – a hangja is jól jellemzi. Messzire elhallatszó, többtagú *klü-klü-klü* kacagása a kora tavaszi erdők, parkok ismert hangja, végeredményben nevét is erről kapta, amely korábban csak népi névként került említésre a *külü* és *zsóna* mellett. Herman Ottó jó száz évvel ezelőtti, de mind a mai napig szívesen felemlített *A madarak hasznáról és káráról* című művében így emlékezik meg az ott még *zöld harkály* néven tárgyalt madárról:

„... *Fáradhatlanul ácsoló, a férgeket kiszedegető igen hasznos madár, mely íves röppüléssel szálldos fáról-fára és mindig alulról kezdi a felkúszást, keresve a fa elbetegesedett, korhadó részeit, a melyekbe lyukakat farag, hogy a pondrókhoz hosszú nyelvvel hozzáférhessen, azokat kiszigonyozhassa. De éppen oly buzgó az erdő földjén is, hol a hangyabolyokat gyalogosan keresi fel, kilyukasztgatja s mikor a hangyák nagymérgesen és tömegesen kigyülekeznek, közéjük böki hosszú ragadós nyelvét, a melyre mint valami friss lépveszőre reátapadnak, hogy pillanat alatt az ácsoló madár gyomrába vándoroljanak. Ezt a furfangot télen át is úzi és bizony kibontogatja a keményre fagyott bolyok oldalát, hogy a téli álomban szunnyadozó hangyanépet megdézsmálja.*”

*Hangos madár, melynek «klüklüklüklü» szavától csak úgy zeng ez erdő.
Gyümölcsösökben tiszta áldás, valóságos felcsere a betegesedő fáknak, azért kíméletet érdemel.*

Nálunk még jócskán van.”

Nos, hogy a 120 évvel ezelőtt leírtak további 120 év múlva is érvényesek legyenek, nem elég a papíron történő védelem és rajongás – a valóságban is ki kell állni a természeti értékek, a magyar erdők és az abban élő fajok, így a zöld küllő védelméért is!

Épp ezért jött létre immár két éve a Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület (MME) Harkályvédelmi Szakosztálya, amelynek elsődleges törekvése e remek állatcsoport megismertetése és védelmének hosszú távú szavatolása a fenntartható fejlődés álcája mögé bújó rövid távú gazdasági érdekek vezérelte élőhely-átalakítással, -pusztítással, erdőkiélessel és nagyarányú tájrombolással szemben.

További információk Az Év Madaráról (és még sok minden másról) a Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület oldalán találhatóak: www.mme.hu

Selmezi Kovács Ádám

HÍREK

Digitalizáló központ a nemzeti könyvtárban. Mostantól az Országos Széchényi Könyvtár rendelkezik Közép-Euró közgyűjteményei közül a legnagyobb és legmodernebb eszközparkkal, amely évente tízmillió oldal digitalizálását teszi lehetővé – mondta a digitalizáló központ ünnepélyes átadásán Gulyás Gergely Miniszterelnökséget vezető miniszter 2022. február 11-én. Az eseményhez kapcsolódva együttműködési megállapodás jött létre a nemzeti könyvtár és a Haydneum – Magyar Régizenei Központ között. [...] – A kormány 2016-os döntése értelmében, az országos könyvtári rendszer részeként európai szinten is a legjelentősebbek közé tartozó digitalizációs központot tudunk kialakítani – emelte ki Rózsa Dávid főigazgató. Elmondása szerint a modern központban klimatizált teret hoztak létre, kidolgozták a szükséges hardveres és szoftveres környezetet. Vashegyi György, a Nemzeti Kulturális Tanács és a Magyar Művészeti Akadémia elnöke a Haydneum – Magyar Régizenei Központ és az OSZK között született együttműködés kapcsán megjegyezte: az új digitalizáló központ segítségével a Haydneum munkatársainak részvételével feldolgozzák a hazánkban fellelhető, jelentős kulturális értéket képviselő, 1600 és 1850 között keletkezett zeneművészeti és zenetudományos emlékeket. Az átadás után tartott sajtóbejáráson betekintést nyerhettünk a korszerű eszközpark működésébe. A gépek közül az egyik legkülönlegesebb a ma még ritkaságnak számító vákuumos robotskenner, amely óránként tízezer oldalt képes feldolgozni. De a harminc szakembert foglalkoztató központban a könyveken, térképeken, középkori kódexeken kívül régi kották, hangfelvételek, mozgóképek digitalizálására is van lehetőség. [...] (Petrovics Gabriella: Digitalizálják a magyar Gutenberg-galaxist. Magyar Nemzet 2022. febr. 12.)

Felülről látatom hazámat

Bemutatkozik a Civertan Grafikai Stúdió

Történetünk egy szép utazással indult: csehországi kastélytúránkon látványos rajzokat és grafikus tájékoztató térképeket vásároltunk. Ekkor kezdett érlelődni a gondolat, hogy jó lenne itthon is ilyenekkel segíteni az utazók tájékozódását. Számptalan légifotónk, folyamatos bővülésük jó alapot adott ehhez a munkához. A légifotózásból logikusan következne, hogy később térképeket kezdünk el készíteni, de amint olvashatják, a történet ennél azért sokkal összetettebb.

Az elmúlt két évtizedben, melynek során folyamatosan bővítettük légifotó-adattárunkat, sokszor szeltük keresztül-kasul Magyarország légterét. Rengeteg fel- és leszállás, számptalan levegőben töltött óra eredményeként hazánk szinte valamennyi településéről készítettünk már légi felvételt. A legtöbb helyszínről több alkalommal is, különböző években és eltérő évszakokban. Nagyon sok minden változott ennyi idő alatt. Épületeket bontottak el, újakat emeltek vagy éppen felújítottak, átalakítottak. Sok légifelvételünknek ma már komoly dokumentációs értéke van, hiszen a rajta látható városrész megváltozott azóta. Ezért is fordulnak hozzánk rendszeresen helytörténészek, akik kiadványok, kiállítások illusztrálásához vagy éppen a kutatásaikhoz használják a fotóinkat. Visszatérő partnereink az építészek is, akik a tervdokumentációk, látványtervek készítésekor veszik nagy hasznát képeinknek, például műemlékek felújításakor. Örömmel segítünk minden ilyen alkalommal.

Egy-egy légifelvétel nem a megszokott szemszögből mutatja meg az épületeket, városrészeket. Segítségükkel olyan részletek is feltáruulnak, amelyek az utcáról nem láthatók. Bepillanthatunk olyan helyszínekre is, amelyek a hétköznapi szemlélő számára láthatatlanok.

Több mint 700 ezer légifelvételt őrzünk archívumunkban, nagyobb részben hazai helyszínekről, de a Kárpát-medence magyar vonatkozású területei felett is készítettünk képeket. Ezek legnagyobb része már digitális technikával, nagy felbontásban készült. Olyan minőségben, hogy akár egy óriásplakátra is felhasználha-

*A somogyvámosi pusztatemplom légifotója
(Civertan Grafikai Stúdió)*

keresik fel, és a már meglátogatott helyszínt ki is pipálják. Ha pedig végigjárták egy térkép összes műemlékét, tematikus térképeink gazdag választékából újat vásárolnak.

Látványtérképeink egységes koncepció alapján készülnek, egy-egy tematika köré fel-sorakoztatva mutatják be a látnivalókat (várak, kastélyok, kolostorok, emlékházak stb.). Minden műemléket képen is megjelenítünk (elsősorban légi fotón), rövid szöveges leírás is összefoglalja történetüket, és praktikus tippekkel is kedvet csinálunk a felkeresésükhöz. A hátoldal Magyarországot ábrázolja, amelyen bejelöljük a bemutatott helyszíneket, mindezt a műemlékek egyedi grafikáiból álló fríz köríti.

Látványtérkép-családunk immár tíztagú, összesen 500 olyan épületet és helyszínt örökítenek meg, amelyek fontos szerepet tölthettek be Magyarország múltjában. Kalauzolásukkal a honfoglalás, az államalapítás korától járhatjuk végig hazánk legszebb, legjelentősebb műemlékeit, történelmi tájait.

Az egykori csehországi kirándulás élménye egy további ágon is szárba szökken: elkezdünk településtérképeket rajzolni. Ezek kiemelt helyszíneken, nagy méretű táblákon ábrázolják az adott környezet – település, városrész, kistáj, régió – kiemelt látnivalóit, képi eszközökkel tájékoztatnak, informálnak. Ferenc Tamás grafikus kollégánkkal először Szombathely városának a Szent Márton-zarándokút-vonalat rajzoltattuk meg. Ezt követte a Gömör–Tornai-karszt – az Aggteleki Nemzeti Park – bemutatása. Majd az ország legkülönbözőbb részén fekvő kisebb és nagyobb települések: Súr, Szomolya, Barnag, Nemesvámos, Sződliget, Kincsesbánya, Paks, Nyírbogdány, Tab és vonzáskörzetük látványtérképei következtek az ország több régiójából, köztük az egyik kedvencünk, a Velencei-tó és környéke. Ez utóbbiak óriás táblákon a tó körül több helyszínen is láthatók. Bármikor járunk arra, mindig kirándulók böngészik, akik innen merítenek ötletet, hogy merre menjenek, mit nézzenek meg a környéken.

Ezek a térképek is egyedi grafikai megjelenéssel készülnek, melyekhez szintén légifelvétel szolgáltatja az alapot. Készítünk egészen részletes – utcaszerkezettel, házakkal ábrázolt – településtérképeket is, emellett kisebb régiók bemutatásával is megbíztak már minket.

Igazán különleges projektünk volt az a „*taposótérkép*”, amely Katalinpusztán, a látogatóközpont területén található. Ez egy huszonnégy négyzetméteres grafikus térkép, amelyiken a Börzsöny és a Dunakanyar több tucat nevezetessége, látogatóhelyei szerepelnek, de bemutatja a területen található kisvasutakat, horgásztavakat és várakat is, tehát minden olyan látnivalót, amely a kirándulókat érdekelheti. Földre festett térképünk látványosságait a vendégek szó szerint bejárhatják, amit különösen a gyermekek nagy örömmel meg is tesznek.

Egyedileg rajzolt grafikus térképeink varázsát, akárcsak a légi felvételek esetében, különleges látványuk adja. Mivel a szemlélő nem a megszokott nézőpontot kapja, olyan épültre is rácsodálkozhat, amelyiket pedig töviről hegyire ismer, hiszen akár naponta elmegy mellette. Éppen ezért biztosak vagyunk abban, hogy egy ilyen településtérkép nemcsak a turisták miatt hasznos. A helyben élők is büszkén fedezhetik fel újra környezetüket, vagy az esetleg általuk sem ismert közeli kiránduló helyszíneket.

Úgy érezzük, hogy ezekkel a térképekkel is – csakúgy, mint a légifotókkal – dokumentálunk. Egyedi ábrázolásaink megőrzik a műemlékek, épületek korabeli képét, szöveges leírásaik pedig bővebben tájékoztatnak. Büszkéek vagyunk arra, hogy kiadványaink rányitják az emberek szemét hazánk szépségeire, és útnak indítják őket az ország felfedezésére.

László János

A gölle–uzdpusztai Szent László-kápolna

Fekete István író szülőfalujának határában található a Svastics család sírkápolnája. A Szent László-kápolna 1882–1885 táján épült. A sírhelyet bocsári Svastics László volt 48-as honvéd főhadnagy építtette. Az épület tégláit helyben égették és „S” monogrammal látták el. A család elhunyt tagjai a kápolna alatti kriptába temetkeztek. Itt helyezték el Svastics László koporsóját 1887. szeptember 6-án, akit a kaposvári beszentalás után szállítottak az uzdi temetőkápolnába. Ő 62 éves korában hunyt el. Legutoljára Chernel Gyuláné Svastics Rozáliát, Svastics László leányát helyezték itt végső nyugalomra 1939. március 4-én. Ő volt az uzdi birtok utolsó tulajdonosa, aki 82 évet élt.

A Szent László-kápolna (Bodó Ákos felvétele)

Kovács Ernő volt polgármesterrel már régi vágyunk volt, hogy a kápolnát meg kellene menteni az utókor számára. 2021. április 2-án egy lelkes göllei csapat társadalmi munkában, Novák Márk jelenlegi polgármesterrel az élen megtisztították a kápolnát és környékét az évtizedes fáktól és bozótól. Ekkor került sor a temető rendbetételére is. Majd 2021. november 8-án dr. Márton Kálmán ügyvéd panziójában gyűltünk össze a kápolna megmentése érdekében. Ott többek között jelen voltak Kovács Ernő, dr. Márton Kálmán, Kovács Adorján, Novák Márk polgármester, Kovács Csongor és jómagam. Megbeszéltük a pályázási lehetőségeket és elhatároztuk a széles körű adománygyűjtés lehetőségét is. 2021. december 21-én pedig összeült a helyi Értéktár Bizottság, ez alkalommal többek között védetté nyilvánítottuk a kápolnát, mely önkormányzati tulajdonban van, ezzel megkönnyítettük a pályázási lehetőségeket. Az önkormányzat hamarosan megnyitja azt az alszámlát, ahova a T. Polgárok, gölleiek és az elszármazottak utalhatják majd a felajánlani szánt összegeket. E nemes feladathoz csatlakozni kíván a dombóvári Fekete István Kulturális Egyesület is.

Bodó Imre

Az Élet Fája Szokolyán

Kun Éva keramikusművész alkotásai a Börzsöny Gyöngye Óvoda és Bölcsődében

Szokolya Pest megyében, a Börzsöny hegység lábainál elterülő kis falu. A Dunától egy kar-nyújtásnyira, a Börzsöny legnagyobb kiterjedésű és egyik legszebb medencéjében, a Morgó-patak völgyében fekszik. Hamarosan végéhez ér óvodájának felújítása. Az intézmény több pályázati forrásnak köszönhetően kívül-belül korszerűsítve, megújult környezetben várja majd az aprónépet. A – szépre és jóra fogékony – különleges emberek összefogása eredményeképpen különleges kerámia-alkotásokkal gazdagodott a térség, a község közös-sége és gyermekintézménye. Lám, egy pályázati forrást ily módon – nemes küldetesként – is fel lehet használni!

A közmondás szerint, de valójában is talán, egy egész falu kell egy gyermek felnevelésé-hez. Amikor egy gyermek arcára tekintünk, a jövőt látjuk, az álmaikra gondolunk, s arra, hogy mit tartogat számukra az élet, és mi mindenre lehetnek képesek. *„A szél kihívásaira a fa a gyökereivel válaszol”* – írja Illyés Gyula. Elismerésre méltó Szokolya településen a több éve működő Életfa Program, melynek keretében mindig az előző évben született gyerme-kek örömeire ültetnek díszfákat a közterületeken. A kezdeményezéshez készült egy logó is, amely egy életfát ábrázol. A program célja a gyermekek környezettudatosságra nevelése, ezáltal a természeti értékek megismertetése és megőrzése, valamint a közös munka érté-keinek megteremtése. Amellett, hogy környezettudatosságra neveli a jövő generációit, a településhez is köti őket, hiszen életük során mindig lesz mihez visszatérniük. Szokolyán a szeretet jegyében minden gyermek *„gyökeret kap és szárnyakat”*. A megtartó erőt, és ma-gokat, s a lehetőséget, hogy lelkük kiteljesedve szelek szárnyán magasra repüljön... Tartást kapnak, hogy új utakat járva tudják, hova tartoznak.

*„Kik vagyunk? Honnan jöttünk?
Hová megyünk? Minden csupa titok.
Alkotni annyi, mint itt hagyni
ujjaink nyomát, az utánunk jövőknek.
Itt hagyni lelkünk energia lenyomatát
egy-egy tárgyban, hogy tovább sugározza
azt valahol, valakire, akik megnézik, megérintik,
együtt élnek vele.”*

Kun Éva (és leánya, Tóth Bori textilművész közös) hitvallása ez.

Kun Éva keramikusművész patinás szépségű, magas tűzőn égetett samott, arany lüsz-teres angyalaiival – s néhány más témájú kerámiájával – Gödöllőn (nagyzüleim városá-ban) a Varga Galériában találkoztam legelőször. Személyesen nem sokkal később – alkotói közösségében – a Gödöllői Iparművészeti Műhelyben egy tárlattal egybekötött kerti par-tin ismerkedtünk meg, s nagy öröömre nemsokára veresegyházi otthonában vendéges-kedve ámulhattam művei láttán. Azóta sok esztendő telt el... Egy évtizede már annak, hogy második otthonom a Dunakanyar lett, ott is Kismaros-Börzsönlyiget. A szomszéd-

dos Szokolya, a festői környezetben lévő település így előttem nem ismeretlen. Boldogan olvastam a napokban a hírt, hogy a község óvodáját Kun Éva keramikumművész alkotásai díszítik majd...

Fő díszítő elemként a gyermekintézmény aulájában kap helyet a művésznő két méter átmérőjű *Életfája*, hiszen azok a gyermekek járnak és járnak majd ide, akik tiszteletére mind az Életfa Program, mind pedig az életfa logó megszületett. A nagy lélegzetű szépséges kerámia a magyar népművészetben és a gazdag magyar mesevilágban ismert „*égig érő fa*”-ként, vagy „*világfa*”-ként jelenik meg. A fa a világ maga, az Ég köldöke, a föld közepe, ha kell: a világ boltozatán túlig érő ág, a menny kapuja...

*Utolsó simítások Kun Éva „Életfa”-ján
(A szerző felvétele)*

szetében ligetek, csupa zöldellő fák, üde rétek sorakoznak, a lomb alatt szárnyaló madarak laknak, a felfutó szőlőindák között emberi sorsok, emlékképek, angyali érintések, képi mozzanatok tűnnek fel, amelyben kifejeződik a lelkisége és szelleme is. A gazdag alkotói világban a művész legbelsőbb titka, érzélemlépe tárul fel, de általuk tükröt is tart elénk.

A gyermek: maga a „*Remény*”. Az „*óvoda ékköve*”-ben az élet csodáját látjuk, az életet, amely „*megfog, kibontakozik, erősödik, s végül felcseperedik*”. Kun Éva újabb gyönyörűségei alkotásaiban „*itt hagyta ujjainak nyomát az utánunk jövőknek, s lelkének energia lenyomatát, hogy tovább sugározza azt valahol, valakire, akik megnézik, megérintik, együtt élnek vele*”. Sugárzóan kedves, „*angyali*” személyében az életet, az embert mélységesen tisztelő, adakozó alkotóművészt ismerhették meg gyermekek és felnőttek...

Időfátyolt áttörő agyagtáblák, drága ékkövek... Éva kiállításain a türkízesen irizáló, okkerbe fénylő, de natúr vagy éppenséggel pompeji vörösben izzó kerámiai a „*Smaragd-tábla Bölcselété*”-t tárják fel, nem más, mint a reményt. Az ősiség szellemiségével és szakralitással telített „*kövein*”, „*tábláin*” a babiloni, mezopotámiai, tatárlakai idők látjuk állani, amelyek az „*Aranykor*”-t idézik és sejtetik. Azt a hitet keltik életre és erősítik meg, hogy ebben a darabokra hullott világban „*a dolgok eredeti, természetes, valódi vagy tökéletes állapotukba visszahelyezhetők*”.

A szépséges tárgyokban mázazva, égetve, írva, róva, rajzolva, karcolva analógiát találunk a népművészet, a képző- és iparművészet, a naiv művészet, az ősművészet és a kor művészete között. A láttató gondolat-, jel-, szimbólum-gazdag műveken pazar kézzel vannak elhintve a szépségek. A kompozíció egységén a nagy egészen belül különös szerephez jutnak az apró részletek, a madonnákon bizánci, barokk, reneszánsz, szecessziós elemek.

Éva Mezőtúrtól Veresegyházig – a „*nomád nemzedék*”, a népművészet kitérőin át – hosszú utat járt be. Érett, kiforrott művé-

Borka Elly

Egy székely kincsőrző és gyűjteménye

Csíkyszereda keleti peremén egy háromszobás földszinti tömbházlakás különleges népművészeti kincseket rejt. Az 1939. január elsején Csíkсомlyón született, majd Csíkpálfalván nevelkedett Csiszér Imre tanító bácsit a szűkebb környezete ugyan ismeri, de munkásságáról minden székely embernek tudnia kellene. Imre bácsi azok közé a jó néptanítók közé tartozik, akik nemcsak tanítottak, hanem neveltek is, akik kis tanítványaiknak és egész közösségüknek többet adtak, mint amennyit elvárt tőlük a rendszer.

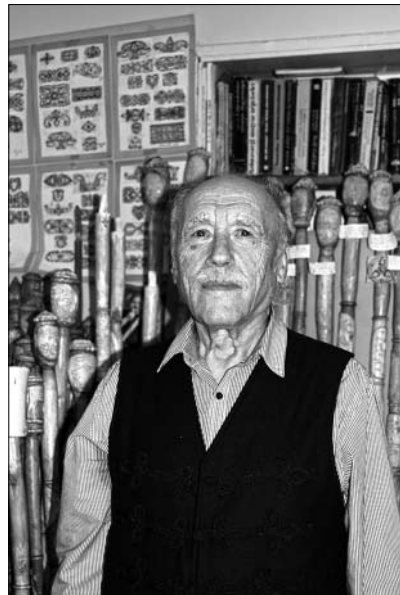
Tanítói pályafutását 1960-ban Csíkszentkirályon kezdte. Itt kezdett el tanítványai bevonásával néprajzi tárgyakat gyűjteni és a kályhacsempéken, kovácsoltvas eszközökön, fatárgyakon és kelméken megtalált díszítőmotívumok terelték a figyelmét a magyar népi ornamentika felé.

Az öreg házakból, disznóólak padlásáról és a föld alól előkerült kincseket először az osztályterme sarkaiban, majd egy fásszínben tárolta és ezzel a több száz darabos gyűjteményével megalapozta Csíkszentkirályi falumúzeumát.

Kiváló rajztehetséggel lévén megáldva minden tárgyat lerajzolt, s ahol töredékes volt a minta, ott kiegészítette azt. Linóleumba metszette a kályhacsempék, a faragott fatárgyak és a kovácsoltvas eszközök mintáit és ezeket összehasonlította a Kárpát-medence más magyar tájegységein honos mintákkal. Folyamatosan gyűjtötte a magyar lélek által teremtett díszítőmotívumokat az Árpád-kor előtti időktől a XIX. század végéig. Régészeti és néprajzi számunkákat szerzett meg, amelyek eredményeként a saját gyűjtésével együtt ma több mint 6000 mintából álló gyűjteménye van. Aprólékos munkával összegyűjtötte a csíkszentkirályi keresztiszemes varrottások mintakincsét is, amelyet előkészített nyomdai kiadásra.

Napi tanítói munkájának tekintette azt is, hogy saját tanítványainak, valamint 7–8 városi osztálynak – legalább 200 gyermeknek – linóleumba metszett, majd házilag nyomtatott feladatlapokat adott. Reggelente, órák előtt kerékpárral hordta szét az iskoláknak. Húsz esztendő alatt 900 munkalapot készített, amelyekhez mintegy 18 ezer linómetszetet használt fel. A gyerekek még a fénymásológépek megjelenése és elterjedése után is szívesebben választották az ő feladatlapjait, mint a nyomdáknál kiadott munkafüzeteket.

Huszonnyolc év csíkszentkirályi tanítóskodás után Csíkcsobotfalvára került, ahonnan 23 esztendeje vonult nyugdíjba. A kincsteremtés igazából a nyugdíjas éve alatt teljesedett ki, ugyanis az utóbbi két évtized alatt hozta létre azt a különleges népművészeti gyűjteményt, amely ma a lakását egyedivé teszi a Kárpát-hazában. A három szobában és az előszobában ott van a múltunk. A falakra és bútorokra akasztott, kartonlapokra ragasztott virágminták és állatábrázolások látványa feltölti a lelket, s ugyanakkor megerősíti a szemlélődőt magyarságtudatában.

Csiszér Imre (A szerző felvétele)

A nyugdíjas esztendők termése az a 800 székely pásztorbot is, amelyeken meglevenítődik mindaz, amit őseink évszázadokon át diszítőelemekként megteremtettek. Ennyi egyedi faragott pásztorbotot sehol sem lehet együtt látni. Mindegyik bot mást üzen. Beszélő botoknak tudom nevezni ezeket az alkotásokat, amelyeken ötvöződnak a mitikus jelképek, a rovásjelek és kereszténységünk üzenthordozói. A minták 178 magyar településről származnak és azzal, hogy együtt vannak, jelképesen összefogják a magyarságot. Valamennyi botnak a középső, szalagmintás része ötszögű. Ezzel az alkotó Jézus Krisztus 5 szent sebére utal. Kedvenc botjának markolatán a szeged–sövényházi hun–avar temetőben talált szemdész elevenedik meg. A pásztorbotokon kívül faragott guzsalyok, fokosok és „kincses” ládikók tucatjain elevenednek meg az ősi minták. Valamennyi tárgy azt hirdeti, hogy a tanító bácsi lelkében öröm és elégedettség van. Az ösztönzést, a lelkesedést ehhez a kincs-teremtéshez a múlt emlékei adják neki.

Kis gyalupadja felett feszület van, az asztalról a Szűzanya szobra vigyázza munkáját. Imre bácsi Istent szerető ember, aki a felesége egykori rózsafüzéreiből és érméiből egy falra akasztható kartonlapra elkészítette a 14 stációból álló keresztutat, amelyet nemrég a csinódi kisiskolásoknak és tanítónőjüknek ajándékozott. Egy másik kartonlapon a saját életét meghatározó fogalmakat összesítette, akár mintegy üzenetként a mai társadalom felé: hit, remény, szeretet, türelem, bátorság, erény, bizalom, mértékletesség, rend, határozottság, engedelmisség, megbocsájtás, bűnbánat, csend, tisztaság, boldogság, kiegyensúlyozottság, akarat, szorgalom, nyugalom, őszinteség, kitartás, igazságosság, találékonyság, vigasztalás, erősítés, összetartozás és hazaszeretet.

Imre bácsi ars poeticája Mátyás király egyik örök érvényű gondolata: „Az isteni szolgálatra bármilyen idő alkalmas, és mindaz, amit a haza érdekében tesz az ember, nem egyéb, mint Isten szolgálata.”

Sepsiszéki Nagy Balázs

Anyanyelvi est fiataloknak 2.

Beszélgetés Mózes András színművésszel

Az Anyanyelvápolók Szövetsége tavaly indította útjára az *Anyanyelvi est fiataloknak* című sorozatát. Az első vendég Bese Gergő atya volt. 2022. január 18-án, a Józsa Judit Galériában olyan színművészt üdvözölhettünk, akit egy ország ismerhetett meg, hiszen 2021 legnagyobb nézőszámot elérő filmje, az *Elk*rtuk* férfi főszereplője ő volt. Korábban már sorozatokban, filmekben láthattuk Mózes Andrást, de bevallom, nekem a Thália Színházban játszott szerepeivel tűnt fel először: képes volt a legmélyebb lélektani folyamatokat is tisztán ábrázolni, de tudott meríteni a színpadi humor eszköztárából is. Ez a kettő együtt, valljuk be, ritkán van jelen fiatal színészeknél. Az anyanyelvi esten elhangzó beszélgetésből közlünk részleteket.

– *Rögtön kezdjük azzal a bizonyos filmmel, amely a 2006-os októberi közéleti eseményeket dolgozza fel. A színészek hogyan fogadták a hazai politikai élet egyik hírhedt nyilatkozatából vett címet? Ritkán szoktak trágár címet választani egy filmnek, itt „belefért”?*

– Ez a szó még ma is zavarba ejti a nézőket, de ha tetszik, ha nem, ezt nem mi mondtuk ki elsőként, hanem egy kormányfő.

– *Hogyan szoktátok kimondani azt a címet? Elharapják azt a bizonyos ú-t vagy kimondjátok a szót?*

– Nem haraptam el most sem, kimondjuk! A tévés interjúkban inkább körülírják a címet. Érdekes dilemma: mint idézet kimondható-e, vagy akkor is „csúnya” a szánkából, ha mástól vettük?

– *Amikor megkapsz egy szövegekönyvet, mennyire csiszolsz rajta? Van, hogy a magad szája íze szerint igazítod a mondatokat?*

– A tavalyi filmben az, hogy elvállaltam a férfi főszerepet, egyértelműen a forgatókönyvnek volt köszönhető. Meggyőzőtt. A forgatókönyvből vált egyértelművé, hogy ez egy összetett anyag, jó téma, filmként is megállja a helyét. A forgatókönyvet mindig nagy tiszteletben tartom. Nem gondolom, hogy nekem színészként kellene átírnom a profi szerző, fordító vagy dramaturg szövegét. A saját szavaimmal sosem szeretném felruházni a szereplőimet, pont abban segít a szövegekönyv, hogy ne Mózes Andrásként, hanem egy szerepbe bújva álljak a színpadon vagy a kamerák előtt. A szavak, a szófordulatok, a stílus mind-mind nagyon fontosak egy-egy szerep megformálásában, mert a karakter szájából kell hogy elhangozzanak. Olyan helyzet viszont előfordult már, hogy rákérdeztem szövegrészekre a szerzőnél vagy a rendezőnél. A színházban sokkal inkább előfordul, hogy bizonyos részeket kihúzzunk a próbafolyamat során, olyanokat is, amelyeket nem tud az ember jól kimondani, mert valahogy nem áll a szájára.

– *Azt mondtad, nem vagy versmondó alkat, de a „Vers mindenkinek” című műsorban két költemény (Szabó Lőrinc: „Titkos fájdalom”; József Attila: „Az Isten itt állt a hátam mögött”) előadásával ezt jócskán megcáfolod. Valóban alkat kérdése lenne a versmondás, vagy „meg kell rá érni”?*

– Mind a kettő benne van. Nekem nem az a pályához vezető utam története, hogy általános iskolában nagy lelkesedéssel verset mondtam, majd szavalóversenyeken nyertem. Valahogy ez a világ sosem vonzott. Nem éreztem magam olyan izgalmas egyéniségnek, hogy egyedül kiálljak. A színház és a film viszont csapatmunka, ott körülvesznek a társaim, az ő energiáik, gondolatviláguk. Egyedül kiállni és előadni egy verset szakrális dolog. Olyan élettapasztalat kell hozzá, ami talán még nincs meg nekem. Kell valamiféle karcosság, szomorúság, hogy egy szép verset el tudjunk mondani. Mostanában már lenne miről beszélnem egy versben, szóval a dolog vonz, de még keresem a hangomat. Sajnos, az egyetemen nekünk nem tanították, hogyan kell verset mondani. De bízom benne, hogy saját gondolataimat és érzelmeimet is képes leszek majd megfelelően közvetíteni egy versen keresztül.

*Blankó Miklós (balról) és Mózes András
a rendezvényen (Csomos Attila felvétele)*

– Van létjogosultsága ma a versnek, vagy túlhaladt a költészet a világ? Más érdekli az embereket?

– Igen, sokszor más érdekli az embereket. De ha kizárólag azzal kezdünk foglalkozni, hogy mi érdekli az embereket, akkor elvesznek a kulturális kincseink. Nem tűnhetnek el a költemények attól a ténytől, hogy esetleg – első ránézésre – nem „menő” dolog színészként verset mondani. A jó magyartanáron sok múlik – nekem ebben nagy szerencsém volt. A színház, a színdarabok tekintetében is ugyanezt vallom. Gyerekkoromban nem szerettem a színházat, mert unalmas, poros darabokra vittek el. Aztán rájöttem, hogy a színház nem is olyan avítt, mint amilyennek tűnt. Bárhogy is változik a világ, nem szeretném, hogy gépek játsszanak helyettünk, szeretnék színész maradni!

– Ha majd sok-sok év múlva eljön a számvetés ideje, biztos vagyok benne, hogy nem az első filmfőszerep, hanem gyermeked születése jut majd rögtön eszedbe 2021-ből. Változtál színészként is az apává válással?

– Alapvetően minden ember változik: mint egy patak aljába évtizedekig odaszorult kavics, úgy van a helyén, és ahogy folyik a víz, átformálódik; mégis ugyanaz a kavics marad. Színészetünknek minden „szélsőséges” érzélem jót tesz. A lányom születése különösen éles emlékként marad meg a fejemben, mert a filmforgatás utolsó előtti napján érkezett meg a kicsi, így nem tudtam ott lenni a szülésnél. Azóta is folyamatosan alakít rajtam, mint ahogy minden embert változtat a gyermeke. Annyi a különbség, hogy mi, színészek, ezt be is vesszük a szerepeinkbe. Fordítva azért nincs így: nem megyek Otellóként haza! Ott és akkor megszűnik a színház.

Blankó Miklós

A történelem hajszálgyökerei

Az ötvenéves Honismeret Tatabányán

„Minden föld ugyan hazája
A jó embernek: való!
De mégis születte tája
Mindennél előbbvaló.”

(Csokonai: Visszajövetel az Alföldről)

Ötvenedik évfolyamába lépett a *Honismeret* folyóirat. Senki ne lepődjön meg, a római számolás szerint L-es. Március 21-én a Tatabányai József Attila Megyei és Városi Könyvtárban mutattuk be a lapot. Köszönet a szervezésért a Komárom-Esztergom Megyei Péczeli József Honismereti Egyesület elnökszónyának és tagjainak!

Nagy szó: 50 év. Egy félszázad. 1972-ben a *Honismereti Híradó* első lapszáma a *Hová röppül a páva?* címet viselte. Aztán jöttek a különböző tematikák. Dr. Hála József, a Honismereti Szövetség alelnöke, a folyóirat szerkesztője gyorsan végig is pörgette az előadásában a *Honismereti Híradó*, majd későbbi nevén *Honismeret* rövid történetét. Néhány név, akiknek sokat köszönhet a folyóirat: Kanyar József, Töltési Imre, Morvay Péter, Halász Péter, Andrásfalvy Bertalan, Selmeczi-Kovács Attila.

A jelenlévőket Márku Mónika, a könyvtár igazgatóhelyettese és Debreczeni-Droppán Béla, a szövetség elnöke köszöntötte. Az előadást követően dr. Simonik Péter Tapolczainé dr. Sáray Szabó Évával beszélgetett. Éva Tiszavárkonyról érkezett 1962-ben Tatabányára, ahol fiatal könyvtárosként megkapta a Helyismereti Gyűjtemény rendezésének feladatát. A helyismeret legnagyobb ismerője, kutatója Bárdos László volt Tatabányán, akitől Éva vette át a munkát. Kezdetben egy üveges szekrényben talált 1788 és 1792 közötti köteteket, amelyek később – bevállása szerint – egész életére meghatározták a tevékenységét. Ez az öt kötet a komáromi *Mindenes Gyűjtemény* volt, melyet a megyei egyesület névadója, Péczeli József szerkesztett.

Az első magyar ismeretterjesztő folyóirat, a *Mindenes Gyűjtemény* repertóriumát Tapolczainé dr. Sáray Szabó Évával készítette, szerkesztette. Dr. Simonik Péter Tapolczainé dr. Sáray Szabó Évával, a Megyei Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének *Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékéremmel* kitüntetett alapítójával beszélgetett

A délután folytatásaként Bartha Évával, a Szövetség örökös, tiszteletbeli titkárával beszélgetett Juhász Zoltán titkár arról, hogyan jelent meg Komárom-Esztergom Megye a folyóiratban az elmúlt 50 évben. Éva elmondta, hogy miközben tematikusan csoportosította a megyéről szóló írásokat, nagyon gazdag kép bontakozott ki előtte: az 1970-80-as években sok módszertani cikk született, táborokról, szakkörökről, múzeumbarát körök beszámolóit olvashatták a lapban. Azért is fontos ez a munka, emelte ki, hiszen lényegében ez vetette meg sok helyen az alapjait a falumúzeumoknak, tájházaknak, helytörténeti gyűjteményeknek és a helytörténetírásnak.

Juhász Zoltán András

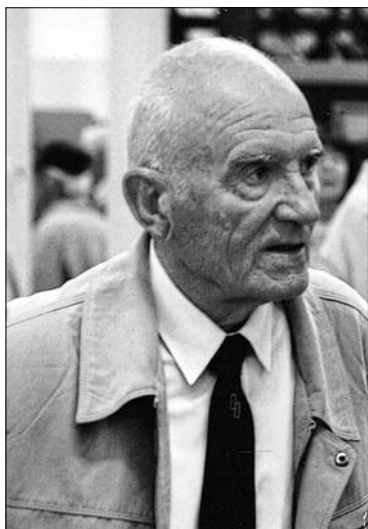
*A rendezvény résztvevői
(Debreczeni-Droppán Béla felvétele)*

*Dr. Simonik Péter Tapolczainé dr. Sáray Szabó Évával,
a megyei könyvtár Helyismereti Gyűjteményének
alapítójával beszélget (Debreczeni-Droppán Béla felvétele)*

Kilencvenéves Albrecht Sándor, Alsóörs helytörténetírója

Öt évvel ezelőtt, a 85. születésnapja alkalmából (még a pandémia előtti „szabad levegős” időben) a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület tagjai és barátai Alsóörsön egy öt közsöntő, „*Alsóörs, ez az a hely...*” című kötettel is megemlékeztek a már Alsóörsi Helytörténeti Műhelynek is nevezhető könyvtárban arról, aki e Balaton-parti községben (a település helytörténetészeinek egyikeként) sorra jelenteti meg a hely szelleméhez hű tanulmányait, könyveit. Most, e csendesebb időben a baráti üdvözlések sokasága jelenthette számára azt, hogy fél évtized múltán, e kerekébb évfordulóján is tisztelettel gondolnak rá, s megköszönik azt a munkáját, amelyet szóban és írásban tett azért, hogy Alsóörs Veszprém megye egyik jelentős helytörténet-kutatói bázisa lett.

Albrecht Sándor (Az Albrecht család archívumából)

Albrecht Sándor 1931. december 20-án született Veszprémben, amelyet egyik otthonának tart, a másik kettő Balatonalmádi, és természetesen: Alsóörs. Tanulmányait gimnáziumban és műszaki területen végezte, s ez utóbbi alapján ipari üzemekben dolgozott, utolsóként a Veszprémi Nyomdában. Az Újságíró Speciális Kollégium elvégzése és a nyomdai munkája alapján lett két megyei lap, a *Napló* és az *Új Hírek* újságírója. Ez utóbbi munkaköréből ment nyugdíjba, s ez számára megadta a lehetőséget arra, hogy a korábbi kisebb-nagyobb helytörténeti cikkei, tanulmányait követően könyveket írjon, szerkesszen. (Húsz éven át a *Halászbokor* című helyi lapban jelentette meg a helytörténeti cikksorozatát, amely egyik alapvetése Alsóörs múltja bemutatásának.)

Alsóörs történetében különös figyelemmel fordult az úgynevezett „*balatoniság*” helyi megjelenésére, amely nem csak egyediséget, különlegességet adott a munkáinak, hanem az egykor itt született és/vagy itt élt jeles személyiségekről (például Endrődi Sándor, Iklódy-Szabó János) írva életútjuk és a műveik alapján mutatta be: számukra mit jelentett ez a táj, a Balaton-felvidék e kis része és a tó itteni találkozási pontja, s ez hogyan befolyásolta őket abban, hogy a „hely

szelleme” tükröződjön a könyvekben, visszaemlékezéseikben. Mindezek mellett különös érdeklődést, figyelmet fordított Veszprém megye képzőművészeti élete és művészei alkotómunkája iránt. Írt róluk, kiállítási programokról, s tartott megnyitókat, gyűjtött művészrajzokat, metszeteket, festményeket, s velük körülölelte magát, az őt ihlető balatoniságát.

Számos önálló és társszerzős könyvet készített, ez utóbbiakat többnyire fotóművész barátaival. Jelentősebb művei: *Szülőföldem Alsóörs* (Alsóörs, 1997), *A régi Alsóörs* (Alsóörs, 1999), *Vágfalvi – A fény csendjében* (Balatonfüzfő, 2003), *Színekbe szőtt vallomások – Vágfalvi festői világa* (Balatonfüzfő, 2007), *Alsóörs képeslapokon* (Alsóörs, 2014). Számos helyi kötet előszavát írta meg, amelyek egyrészt köszönet a szerzőknek, másrészt vallomás az őket körülölelő táj iránti tiszteletükről.

Helyismereti cikkei, tanulmányai jelentős része sporttörténet témájú. Ezek tartalma a megyei és a helyi sport múltja, visszaemlékezések, életút-bemutatók. Különösen fontosak a helyi sportéletet feltáró/bemutató írásai, amelyek jelentős adalékok a Balaton vízi- és a part más sportja múltjának megismertetéséhez.

A helytörténet-kutatás és -írás iránti elkötelezettségét, társadalmiszerep-vállalását jelzi, hogy tagja a Veszprém Megyei Honismereti Egyesületnek, Alsóörs Értéktár Bizottságának és számos más kulturális közösségnek. Kitüntetései hosszú sora nem csak az életútja, a munkássága elismerése, megbecsülése, hanem annak a köztiszteletnek is, amely Albrecht Sándort Veszprém megye kiváló személyiségei között tartja számon: *Alsóörsért* (1999), *Pro Meritis* érem (Veszprém, 1999), *Pro Comitatu* díj (Veszprém megye, 2000), *Emléklap* (Veszprém Megyei Honismereti Egyesület, 2001), *Örökség Díj* (Alsóörs, 2010), *Emléklap* (Honismereti Szövetség, 2010). Életútját, munkásságát számos napilap- és folyóiratcikk, interjú, valamint Veszprém megyei és helyi lexikonok mutatják be.

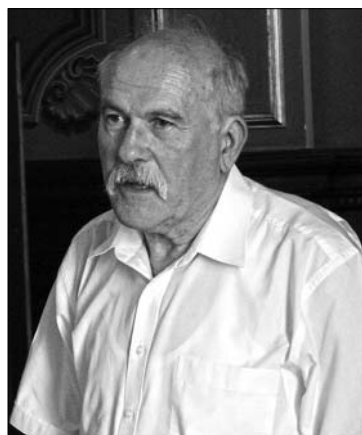
A 90. születésnapja alkalmából a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület tagjai szeretettel köszöntik, és további sikeres helytörténeti munkát kívánnak számára azzal is, hogy még hosszú éveken át legyen alkotótárs az „*alsóörsi műhely*” kutatói, szerzői között.

Tölgyesi József

Köszöntő sorok a 80 esztendő's Selmeczi Kovács Attilának

Egy-egy jeles évforduló mindig ráébredt valamennyiünket az idő könyörtelen múlására, az egymást követő esztendők visszafordíthatatlanságára. Arany Jánossal szólva: „*Hajt az idő gyorsan...*” Ilyenkor erősen elgondolkozunk, számba véve saját esztendeinket is: szinte hihetetlen, hogy Selmeczi Kovács Attila 80 esztendő's! Nem is olyan régen még csodálattal néztünk fel rá egyetemi hallgatóként, majd megtiszteltetésnek vettük, hogy velünk, kezdőkkel hajlandó közös kutatásban részt venni a Fertő mentén és mintha tegnap lett volna, hogy megtisztelte Káli-medencei (1982–1986), majd a Somló környéki (1990–1993) kutatásokat végző csoportunkat. Mindenért őszinte köszönettel tartozunk és örömmel gondolunk a közös munkákra, amelyeknek eredményét, az általa végzett kutatások döntő többségét példát adóan publikálta.

Kutatói pályáját a megbízhatóság, igényesség, pontosság, becsületesség, alaposág jellemezte/jellemzi és ez emberi-baráti, kollegiális kapcsolataira ugyancsak jellemző. Jóindulat, segítőkészség, figyelem társul mindezekhez, ami a fiatalabb kollégákkal való kapcsolatát a mai napig meghatározza. Követésre méltó nagy munkabírása, szakmai felkészültsége, az összefüggések látása és láttatása, a türelem és a derű. Kiváló kapcsolatteremtő képességével, udvariasságával a hely-

Selmeczi Kovács Attila
(Hála József felvétele)

színi vizsgálatok idején mindenkit képes volt szóra bírni, az adatszolgáltatóknak nem csupán házuk ajtaját, de szívét is megnyitotta. Ugyanakkor felhívta figyelmünket olyasmire is, ami először jelentéktelennek tűnt, majd kiderült, hogy fontos láncszeme a vizsgálatnak.

Az ünnepelt 1942-ben született Székesfehérvárott. Középiskolai tanulmányait követően a Debreceni Egyetemen (akkor még Kossuth Lajos Tudományegyetem) magyar–néprajz szakon végzett 1967-ben. Az egyetem Néprajzi Tanszékére 1976 és 1994 között háromszor hívták meg óraadó tanárnak, de tanított Pécsen, a Janus Pannonius Tudományegyetemen és az Eötvös Loránd Tudományegyetemen is. Kezdő esztendeit a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban töltötte 1976-ig, majd 1976–1979 között a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke mellett működő akadémiai kutatóhely tudományos munkatársaként tevékenykedett, 1979–1986 között a MTA Néprajzi Kutató Csoportjának volt tudományos főmunkatársa, 1986–1998-ig a Néprajzi Múzeum főigazgató-helyettese, majd az intézmény főmuzeológusa főtanácsosi címmel. Bölcsészdoktori értekezését 1969-ben védte meg, kandidátusi fokozatát 1978-ban nyerte el, 1996-ban pedig a néprajztudomány doktora akadémiai tudományos fokozat birtokosa lett.

Selmeczi Kovács Attila kutatásai a gazdaságnéprajz (földművelés, állattartás, gazdasági munkaeszközök és épületek funkciója, típusai), a népművészet (nemzeti jelképeink, a címerünk és ezek vallási néprajzi vetületei) és a tudománytörténet (Györffy István, Reguly Antal munkássága, életműve stb.) területét fedik le, több száz tanulmánnyal, önálló kötetekkel magyar, német, angol, finn nyelveken. Külön kiemelést érdemel a magyarországi olajnövény-kultúra feltárása, amelynek református egyházművészeti vonatkozása is megragadható. Elmondható, hogy alig akad olyan földrajzi táj a magyar nyelvterületen, ahol kutatóként ne fordult volna meg. Külön kiemelendő a Káli-medence nyolc települése gazdálkodási jellemzőinek feltárása és önálló kötetben közreadása 2020-ban, hisz ez előzmény nélküli munka. Amit a térség gazdaságairól és gazdálkodásáról tudunk az az ő kutatásai és feldolgozása nyomán vált ismertté. Ugyanez mondható el a Fertő-vidékről is (2021-ben egy gyűjteményes kötetben dolgozta fel ezt a vizsgálatát).

Kiterjedt és rendkívül alapos kutatásai, feldolgozásai mellett szólni kell arról a színvonalas muzeológiai munkáról, amelynek során a megőrzésre, a dokumentálásra, a közreadásra egyaránt gondot fordított, összekapcsolva a műtárgyvédelemmel és a műtárgygyűjtesek rendkívül alapos, igényes megismertetésével. Ezt hivatott megvalósítani az általa rendezett szép számú kiállítással, amelyek közül talán legkiemelkedőbb *A magyar nép hagyományos kultúrája* címmel a Néprajzi Múzeum állandó kiállítása (1991, felújítva 1997), valamint a Finnugor népek világkongresszusára rendezett *Rokonnépek és őshazák* című tárlat.

Nem lehet elfeledkezni a honismereti mozgalomban végzett tevékenységéről, de szerkesztői, tudányszervezői munkásságáról sem. Közöttük a *Néprajzi Értesítő* újraindítása, a Néprajzi Múzeum tudománytörténeti kiadványsorozata, a kiskönyvtári kiadványok, a tárgykatalógusok fűződnek nevéhez és 1999-től a Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület alapító és választmányi tagjaként a hazai muzeológia központi periodikájának, a *Magyar Múzeumoknak* főszerkesztését látta el. 1979–1989-ig a *Néprajzi Híreket* szerkesztette, tájékoztatva szaktudományunk művelőit minden jeles eseményről.

Munkásságáról csupán dióhéjban szólva nem hagyhatjuk ki az elmúlt évtizedek során végzett tudományos közéleti tevékenységét sem, amit a Magyar Néprajzi Társaságban (alelnök), a Honismereti Szövetségben (elnökhelyettes), a Néprajzi Múzeum Barátainak Köre Egyesületében, a MTA Néprajzi Bizottságában, a Pulszky Társaságban, a Nemzetközi Hungarológiai Társaságban, a Nemzetközi Molinológiai Társaságban, az ICOM-ban és a Veszprémi Akadémiai Bizottság Néprajzi Munkabizottságában végzett. Utóbbi tevékeny-

ségének köszönhető a dunántúli néprajzos muzeológusok összefogása, konferenciák, felvaszólások életre hívása, a térség múzeumainak rendszeresen megvalósított, közös meglátogatása és a Dunántúli Néprajzi Nap rendezvénysorozat megszervezése. Utóbbira támogatás biztosításával a határon túli magyar néprajzosok is rendszeresen meghívást kaptak. Múzeumi alapítványok kuratóriumában ugyancsak tevékenykedett (Budapest, Vác), de szerkesztőbizottságokban is (*Honismeret*, *Magyar Iparművészet*). Munkásságát több rangos kitüntetéssel ismerték el, amelyek közül külön említésre méltó a *Móra Ferenc-díj* és a *Györffy István-emlékérem*.

Selmeczi Kovács Attila a mai napig kitartóan dolgozik. Mindazokat a kutatásait, amelyeknek feldolgozására korábban nem tudott időt szakítani, most, ebben az elcsendesedésre készített időben a lehetőséget megragadva, egymást követően kerülnek ki keze alól újabb kötetek. Szívvel kívánjuk, hogy Isten áldja meg munkáját, kutatásai közkinccsé tételét! Kívánunk erőt, egészséget, további derűt és örömteli munkákat hozó esztendőket! Selmeczi Kovács Attila nemcsak kiváló tudós, elkötelezett kutató, hanem gondos családapa, férj és nagypapa, akinek életében különös örömet, gazdagságot jelentett a nagyszülői feladatok megélése. Szívvel kívánjuk, hogy ezek az örömök sokasodjanak és ha lesz, akkor minden nehézségen segítsék át őt! Kívánunk megbecsülést, békességet, vidám, a múlt legszebb pillanatait felelevenítő találkozásokat és az áldott napfény ragyogja be továbbra is életét! Köszönjük, hogy kutatóársai lehettünk és bizalmával, barátságával megtisztelt mindnyájunkat! (S. L. E.)

Amikor 1983-ban egy szép nyári napon megjelentem a Káli-medencében és Szentbékállán Paládi-Kovács Attila Tanár Úr ajánlólevelével munkára jelentkeztem az akkor már egy éve tevékenykedő, hivatásos és önkéntes szakemberekből verbuválódott néprajzi kutatócsoport vezetőjénél, S. Lackovits Emőkéénél, ott egy szakmailag és emberileg összekovácsolódott, baráti, szinte családi közösséget találtam. A csoport tagjai először némi gyanakvással fogadták a közénk tartozni akaró idegent, de hamar befogadtak. Ott és akkor alapozódott meg az azóta is tartó kapcsolat a csoporttal és annak egyik „oszlopos tagja”-val, Selmeczi Kovács Attilával. Attila felkarolta a kezdő, „zöldfülvű” kutatót – már kezdetben sokat tanultam tőle. Később figyelemmel kísértük egymás tevékenységét, sőt, szakmai sorunk gyakran összetalálkozott.

Együttműködésünk első eredménye a *Néprajzi Hírek* folyóirat 1989. 1–3., *Százéves a Magyar Néprajzi Társaság* című száma volt (szerk.: Selmeczi Kovács Attila, Hála József és Szulovszky János közreműködésével, a dokumentumokat gyűjtötte és a számot összeállította: Hála József). Attila ezután, 1990-ben Balázs Gézának, Szulovszky Jánosnak és nekem adta át a fent említett folyóirat szerkesztését. E munkát kezdetben még évekig az ő hathatós segítségével végeztem és ma is folytatom.

A következő közös eredmény Jankó János klasszikus művének, az 1892-ben napvilágot látott első magyar néprajzi tájmonográfiának újrakiadása (*Kalotaszeg magyar népe. Néprajzi tanulmány. Reprint. Series Historica Ethnographiae 6. Sorozatszerk.: Selmeczi Kovács Attila*, sajtó alá rendezte: Hála József. Bp., 1993) volt.

Ezt követően is segítettük egymás munkáját. Amikor Attila a *Magyar Múzeumok*at szerkesztette, közölte egyik munkámat (Lambrecht Kálmán: Szélmalomharc a szélmalomokért. Rádiószózat a magyar alföldi városokhoz. Közzétési: Hála József. 1997. 1. sz. 22–24.), én pedig archív képeket szolgáltatam a múzeumi folyóirat egyes cikkeihez.

Aztán, 2005-ben, amikor a *Honismeret* szerkesztőbizottságának a tagja lettem, kerülünk ismét közelebbi munkakapcsolatba. Attila már az 1970-es években eljegyezte magát

a honismereti mozgalommal, amelynek periodikájában első cikke *A keszthelyi Georgikon Múzeum* címmel a *Honismeret* elődjében, a *Honismereti Híradó* 1974. 1. számában jelent meg. A *Honismeret* 1993. 1. számától tagja a szerkesztőbizottságnak, majd 2010 és 2015 között a folyóirat szerkesztője volt. Közben, 1995 és 2010 között a Honismereti Szövetség egyik elnökhelyettesi tisztét töltötte be. Érdemeiért 2005-ben megkapta a szövetség legmagasabb kitüntetését, a *Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékérmét*.

2005 óta a szerkesztőbizottsági üléseken rendszeresen találkozunk. Amikor szerkesztő volt, megfigyelhettem rátermettségét, alaposágát és a „problémás” szerzőkkel szemben tanúsított türelmét és tapintatát. S miután 2016-ban átvettem tőle a *Honismeret* szerkesztését (mint annak idején, 1990-ben a *Néprajzi Hírekét*), azóta is tapasztalom segítőkészségét, ma is tevékenyen kiveszi a részét a lap egyes füzeteinek létrehozásában.

Kedves Attila! A Honismereti Szövetség alelnökeként és a *Honismeret* szerkesztőjeként a honismerők széles köre, népes családja nevében kívánok neked minden jót 80. születésnapod alkalmából! Kérem a Jóistent, adjon erőt és egészséget, hogy még nagyon sokáig körünkben tevékenykedhess! (H. J.)

S. Lackovits Emőke–Hála József

In memoriam

Pátkai Róbert emlékére

2021. augusztus 4-én távozott a földi létből Pátkai Róbert evangélikus püspök, az Irsai Evangélikus Gyülekezet egykori segédlelkésze.

Pátkai Róbert 1930. december 2-án született Budapesten, de gyermekkorát Békéscsabán, majd az erdélyi Szászrégenben töltötte, mivel az édesapja ott kapott állást. Ő is, mint az akkori ifjúság, részt vett a cserkészmozgalomban, ahol, mint a többiek is, vallásos-hazafias nevelésben részesült. Érdekelte az orvosi pálya, ezért beadta a jelentkezését a szegedi Orvostudományi Egyetemre, de időközben a teológia „eltérítette” ettől, és Sopronba került, a teológiai karra nyert felvételt. Mindez 1949-ben történt, amikor is elveszítette édesanyját, családfenntartóvá vált, és két testvére, Ervin és Katalin gondját is ő viselte. Az akkori időszak, a Rákosi-rendszer az egyházakat komoly próbatétel elé állította. Az evangélikusság is komoly veszteségeket szenvedett el ekkoriban.

Az irsai gyülekezetben akkor Válint János esperes szolgált, aki mellé az alig 24 éves Pátkai Róbert került segédlelkésznek. Az esperes úr és családja szívélyesen fogadta a megnyerő külsejű fiatal lelkészt. Válint esperes legfiatalabb lánya, Erzsébet és az ifjú segédlelkész között kölcsönös vonzalom alakult ki. Ebben az időszakban az irsai evangélikus templom jelentős változásokon ment keresztül, kicserélték az oltárt, ma Feszty Masa alkotása látható az oltárképen.

Az 1956-os őszi események a községet sem kerültk el, a budapesti történések híre ide is eljutott. Megkérték a fiatal Pátkai Róbertet, hogy legyen a Forradalmi Bizottság vezetője, s emellett a ceglédi bizottmányba is bekerült. Ételt osztottak, röpiratokat terjesztettek, s az egykori piactéren (ma: Erzsébet tér) nagygyűlést hirdettek, ő volt a fő szónok, visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy kb. 2000 fő vett részt rajta. 1956. november 4-e, a szovjet beavat-

kozás után a fiatal lelkésznek a forradalomban való részvétele miatt többen javasolták a helyiek közül, hogy a börtön vagy az esetleges halálbüntetés elkerülése végett távozzon az országból. Az apósjelölttel való megegyezés után Erzsébettel Ausztrián keresztül Angliába távoztak. Itt egy új élet várta, új kihívásokkal, megpróbálta az 56-os emigráns magyarokat egybekovácsolni az ige, a hit és az ima erejével. Az évek folyamán fontos tisztségeket töltött be, bejárván a ranglétrát. A BBC magyar nyelvű bemondójából az angol lelkészek között avatási jogkörrel rendelkező püspök lett. 1957-ben feleségül vette választottját, családot alapított és házasságukból három gyermek született, akik mindannyian Angliában találták meg számításukat.

Pátkai Róbert személye garancia volt arra, ha bármelyik honfitársa segísre szorult, lehetett rá számítani, a Magyarországról érkező fiataloknak is segített, ahogy tudott, munka vagy tanulmányi ügyekben egyaránt. A rendszerváltásig csak ritkán látogatott haza, de 1990 után intenzívebben tudott bekapcsolódni az itteni eseményekbe, noha Angliában maradt.

2005-ben és 2013-ban ellátogatott szeretett irsai gyülekezetébe, ahol találkozott egykori konfirmandusaival, akik szívesen emlékeztek a fiatal lelkészre és büszkén mutatták a tőle kapott ígéket. A 2013-as látogatása a gyülekezet 300. évfordulójával kapcsolódott össze, és ennek keretében vetített az angliai életéről, és kötetlen beszélgetésben vett részt a gyülekezet tagjaival. Néhány nappal később a városi megemlékezésnek is ő volt a díszvendége, aki megosztotta gondolatait a résztvevőkkel.

2020 nyarán elveszítette élete párját, Erzsébetet, akivel több mint hatvan évig éltek házasságban. Ez minden bizonnyal mély törést hozott az akkor már kilencvenedik életéhez közeledő nyugalmazott püspök életében. Szolgálatának méltó befejezésekképpen kiadták a *Küldetésben* című kötetet, amelyben válogatott írásai, esszéi szerepelnek, Bakay Péter szerkesztésében, a Békéscsabai Evangélikus Egyházközség és a Luther Kiadó közös kiadásában.

Pátkai püspök úr 1964 és 1988 között az angol nyelvű evangélikus gyülekezet lelkésze volt, 1977-től az Egyesült Angol Nyelvű Egyház püspöki tisztségét látta el. Megalapítója és elnöke volt a Magyarok Angliai Szövetségének, tizenöt éven át szerkesztette az *Angliai Magyar Tükör* című negyedéves folyóiratot és tevékenyen részt vett a Magyarok Világszövetsége munkájában. Közéleti-hitéleti munkásságáért 1998-ban canterbury érsek *Szent Ágoston-kereszt*tel tüntette ki. 1993-tól a Szent László Lovagrend tagja volt Magyarországon, 1991-ben a *Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje* kitüntetést vehette át. Újságírói tevékenységét 2006-ban *Rát Mátyás-díjjal* ismerték el. 2008-ban *Kisebbségéért* díjjal jutalmazták a külhoni magyarságért végzett szolgálatát. A Magyarországi Evangélikus Egyház *Ordass Lajos-díjjal* tüntette ki életműve elismeréseként 2010-ben. A Duna Televízió 2005-ben, a 75. születésnapja tiszteletére egy dokumentumfilmet mutatott be Fabiny Tamás szerkesztésében.

Pátkai Róbert püspök urat 2021. augusztus 16-án helyezték örök nyugalomra a Northampton megyei Lillbourne közelében, Angliában, egy erdei temetőben, imádott felesége mellé. Nyugodjanak békében!

Válint János esperes és Pátkai Róbert segédlelkész az új oltárkép előtt 1956-ban

Hodos Gábor

KÖNYVESPOLC

ERŐDÍTETT HELYEK A FELVIDÉKEN ÉS KÁRPÁTALJÁN

2018-ban jelent meg a Nemzetstratégiai Kutatóintézet gondozásában Karczag Ákos és Szabó Tibor kétkötetes hiánypótló, monumentális alkotása a Felvidék és Kárpátalja erődített helyeiről. A szerzők közül Szabó Tibor gépészmérnök, jelenleg műszaki ellenőrként dolgozik. Karczag Ákos a *Várak, kastélyok, templomok* évkönyv és folyóirat szerkesztője, újságírója. Mindkettőjüknek több évtizedes kapcsolata van a várakkal, erődítésekkel. Szabó Tibor 1999-ben kezdte el a várakkal kapcsolatos anyaggyűjtést, melyet 2000-től a varak.hu internetes weboldalon osztott meg az érdeklődőkkel. Az elszakított területek szakirodalmát több mint 20 éve gyűjtő Karczag Ákossal közös kutatómunkájukat 2003-ban indították el, melynek során megkezdték a határon kívüli várak, erődítések bejárását, majd az eredményeket az interneten publikálták. 2004-től 2010-ig közösen végeztek terepbejárást és helyszíni adatfelvételi gyűjtést az *Erdély, Partium és a Bánság erődített helyei* című munkához, mely hatalmas alkotás 2010-ben az év „Szép Könyv” pályázatán elnyerte a köztársasági elnök különdíját. Ez a könyv a felvidéki-kárpátaljai kötet előfutárának tekinthető, melynek terepbejárásai, anyaggyűjtései már 2003–2004-ben elkezdődtek, de a kutatás céltudatosan 2010-től folytatódott, majd 2014-től újabb lendületet kapott, amikor a Nemzetstratégiai Kutatóintézet ösztöndíjjal biztosította a kutatás, a szerkesztés és a kiadás költségeit.

Ez a hatalmas munka nem is férhetett bele egy kötetbe, hiszen a két kötet összesen 1436 oldalt tesz ki. Az első kötetben a kiadó előszava, köszönetnyilvánítás és a három nyelven olvasható bevezető után névsor szerint *Abara* erősségétől *Krivány*

váráig veszik végig a helyszíneket a szerzők. A második kötetben *Lakács* objektumával folytatódik a felsorolás és *Zsolnalitváig* tart. Utána egy kisebb fejezet következik a *Kiegészítés a várakat és egyéb erődítményeket bemutató fejezethez* címmel, majd utószó és bőséges irodalom olvasható. Ezt a helynévmutató követi, ahol magyar, szlovák, német, ukrán és lengyel névjegyzéket találhatunk. Ezután a várak és más erődítmények jegyzéke, valamint a tárgymutató következik. A második kötet végén egy nagyméretű, kihajtható, kétoldalas térképet is tanulmányozhat az érdeklődő. Ez több szempontból is hasznos. Egyrészt egyfajta áttekintést kap az olvasó, hogy merre találhatóak a várak. Másrészt a túrázónak is előnyös, hiszen látja, hogy a túraútvonala mellett milyen erődített helyek kereshetők fel.

Ha egy kicsit tüzetesebben végignézzük az egyes részeket, megtapasztaljuk, hogy egy nagyon precízen összerakott munkáról van szó. Lehet csak egy-egy várleírást meg nézni, de a teljes megértéshez érdemes az első fejezeteket is elolvasni. Habár a szerzőpáros nem tartozik a régészek, történészek vagy művészettörténészek közé, munkájuk teljes mértékben szakszerű. Ismerik és tudják a korlátaikat, és a legjobb végeredmény érdekében egy szakemberekből álló csapatot kértek fel, akik segítettek, ellenőrizték a munkájukat, mely a köszönetnyilvánításból kiderül. Olyan nehézségek leküzdésére is kell itt gondolni, mint például, hogy a várakról, és az azokban folyó ásatások eredményeiről sok esetben csak szlovák nyelven jelent meg publikáció.

A bevezetésben a módszerek, a térbeli és időbeli határok, a „miértek” és a „hogyanok” is szerepelnek. Mit jelent az erődített hely, miért ez került a címbe? A magam részéről nagyon jónak találom ezt a meghatározást, mert a „vár” elnevezés egyrészt min-

denkinek mást és mást jelent, és szigorúan véve számos érdekes helyszín kimaradt volna a kötetből. Jelen sorok írója visszaemlékszik az 1990-es évek közepén első egyetemi, város órájára, amikor hosszan taglalta Laszlovszky József a vár fogalmát és a hozzá kapcsolódó problémákat. Ehhez tartozik az is, hogy a középkorban sem volt pontos definíció a várra, hasonló erősségek egyszer így, máskor pedig másképpen szerepeltek az írott forrásokban.

A bevezető második része egy nagyon komoly történelmi áttekintés a X. századtól a XIX. századig, melynek első részében rögtön a Nagymorva Birodalmat mutatják be és a történetírás körülötte kialakult szlovák–magyar vitáit veszi sorra, teljesen objektív módon vizsgálva a szerzőpáros. A téma végén bőséges szakirodalom olvasható, felvonultatva mindkét fél munkásságát.

Ezt követően a várak kronológiai és tipológiai csoportjainak történeti, várépítészeti összefoglalóját olvashatjuk. Az egyes témák bemutatásának végén felsorolás található a csoportba tartozó várakról. Ez egy maximálisan felhasználóbarát módszer, hiszen, ha valaki csak egy típusú vagy korú várat keres, nem kell végiglapozni a 700 erősséget. A felhasznált irodalom itt nincs kigyűjtve, de az egyes váraknál megtalálható ez is. Elsőnek a VIII–IX. században épült szláv várakat mutatják be, melyeket hasznosítottak a vizsgált időszakban is. A bemutatásban számos szlovák irodalomra hivatkozik a szerzőpáros. Ezután az ispáni várakról, várispánságokról és erdőispánságokról kapunk összefoglalót, és itt megjelenik a legújabb magyar szakirodalom is. Mint Magyarországon, úgy a Felvidéken és Kárpátalján is számos kérdést vetnek fel a XII–

XIV. századi magánvárak. Ebben a részben a magyar mellett a szlovák kutatást is bemutatják, összehasonlítva a hazai módszerrel. A következő csoportban a huszita erősségekről olvashatunk, 13 helyszín köthető hozzájuk. A kronológiai csoportosítás után a terminológiai osztályozás következik: erődített városok, városfalak, őrtornyok. Ez utóbbi esetében e sorok írója szkeptikus azzal kapcsolatban, hogy az objektumok nagy része valóban jelzésre szolgált volna. Ezt követően egy érdekes csoportot, a barlangvárakat tárgyalják a szerzők. A vizsgált területen két esetben lehetett megfigyelni, hogy a barlang száját erődítették. Azonban

elhangzik, hogy a téma még további kutatást igényel, ami újabb objektumokkal növelheti a csoportot. Ezután a templomvárakat, palánkvárakat, erődített udvarházakat, castellumokat, kastélyokat ismertetik az előzőekhez ha-

sonlóan. Majd a későbbi korszakok erődítési csoportjai, erődítési formái következnek: ágyútornyok, rondellák, bástyák, erődök. Az utolsó és egyben talán a legkésőbbi téma, amelyek kutatása Magyarországon még gyerekcipőben jár, a tábori erődítések, ostromsáncok, hosszanti sáncok, redutok és ütegállások.

A vizsgált erődítmények időbeli határa a X. és a XIX. század közötti időszakra terjed ki. Így egymás mellé kerülhetnek a kora Árpád-kori erősségek és az újkori erődök. Ez, hogy XIX. századi erődített helyekkel is foglalkozik a könyv, a magyar regionális várkutatásban szokatlan, hiszen már a kuruc kori erődök is „kilógnak” a középkori várak közül. Mindenesetre az újkori erődítések iránt érdeklődők is találnak kedvükre valót. A bevezetés pontosan szól a térbeli határokról, azok elnevezésé-

ről, illetve arról a néhány kivételtől, ami a jobb megértés miatt került a kötetbe. Olvashatunk a szócikkek melletti térképek, alaprajzok, ábrázolások, fotók sokféleségéről, melyik esetben melyik, és miért került be a könyvbe. Végezetül pedig a legfontosabb információ, hogy a szerzőpáros nem egyfajta monografikus leírást, nem művészettörténeti elemzést kívánt letenni az asztalra, sokkal inkább a pontos lokalizálást és a jelenlegi állapot bemutatását tűzte ki célul. Ezért nemcsak otthonról, a számítógép elől, az internet segítségével gyűjtötték az anyagokat, információkat, hanem minden egyes objektumot bejártak, megvizsgálták.

Egy recenzió esetében mindig le kell írni, hogy kinek szánjuk a könyvet. Ebben az esetben a célcsoport meghatározása könyvnyű: mindenki, aki a várakat, a történelmet, a természetjárást kedveli, örömet fog lelteni ebben a munkában. Hiszen ajánlatos annak, akit csak egy-egy vár történelme, alaprajza érdekel, vagy annak, aki csak távoli, néha megközelíthetetlen helyen fekvő várakról szép képeket akar látni, vagy annak, aki a Felvidékre vagy Kárpátaljára tervez túrát és érdekli, hogy milyen történelmi látnivalókat találhat annak közelében. Végezetül, de nem utolsósorban a régész, a történész, a művészettörténész szakmának is nagyon hasznos, hiszen egy olyan munka született, amire a szakma is nagyon régóta várt. Itt minden egyben, egy helyen megtalálható.

Ha az egyes szócikkeket tüzetesebben megvizsgáljuk, látható, hogy a szerzőpáros minden esetben, a legkisebb, eldugott, teljesen elpusztult földsáncnál és a mai napig impozánsan megmaradt várnál is, ugyanazon szempontok szerint taglalja az egyes erődítményeket. A vár magyar neve mellett olvasható a jelenlegi neve is a településnek, amelyhez tartozik. Alatta földrajzi koordináták segítenek a jobb odatalálás érdekében. Ez nagyon hasznos a GPS világában, hiszen ha a környezet később megváltozik, akkor is pontosan tudjuk lokalizálni a várat. A le-

írás elején két térkép szerepel. Az egyik egy vaktérkép, amely a vizsgált területen mutatja, hol helyezkedik el az adott objektum, a másik a megközelítésben ad segítséget, jelölve a közeli települést.

A szöveges rész legelején mindig egy földrajzi leírás szerepel. Hol van az adott erődítés, milyen földrajzi környezetben. Ezután a regionális várkutatásban ismert módon kaphatunk információkat az erősségről. Megismerhetjük a kutatástörténetét, történeti adatait és a vár pontos leírását. A szöveg nincs lábjegyzetelve, de minden várleírás végén megtalálhatóak a források. A szerzők törekedtek arra is, hogy minél több esetben kerüljön a szócikk mellé egy alaprajz. Ezek különbözőek, hiszen az erődítések is mások és mások. Egyrészt Karczag Ákos és Szabó Tibor felhasználta a publikációkban elérhető rajzokat. Ezek közül megtaláljuk a régebbi szlovák kutatásban ismert szintvonalak nélküli, a sáncot, árkot csak tüskékkel ábrázolt formátumút, de van periodizált alaprajz is, és szép számban találunk már szintvonalasat is. Ezen felül a szerzők számos esetben készítettek saját, szintvonalas, a terep lejtését kiemelő tüskékkel ellátott felmérést. Emellett minden egyes helyszínről került be fotó a szócikk mellé, még akkor is, ha már alig látszik valami a tárgyalt erődítésről. Ez azért nagyon fontos, mert egyrészt hiába van tökéletes felmérés, hibátlan leírás, csak a fénykép adja vissza a vár vagy erősség állapotát. Másrészt a nagyon sok szöveggel, adattal rendelkező könyvnek egy könnyedebb, jobban áttekinthető jelleget nyújt.

A várak, várhelyek bemutatása után a *Kiegészítés a várakat és egyéb erődítményeket bemutató fejezethez* című rész következik. Itt azok a helyszínek szerepelnek, amelyek vagy nem tartoznak bele a vizsgált időszakba, vagy nem lehetett lokalizálni, vagy az erődítés nem bizonyított. Tulajdonképpen a „*Miért nem került be a bemutatásba az X. Y. várhegy?*” kérdésre kaphatunk itt választ. Ez 154 objektum. Tehát a könyvben feldol-

gozott több mint 700 erődített várhely mellett, még pluszban ennyi helyszínnel foglalkoztak, adatot gyűjtöttek róla és bejárták. Nagyon fontos az, hogy minden esetben hivatkozás olvasható a vár neve alatt. Például tudjuk, hogy a Gerecze Péter által a XX. század legelején említett, vagy a Dénes József listájában szereplő várral foglalkozott a szerzőpáros, de valamelyik kritérium miatt nem került bele a taglalt kötetbe. Nagyon fontos megemlíteni azt, hogy ezt a több mint négy hosszú oldalon felsorolt helyszínt mind-mind személyesen keresték fel. Várkutatóként természetesen érdekelné, hogy egyik vagy másik helyszínről mi volt a véleményük, de ez leírva szétfeszítette volna a kereteket. Valószínűleg az érdeklődőknek egy-egy helyszín kapcsán szívesen beszámolnak a tapasztalataikról.

Az irodalom közel 25 oldalon át sorolja fel azokat a munkákat, amelyeket felhasználtak a szerzők a könyv megírása során, illetve amelyek hivatkozásait megtaláljuk a szövegben. Mind magyar, mind szlovák szakirodalom megtalálható. Nagy valószínűséggel kimondható, hogy bármilyen város témában kutat valaki, talál magának elég irodalmat ezeken az oldalakon.

A helynévmutató, amely nemcsak a magyar, hanem a szlovák, bizonyos esetekben a német, ukrán vagy lengyel neveket szerepelteti, és a várak és más erődítmények jegyzéke mind-mind a jobb keresési lehetőséget biztosítja. A tárgymutató tulajdonképpen a várépítészetben használt terminológiai kifejezések gyűjteménye, megtudhatjuk, hogy például a palánkvár hány alkalommal és pontosan hol szerepel a több mint 1400 oldalas könyvben. Segítségét nyújtanak ezek a mutatók azoknak, akiket nemcsak egy-egy vár érdekel, hanem szakkönyvként akarják használni ezt a művet.

Összegzésül engedje meg az olvasó, hogy a recenzió írója az objektív bemutatás után egy-két szubjektív gondolatot is megoszson. Emlékszem arra a napra, amikor nagyjából 10 évvel ezelőtt Karczag Ákos és Szabó

Tibor az erdélyi erődítményeket bemutató kötet tiszteletpéldányát a kezembe adta. Elérzékenyültem, mert egy pillanat alatt lepergett előttem, hogy mennyi kutatással, munkával, lemondással, fáradtsággal járt, hogy az a vastag könyv elkészüljön. Ennek a kétkötetes műnek az átadásakor már „fel voltam készülve”, tudtam a munka folyamatáról, megjelenésének időpontjáról, de nem számítottam ilyen terjedelembre. Persze lehet itt hibákat keresni, például miért nincs végig lábjegyzetelve mind az 1400 oldal. A források mindenhol jelölve vannak, aki utána akar nézni az eredeti publikációban az adatoknak, megtalálja azokat. Vagy miért nincs mindenhol egységes szintvonalas alaprajz? Aki készített ilyen típusú könyvet, tudja, hogy 50–100 objektumnál is mennyi idővel és energiával jár, nem beszélve a több mint 700 erődített helyről. Mennyivel adna többet? Vagy miért nincs több drónfelvétel a könyvben? A drónhasználatról elmondható, hogy az utóbbi pár évben vált mindennapjaink részévé. Aki végzett már tudományos céllal drónozást, tudja, hogy nem egy egyszerű feladat, hogy az ne sértsen semmilyen érdeket. Vagy miért nem vették bele a gyűjtésbe az őskori objektumokat? Mert minden kutatást lehet bővíteni, de nem szabad vállalhatatlant céllal kitűzni. Az őskori objektumok kutatása pedig egy elég speciális része az erődítménykutatásnak. Véleményem szerint lehet a kákán is csomót keresni, de nem érdemes. Előttünk áll egy olyan tudásanyag, amelynek összeállítására eddig senki sem vállalkozott se határon innen, se határon túl. A regionális várkutatóban jártasan tudom, hogy egy-egy megye várainak összegyűjtése mekkora munka, és az csak 100–150 vár. Mennyit kell kutatni, hogy egy erősséget lokalizálni lehessen. Mert a helyszínek nagy részének megközelítése nem úgy történik, hogy beütöm a GPS-be a koordinátát és a vár aljában kiszállok a kocsiból. Karczag Ákos és Szabó Tibor esetében sokszor felmerül, hogy ha nem régészek, történészek

vagy művészettörténészek, akkor mégis hogyan „mernek” egy ilyen könyvet írni. Mivel közel 20 éve ismerem őket, nem egy szakmai konferenciát ültünk végig együtt, voltunk számos közös terepbejáráson, gyakran használom honlapjukat, tudom, hogy bár végzettségük más, de a várak iránti szeretetük, tudásuk a témában, terepi tapasztalatuk hatalmas. Tudtak teljes szívvel, teljes erőbedobással erre összpontosítani, csak a végső cél lebegett a szemük előtt. Egy minden szempontból felhasználóbarát, hatalmas, hiánypótló alkotás, amiért nagyon nagy hálával és köszönettel tartozunk a szerzőpárosnak és az őket segítő, támogató csapatnak.

Bár a recenzió írója tudja, hogy a Karczag Ákos és Szabó Tibor szerzőpáros Erdély és a Partium, illetve a Felvidék és Kárpátalja után már nem vállalkozik a Délvidék és Burgenland várainak ilyen típusú, monumentális megalkotására, de nagyon reméli, hogy ezt a döntést megváltoztatják és akár egy kibővített csapattal más tájegységeket is fel fognak dolgozni az olvasók legnagyobb örömére.

(Karczag Ákos–Szabó Tibor: Felvidék és Kárpátalja erődített helyei. Várak, castellumok, erődített kastélyok, városfalak, templomvárak, barlangvárak, sáncok és erődök a 10. századtól a 19. század végéig. Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest, 2018. 1436 oldal)

Terei György

REPREZENTATÍV KÖTET COMENIUSRÓL

Csámpai Ottó, a felvidéki Nagyszombati Egyetem szociológus tanára a tavalyi év második felében egy igazán szép, reprezentatív könyvvel lepté meg az olvasóközönséget. A mű kézhezvétele után felöltött bennem a vágy, hogy közkinccsé tegyem e nagyszerű könyv megszületésének hírét. A 2020-as év pedig kifejezett ürügyet adott erre a méltal-

ásra, hisz épp ekkor emlékeztünk volna a „nemzetek tanító mestere”, Comenius Amos János halálának 350. évfordulójára. Sajnos a járványhelyzet miatt az emlékezések is elmaradtak. A könyv azonban nem vesztette el aktualitását, mert 2022-ben ünnepeljük születésének 430. évfordulóját. Azok számára, akik az 1592-ben Magyarrréven született pedagógust még fel sem fedezték, legfőbb ideje, hogy elolvassák ezt az „újrafelfedezés”-t. Mindazonáltal a közel száz irodalmi hivatkozás tanúskodik arról, hogy Comenius értékeit az évszázadok alatt már igencsak felfedezték. Hogy mást ne mondjunk, Lorántffy Zsuzsanna meghívására Comenius Sárospatakon is maradandót alkotott: megreformálta a híres kollégiumot, s amellet a mai pozsonyi Comenius Egyetem névadója is. A könyv azonban nem elsősorban erről szól.

A comeniusi rendszerelméletet nem kifejezetten pedagógiai szemüvegen keresztül láttatja az olvasóval, sokkal inkább filozófiai síkon. A szerző ugyan szerényen „próbálkozás”-nak hívja a comeniusi eszmerendszer felvázolását a mű központi fejezet-címében, de tanúsíthatom, hogy ez a vállalkozás jóval meghaladja a próbálkozás mindennapi értelmét. Jól tagolt rendszerben megismerteti az olvasóval a comeniusi filozófiát, ideértve a vallás-, az ismeret-, a társadalom-, a művelődés- és a politika-filozófiát, de igen érdekes összefüggéseket olvashatunk a háborúk okairól és a béke lehetőségeiről is.

Aki Lev Tolsztoj nagyszabású munkáját, a *Háború és béke* című könyvet elolvasta, ízelítőt kaphatott a háború borzalmairól és a béke felszabadító érzéseiről. Comenius ezt a XIX. századi tanúságtételt két és fél évszázaddal korábban bár, de hasonló következtetésre jutva valóssággal elővételezi. Nagyon szemléletes például az a megközelítés, ahogy a háborút értékeli: „kiabálás, fegyvercsörgetés, ide s tova futkozás, lovak nyerítése, puskák ropogása, egy pokoli zajjá olvad össze; már nyakukon az ellenség, már összeroppan a két rettenetes tábor, megindul

a rettenetes hajsza, verekedés és kaszabolás, s a csatazajra sűrűn belevegyül a sebesültek sikoltása, az elesettek halálhörgése, és a győzőnek diadalordítása...

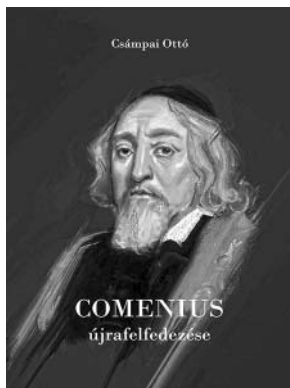
Igen tanulságos a mester művelődés- és politikafilozófiája. A ma társadalmára is jellemzők lehetnek azok az intelmei, amelyeket nemes egyszerűséggel az államfők-höz intézett: „*hagyjátok el a háborúszót, vessétek el a béke magját, világ hatalmasai! Seneca szerint nem kevésbe szégyenletes a fejedelmek részéről a számos kivégzés, mint ahogy az orvosok részéről a számos temetés.*” Ma is megalapozott az az általános elvárás, miszerint a háborúhoz képest „*sokszorosan jobb hozzájárulni ahhoz, hogy a birodalmak békében éljenek.*” Így buzdít a nagy pedagógus: „*Hívjátok az okos férfiakat, létesítsetek egyetemes iskolákat és parancsoljatok azon dolgozni, ami lényegesen hasznossá válna ennek a mi jelenkorunknak és az utána jövő kornak is.*” Ami az „*utána jövő*” kort illeti, nos, az ma van. És mit látunk? Ma is zajlik a háború, csak más, kifinomultabb eszközökkel.

Comenius a politika szükségességéről szólva megállapítja, hogy az „*lehetőség szerint az emberi bölcsesség tökéletes érvényesítése az emberi természet irányításában.*” Ha ezt a definíciót végiggondoljuk, könnyen beláthatjuk, hogy milyen nagy látnok is volt Comenius! Mert nemcsak a korát követő történelem igazolta, de különösen igaz azért is, mert magáról az emberi természetről is megvolt a maga kritikai véleménye. Jó pedagógusként azonban nem érte be a kritikával, ezért szerette volna az embereket „*összjavítással*” megszabáditani gonoszságuktól.

Comenius szerint a politika célja a világ nemzetjeinek összetartására való egybegyűjtése, a háborúk elrendezése és eltüntetése az emberi nemzedékekből és a háborúk

okainak eltávolítása. Engem kifejezetten elgondolkodtatott ez a célkitűzés: valójában hasonló következtetésre jutott évszázadokkal később a mi Jókaink (1825–1904) is a *A jövő század regénye* című művében, de említhetnénk Victor Hugo (1802–1885) és Jules Verne (1828–1904) ideális társadalmakat megjelenítő műveit is, akik álmolni mertek a maguk naivitásával, de mégis tiszteletre méltó volt az a fajta megközelítés, amelyet műveik sugároztak.

Kérdemli azonban ugyanezt a tisztelet Comenius is a *Gentis felicitas* (A nemzet boldogsága) című beadványával. Az eredeti latin nyelvű dokumentumot is szemrevételezhetjük a kötetben magyar nyelvű tükörfordítással. Az értekezés a nemzet boldogságáról szól, mintegy tükörkép adva mindazok számára, akik meg akarják tudni, boldogok-e, vagy ha nem, miképpen lehetnének azzá. Maga az írás nem kisebb személyiségnek, mint II. Rákóczi Györgynek, Erdély fejedelmének szól. A 140 cikkelyből álló politikai programtervezet megírásával befolyást akart gyakorolni II. Rákóczi

Györgyre annak érdekében, hogy a fejedelem álljon a Habsburg-ellenes seregek élére. Tulajdonképpen nemcsak Magyarországot, hanem Csehországot is így képzelte felszabadítani. Comenius – csakúgy, mint ahogy a XVI. század elején, a *Tripartitum* megírása előtt Verböczi István királyi ítélmester – fontosnak tartotta a magyar lelkiség és a korabeli magyar társadalom feltérképezését. Comenius is szigorú kritikai élel írta le Magyarországot és Erdély sajátosságait. (Nem tehetek róla, de mivel nagy hatással volt rám ez az egyébként „*appendix*”-ként szereplő latin–magyar szöveg, óhatatlanul felidézte bennem Gulácsy Irén *Fekete völgyek* című nagyszerű regényének korleírását.)

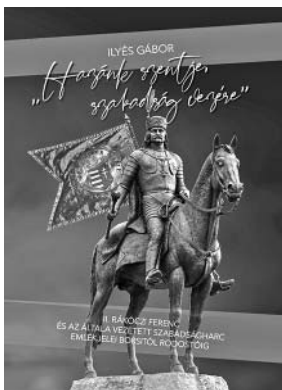
A *Gentis felicitas*ból egyértelműen kiderül, hogy Comenius nem udvarolni akart, nem bókolni, nem hízelegni. Ellenkezőleg: bírálóan írt a magyar nemzet hiányosságairól, rámutatva azonban az erényeire is. A tanulmánykötet címében szereplő (újra) felfedezést talán az is indokolta, hogy a szerző felülvizsgálta és pontosította az egykor latinul íródott, majd cseh nyelvre lefordított *Gentis felicitas* tartalmát. Tette ezt azért, mert kutatásai során bizonyos „félígazság”-okra bukkant, latin fogalmakat pontosított, amikor rádöbrent arra, hogy a nevezett beadvány utolsó magyar változatából – még a hatvanas években – kimaradt (vagy ami még rosszabb: tendenciózusan sarkított módon jelent meg) Comenius néhány gondolata – ezt egyébként maga a szerző nyilatkozta egy vele készült felvidéki riportban. A szerzőt nem csupán felsőoktatási tapasztalatai, tudományos ambíciói alapján tartom hitelesnek, hanem a felvidéki magyarság felemelkedésért vívott küzdelmét is nagyra értékelem.

(Csámpai Ottó: Comenius újrafelfedezése. Heraldika Kiadó, Budapest, 2020. 160 oldal)

Nemes András

RÁKÓCZI EMLÉKJELEI A BÖLCSŐTŐL A KOPORSÓIG

2020 őszén jelent meg a nyíregyházi Jókai Mór Református Általános Iskola tanárának, Ilyés Gábornak hézagpótló műve a II. Rákóczi Ferenchez és szabadságharcához kapcsolódó emlékjelekről. Bizonyosra vehetjük, hogy a szép kiállítású, gazdagon illusztrált kötet a járványhelyzet miatt az eredetileg tervezettnél jóval szerényebb módon lezárt Rákóczi-emlékévé egyik maradandó alkotása lesz.

II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) a magyar történelem egyik legismertebb és legnépszerűbb alakja, nevét sok száz (talán több ezer) közterület és intézmény viseli, a néphagyomány számos famatuzsálemet és vízforrást kapcsol a személyéhez, születésnapja, március 27-e pedig 2015 óta nemzeti emléknapunk is. A fejedelem népszerűségét jelzi, hogy a Mányoki Ádám által festett híres portréja immár egy évszázada tekint vissza ránk bankjegyeinkről, s még sörmárka és téliszalámi is viseli a nevét. Néhány gasztronómiai ínyencség ugyan nem az ő személyéhez köthető, de tegye a szívére a kezét, akinek előbb jut eszébe Rákóczi János (1897–1966) mesterszakács neve, mint a nagyságos fejedelemé, amikor a Rákóczi-rostélyos után Rákóczi-túrót rendel desszertként.

Rákóczi kultuszának meghatározó emlékjelei azok a köztereken felállított szobrok, obeliszek, kopjafák és középületeken elhelyezett emléktáblák, amelyekkel nap mint nap találkozhatunk szerte az országban. Erre éppen kötetünk a biznyság, idézzük a szerző, Ilyés Gábor erre vonatkozó sorait művének bevezetőjéből: „A legtöbb olyan településen, ahol a fejedelem megfordult, csapataival táborozott, harcolt vagy éppen megpihent, bronzba öntötték, kőbe vagy fába faragták az emlékét. Még olyan falvak és városok is tisztelegtek valamilyen mementóval Rákóczi előtt, amelyeknek nincs kötődésük sem a fejedelemhez, sem az általa vezetett szabadságharc bármelyik eseményéhez, de benne találták meg azt a történelmi személyt, aki polgárai számára követendő eszmét, üzenetet fogalmazhat meg.”

A szerzőnek hosszú évek kutatómunkája ért révbe ezzel a kötettel, amely 400 oldalon, közel 300 település 610 emlékjelét mutatja be. Röviden ír a település Rákóczihoz, illetve a szabadságharchoz

kötődő kapcsolatáról, majd az emlékjele felállításának körülményeiről. Az emlékjeleket a helyszíneken készült fotókkal, a már eltűntek esetében korabeli újságok lapjain megjelent képekkel, illetve archív képeslapokkal szemlélteti. Lajstromba veszi azokat is, amelyeket a Délvidéken, Erdélyben, a Felvidéken és Kárpátalján állítottak, valamint a Kárpát-medencén túli területeken találhatóakat is, ahogyan a címben is összegezte: Borsitól Rodostóig.

A Rákóczi-kultusz tetőpontját a fejedelem és bujdosó társainak kassai újratemetése jelentette 1906-ban. Azóta sokat változott a világ, s a trianoni békediktátum centenáriumán, A Nemzeti Összetartozás Évében megjelent kötet különös aktualitással idézi fel annak a történelmi személyiségnek az alakját, aki pozitív példaként említhető a határon túli magyarsággal és az egykori nemzetiségek többségével, sőt, egy általános szabadságeszmény ikonjaként Európa és a világ többi népével való kapcsolatépítés során is. Amikor a kötet lektoraként a Rákóczi-emlékjelek remek katalógusát az érdeklődők figyelmébe ajánlom, egy néhány évvel ezelőtti élményemet felidézve, a szatmárnémeti Rákóczi-szobor felállítására kapcsán megfogalmazott gondolatomat szeretném megismételni: „*Minden szoborállítás mögött közösségi erő van, a közösség pedig minden szoborból, emlékjelből erőt meríthet.*” Éppen ezért fontos, hogy szobrainkat, emlékjeleinket időnként számba vegyük, s Ilyés Gábor ezt a feladatot most is jól sikerült formában valósította meg. Külön érdemként értékelhetjük a munka pedagógiai és honismereti célkitűzéseit, amelyek szoros összefüggésben állnak a szerző aktív tanári munkájával. Éppen ezért az oktatás-nevelés terén is hasznosítható kötet lapjait remélhetőleg nem csak a téma iránt elkötelezett történész-művészettörténész szakma és az érdeklődő, felnőtt olvasóközönség képviselői forgathatják haszonnal, hanem a legifjabb nemzedék tagjai is. A belőle meríthető tudásanyag nagyban se-

gítheti a közösséghez tartozás élményét, a lokálpatrióta kötődés kialakulását és meg erősítését, a nemzeti összetartozás tudatos megélését.

(*Ilyés Gábor*: „Hazánk szentje, szabadság vezére”. II. Rákóczi Ferenc és az általa vezetett szabadságharc emlékjelei Borsitól Rodostóig. [Ilyés Gábor], Nyíregyháza, 2020. 400 oldal)

Mészáros Kálmán

TUDÁSTÁR A SZIGETKÖZRŐL ÉS A MOSONI-SÍKSÁGRÓL

A Szigetköz–Mosoni-sík LEADER Egyesület több évtizedre visszatekintő eredményes tevékenységének köszönhetően pezsgő civil élet alakult ki a térségben. Sikeres pályázatok támogatásával megszépültek a települések, megújultak a közösségi terek, épületek, bővültek a helyi vállalkozások, új helyi termékek jelentek meg a piacon. Ezek a közösségtudatot, az egybetartozás érzését erősítő sikeres fejlesztések egyre inkább ráirányították az egyesület figyelmét a térség értékeinek bemutatását, továbbadását és megőrzését segítő rendezvények fontosságára. A térségben élő fiatalok számára a szülőföldjükről kialakított tudást bővítő színes vetélkedőket, táborokat, kézműves-foglalkozásokat, kirándulásokat szerveztek. Az egyesület munkaszervezete, Susovits Vera, Tóth Zsuzsanna és Rigóné Tóth Ilona öt év gazdag programjának tapasztalatát összegezte ebben a rendhagyó tan- könyvben.

A 35 települést számláló LEADER terület valamennyi mikrotérsége megjelenik ebben a különleges tudástárban. A hét terület bemutatása során hét egyedi értéket ismerhet meg az olvasó, aki útítársul szegődik Ervin, a felfedezőútra induló kamasz fiú mellé. Ervin régi álma válik valóra, amikor hátizsákba pakolja a legszükségesebb felszerelést és kerékpárján nekivág a Szigetköz és a Mosoni-sík bejárásának.

Az első kistérség értékeit összekötő elem a víz. Nagybajcs, Kisbajcs, Városszabadi és Vének lakóinak megélhetését a halászat és a malmok biztosították. Felvillan a hajómalmok emléke, a vízimolnárok élete. A molnár-gombóc receptje mellett a molnár-céh relikviáit is megismerhetjük. A halászat egykori különös helyi változataitól pedig eljuthatunk a friss, konyhakész haltermékeiről országosan ismert Bajcsihal cégig. A Duna éltető jelenléte mellett olvashatunk a pusztító árvizekről is. A természeti körülményekhez igazodó népi építészeti mód, a paticsfal készítését ábrásor teszi érthetővé. Bepillantunk a hullámtér zezugos világában élő állatok és növények birodalmába, és képet kapunk a folyón való átkelést biztosító révészek életéről is.

A második kistérség a virágok útja. A Dunaszeg, Dunaszentpál, Győrladamér, Győrzámoly és Győrújfalú határában élő növényritkaságok, védett fajok, helyben honos fafajták megismerését a leírások mellett színes képek segítik. A gyógynövények begyűjtésének, tartósításának módjai mellett a hatásukról is tájékozódhatunk. Számptalan érdekeség is szóba kerül, ami kevésbé közismert egy-egy növényvel kapcsolatban. A feladatok pedig sokféle felhasználási módra adnak receptet a káposztasavanyítástól a fürdőszó készítéséig.

A *Három* címet kapta a Mosonszentmiklós, Lébény, Mecsér, Károlyháza, Kimle kistérségét bemutató rész. Minden településhez kapcsolódóan megismerhetünk három-három nevezetességet. Különleges épületeket, híres embereket, itt élő növényeket és állatokat, különböző sportágakat mutat be a tudástár.

Püski, Kisbodak, Dunaremete, Darnózseli, Lipót, Ásványráró, Hédervár elsősorban az itt élő mesterségekkel mutatkozik be

a negyedik részben. Az aranyászok nehéz kenyérkeresete és a Duna aranyának meséje mellett megjelennek a természeti adottságokat maradéktalanul kihasználó pákászok, a kaskötők és a kosárfonók, a halászok, a teknővájók. A Hédervárhoz kapcsolódó történelmi család őse, Héder lovag segítségével egészen a XII. századig repülhetünk vissza egy időutazás során. Közben a Héderváry család kastélyának parkjában találkozhatunk az ott álló évszázados fákkal, azok történetével. A lipóti parasztkenyér pedig az országosan ismertté vált Lipóti pékségek pultjáról köszön ránk.

A hal került az ötödik kistérség fejezetének címdalára. Dunasziget, Dunakiliti, Feketeerdő, Halászi, Máriakálnok népe egykor nemcsak az áradások veszedelmét rettegte, hanem a vízparti táj lakhelyet, élelmet is biztosított az itt élőknek. A viza, ponty, süllő, kecsge, márna és még számtalan társuk került a halászok hálójából a családok asztalára vagy a vásárba. A feladatok között útmutatást is kapunk néhány jellegzetes helyi halétel elkészítéséhez. A halászeszközök széles tárháza is bemutatja ez a fejezet a

varsától a vejszéig, a szigonytól a hurokig. A halak és a halászok mellett betekinthe-tünk a méhek és a méhészek életébe is. Megismerhetjük a táj neves szülötteit, dr. Timaffy Lászlót, a térség kiváló tudósát, Boldog Batthyány-Strattmann Lászlót, a szegények orvosát, és olvashatunk Máriakálnok legenda forrásának gyógyító erejéről.

A hatodik kistérség településeinek vegyes ajkú lakossága kiváló lehetőséget biztosít az itt élő nemzetiségek bemutatására. Rajka, Bezenye, Hegyeshalom és Levél a hármas határ közelében elhelyezkedő községek. A magyarok mellett élnek itt németek, horvátok és szlovákok is. A kistérség sokszínű népi kultúrája megmutatkozik a nemzetisé-

gek különböző viseletében, a népszokásokban, népdalokban.

A hetedik részben a művészeté a főszerep. Várbalog, Mosonszolnok, Mosonudvar, Újrónafő, Jánossomorja szülőttei között találkozhatunk Olasz Valéria költőnővel, Vecsei László Ezékiel és Glázer-Kozma Edit festőművészekkel, Kelemen Benő Benjámín grafikusművésszel, Sós Antal pusztasomorjai dudás emlékével. De festménybe illő a sekély termőréteggel rendelkező táj szorgalmas gazdálkodóinak munkája nyomán hatalmas területeket lila köntösbe öltöztető mézontófű mezők látványa is.

A Szigetköz és a Mosoni-sík értékekben gazdag világát a következetesen szerkesztett, változatos, számos színes képpel illusztrált fejezetek úgy mutatják be, hogy a felfedező olvasó észrevétlenül, játszi könnyedséggel töltökezik fel a sok tudással. A fejezeteket indító képregényoldalak segítségével társaivá válhatunk a kerékpáros túrán újabb és újabb helyekre érkező Ervinnek. A leíró részek gazdag tartalommal, de mértéktartó terjedelemben mutatják be a kistérségek értékeit. A kapcsolódó feladatok kérdései segítenek elmélyíteni a legfontosabb ismereteket, érdekességeket. Számos tevékenységre ösztönző feladat kipróbálásával aktív részesévé válhatunk a szigetközi emberek életének. A CD-melléklet a feladatok elektronikus feldolgozásához nyújt segítséget. Az élményszerű tudásszerzést, a tapasztalati tanulást támogató *rendhagyó* tankönyv mintát ad arra, hogy lehet a szülőföld értékeit a Z és az Alfa generáció számára is vonzóvá tenni. Reméljük, hogy elérkezik az az idő, amikor minden tájnak, minden településnek belső igénye lesz egy ilyen *rendes* tankönyv elkészítése.

(*Susovits Vera–Györkösné Nagy Viola–Nagyné Andirkó Julianna–Tóth Zsuzsanna–Rigóné Tolnai Ilona: Vizek hátán, szelek szárnyán. Szigetköz – Mosoni-sík térségi tudástára. Szigetköz – Mosoni-sík LEADER Egyesület, Kimle, 2020. 212 oldal*)

Baksa Brigitta

Hetés a magyar néprajzi kistájak közül kevésbé van jelen a köztudatban, főképp a tőle távolabb élő honfitársaink műveltségében. Pedig Bellosics Bálint az 1890-es évtizedben és az 1900-as évek elején már számos helyismereti közleményben ráirányította a figyelmet a délnyugat-zalai vidékre. Azután Gönczi Ferencz 1914-ben közzétette Göcsej és kapcsolatosan Hetés népeletéről az első monográfiát, amely alapműnek számít e tekintetben. Részkutatásokat többen is végeztek, közülük különösen Szentmihályi Imre 1977. évi közleményeit érezhetjük említésre méltónak Hetés és Lendva-vidék néprajzi sajátosságairól és a történeti Hetésről. Mindezek fényében nagy jelentőségű, ha egy, a térségben született és harmadik évtizede kutatóként arra összpontosító néprajzos imponáló nagymonográfiát tesz le az asztalunkra Hetés tárgykörében.

Lendvai Kepe Zoltán egyike az egy kézen megszámálható etnográfusoknak a szlovéniai magyarlakta Muravidéken. Az 1990-es évek óta tudatosan vizsgálja ezt a mintegy ötven négyzetkilométernyi területet és népét, amely mint cseppben a tenger, alkalmas a tágabb térség magyarsága társadalmi folyamatainak is a felmutatására. Először művelődésszervezőként, majd szegedi néprajz szakos hallgatóként tanárai – Bellon Tibor, Juhász Antal és Barna Gábor – biztatására folytatott az egész Mura menti magyar terepen tárgyi és szellemi néprajzi kutatásokat. Folyamatosan végez terepmunkát, publikál és ad elő ezen és más művelődéstörténeti témakörökben. Szakdolgozatát Hetés falvainak településnéprajzából, doktori disszertációját pedig e települések XVIII–XX. századi népességéről és gazdálkodásáról írta. Az értekezés képezte az alapját az imponáló – 400 A/4 méretű oldal – terjedelmű, keményfedeles kötetnek.

Hetés határait szinte minden kutató máshol húzta meg. Bellosics a tájnevet a

hét-háza végződésű faluval hozta összefüggésbe, miszerint a néphagyomány csupán e településeket sorolja Hetéshez, ugyanakkor a kutató 30 és egynéhány község gyűjtőneveként használja. Gönczi és Kogutowitz 17 községet és 15 pusztát tekint hetésinek. Kepe, Szentmihályi besorolását tekinti alapnak, aki a történeti Hetést Bödeháza, Gáborjánháza, Szijártóháza, Zalaszombatfa, Bánuta, Göntérháza, Hídvég, Kámaháza, Radamos és Zsitkóc falvak együtteseként értelmezi. Közülük az első négy napjainkban Magyarország, a többi hat Szlovénia fennhatósága alá tartozik.

Gönczi Ferencz óta Lendvai Kepe Zoltán az első, aki ismét egységes egésznek tekinti, így is tárgyalja Hetés jellegzetességeit. Fontos ezt kiemelni, hiszen a tudományos értékei mellett erkölcsileg is üzen e szemlélettel a népének s a környező népeknek is. Sorskérdésként, a megmaradás szempontjából taglalja mindazokat a pozitív és negatív folyamatokat, amelyek érintették a táj lakóit.

A kutatás alapjainak – célkitűzések, módszertan, térbeli és időbeli lehatárolás, a szakirodalom – áttekintése után az olvasó megismerkedhet Hetés történeti, néprajzi egységgé válásának mozzanataival. Így a szerző élénk tárja a kistáj természeti adottságait, történeti fejlődését, a hetési kohéziós erőket, a nyelvjárást, a kulturális jegyeket s az ott élők mi-tudatát. Ezt követi a történeti Hetés tíz falvának a leírása, kitérve azok történeti forrásaira, statisztikai adataira, nemzetiségi és vallásfelekezeti megoszlására, határára s annak helyneveire, dűlőneveire. A leírásokat történelmi térképek, névsorok és táblázatok teszik szemléletessé.

A kötet következő részében a települések népességét teszi a kutató górcső alá. „A Hetés nemcsak természetföldrajzilag fekszik

határterületen, hanem etnikai és nyelvi szempontból is. A határában húzódik a szlovén–magyar nyelvhatár, a közelében pedig a magyar–horvát is” – emeli ki a szerző. Ugyanakkor vallásilag mindhárom nép zömében római katolikus. Az Esterházy-uraldalom biztos háttere miatt a népesség az 1930-es évekig folyamatosan növekedett, azóta viszont drasztikusan csökken. Az elmúlt kilenc évtizedben a korábbi lakosság nyolctizede (!) eltűnt, ami egyértelműen a határral szétszakítottság, a politikai és gazdasági okok következménye. Családot, baráti, gazdasági, kulturális kötelékeket választott szét a trianoni békediktátum. Ugyanakkor többségi betelepítés is történt az etnikai homogenitás gyengítésére. A pártállami időkben szögesdrót és aknazár választotta el a korábban szervesen összetartozott tájat, a magyar oldalról kitelepítések, elköltözések is történtek.

A monográfia további erőssége a földművelő gazdálkodás és az állattartás alakulásának történeti áttekintése. A megélhetés egyéb, kiegészítő forrásai közül Kepe kiemelt figyelmet fordít az erdőhasználatra, a ha-

lászatra és a vadászatra, valamint a mestersegekre s a méltán híres hetési háziiparra. A kötetet magyar és szlovén nyelvű összegzés, bő forrás- és szakirodalmi jegyzék zárja.

Lendvai Kepe Zoltán disszertációjának a reprezentatív megjelentetésével – a színvonalas grafikai tervezés Orbán Péter nevéhez fűződik – a regionális Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet egyfelől hiányt pótló művel gazdagítja a magyar néprajztudományt, másfelől hozzájárulhat a ma Szlovéniához tartozó s a határ anyaországi oldalán élők helyismeretének, nemzeti önzonosságának a megerősítéséhez. Az alsólendvai vármúzeum (Galéria–Múzeum) néprajzkutató főmuzeológusa munkájának

a jelentőségét növeli, hogy egy évszázada nem született a határokkal mesterségesen szétválasztott tájat egységében tárgyaló szakmunka. A *Bátky Zsigmond-díjas szerző* fontos végkövetkeztetése: „A közvéleményben az a sztereotípiá é, hogy a trianoni határok meghúzásának elszenvedői főként az anyaországtól elszakított területek lakói lettek. Hetés példája rávilágít arra, hogy az egység megbontása a magyarországi területeket is hátrányos helyzetbe hozta. Annak ellenére, hogy Magyarország és Szlovénia az Európai Unió tagja és a schengeni övezethez tartozik, Hetés esetében mindaddig semmilyen cselekvési terv nem született arra, hogy lakóinak megélhetési stratégiái találkozzanak.” A monográfia nyomatékos alapot biztosíthatna – politikai szándék esetén – e határon átnyúló közös stratégia kidolgozásához.

A székelyudvarhelyi Székelytámadtnak elkeresztelt vár falán olvasható: „*Cur vagus extremis terrarum finibus erras? / En prope, quem multo sanguine quaeris, habes*”. Vagyis: „*Miért kalandozol, kóborolsz a föld szélső határain? / Íme, közeledben van az, amit sok vándorlással keresel.*” Kepe Zoltán nemcsak honismerő, hanem évtizedek óta mer honőrző is lenni. Ahogy fogalmaz egy, a recenzensnek írott levelében, „*Akármilyen állapotban van vidékünk magyarsága, a Hetés is még mindig HONŐRZŐ HETÉS.*”

(Lendvai Kepe Zoltán: Hetés falvainak népessége és gazdálkodása a 18–20. században. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva, 2020. 400 oldal)

Székely András Bertalan

„JELENTÉS” EGY KISTÉRSÉG ÖRÖKSÉGÉNEK SZÁMBAVÉTELÉRŐL

Székely Ferenc *Vadasd és vidéke* című könyvére gondolok, amikor ezzel a címmel próbáltam összegezni a szerző nem kis terjedelmű (közel 300 oldal) könyvének általam

kiszűrt lényegét. A cím első látásra földrajzi tájleírást sugall, ám nem az. Műfajilag inkább leltár, de nem száraz könyvelői mérleg. Jelentésnek jelentés, de nem valamiféle hivatalosság felszólítására készült. Erre a nem mindennapi munkára saját lelkiismerete készítette a szerzőt: készítsen leltárt arról az örökségről, amivel Vadasd és vidéke gazdagabbá, teljesebbé tette az erdélyi, a székelyföldi magyarság több évszázados múltját. Jelölje meg, nevezze meg azt a tárgyi, szellemi, szokásjogi, cselekvő, saját maga képre és igényére teremtett elemeit, amelyben élte életét és megővta saját maga és Erdély népének hasznára. Tehát a könyvét ezért látom „jelentés”-nek olyan örökségről, ami nem vagyoni, hanem mélyen morális kérdés, olyan munka, amiért csak értelmiségi lelkiismerete előtt felel.

Székely Ferenc végrehajtotta feladatát, a magyarságtudomány terén elvégzett munkája okán megállhat saját lelkiismerete előtt, és ezt nemcsak ez a könyv, hanem magam is tanúsítom, ha visszagondolok a Kriza János Néprajzi Társaság gyűlésein elhangzott előadásaira, számos gyűjteményes kötetben, valamint a sajtóban közzétett tanulmányaira, cikkeire. Számomra azért rokon lelkű néprajzos, mert a megismerés és számbavétel tekintetében ritkán hagyta el szűkebb hazáját, figyelme a kis részekre is kiterjedt, tudatosan vizsgálta a helyi kultúra és népi műveltség mozaikköveit, hogy kirakhassa Vadasd és vidékének monumentálisnak is nevezhető freskóját. Tartalmi, formai, szerkesztési szempontból, a tárgyi és szellemi néprajz kiváló szimbiózisát értékelem nagy örömmel Székely Ferenc könyvében.

Az örökség számbavétele az élettér számbavétele. A néprajzos szerző az élettér alakításának emberi lépéseit követi. Könyve a megismertetés szándékával íródott: azt írja le, azt tárja fel, amit a Vadasdon megállapodott ember meglátott, amiben felfedezte a valamirevalóság paraszti életszemléletét. Még a térség nevét is ő látta meg. Nem túlozok, ha ezt a folyamatot intellektuális

műveletnek tartom. A megélhetés esélyének felfedezése, elvonatkoztatási folyamata agyi munka, ami az embert elindítja a természettel való együttműködés irányába, a tapasztalati tudás halmozása, a megmaradás esélyeinek mérlegelése céljából. Ennek biztonságát nyújtja a könyv első fejezete, amelynek *Gyűjtögetés, megélhetés* a címe, de túl ezen a két főnéven, igazából a szellem és hasznos cselekvés primer találkozásának dicsérete. Huszonhét hasznosítható, értékesíthető terméket, termést, javat sorol fel a szerző, amiért nem kell kimenni a faluból, mi több, falun kívül is értékesíthető. Ezekből csak néhányat említhetek: *akácfa lapija, bakkbúzsvackor, cseremakk, házasa csiga, fagyöngy, fenyőszurok, fűzfa, hecserli, kökény, macskanyereg* (ostorfonásra, szőlőkötözésre), *macskaszemű szilva, nád, som, terméskő, vadalma, vaddió, venyige* stb. Valamennyinek rendeltetése, haszna volt korábban és most is: táplálkozásban, fűszerkészítésben, állati takarmányozásban, gyógyászatban, festékek előállításában, építkezésben stb. Ezek hitelességét, alkalmazhatóságát az évszázados tapasztalati tudás garantálja.

Ezzel az összesített példával érzékeltetem Székely Ferenc mindenre figyelő, kimondottan embercentrikus néprajzos munkáját. A kis- és nagyállattartás, a szemes gabonafélék termesztése, a szőlőművelés kultúrája, a hozzá fűződő, utána bemutatott szüreti bálók, multságok, az esztendő ünnepeinek generációs (gyermekek, legények, leányok stb.) változatai, azonos vagy hasonló szokásai az ünneplés tartalmi jelentései, gazdag formai változatai a közösségi együvé tartozás eszmeiségének színes, gazdag hordozói.

Gazdagabbnak érzem magam Székely Ferenc könyvének elolvasása után. Sokat tanultam belőle és fáj is a lelkem, hogy

mindebből a bemutatott szellemi és alkotó vagyomból, tehetségből a kiegyezés utáni államvezetés alig hasznosított a Székelyföld és Erdély felemelésének hasznára, javára.

És mert fiatal korom óta kedvelem Adynak a könyvekről tett egyik megjegyzését, ti., hogy mindenik „*agyak és kezek kooperatív szent munkája*”, illőnek tartom nevesíteni mindazokat, akik közreműködtek Székely Ferenc könyvének sokunk általi látásához, tapintásához, olvasásához. Kezdem Keszeg Vilmos professzor nevével, aki lektorálta, folytatom Kinda Isvánna, aki szerkesztette, Molnár Dé-

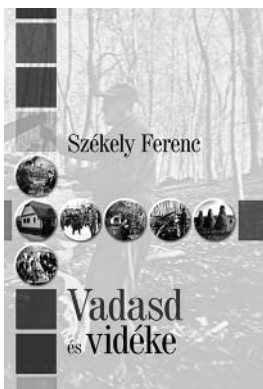
nessel, Bedő Dénessel, akik a rajzokat készítették, Donáth Nagy Györggyel a borító és számítógépes tördelés alkotójával, mesterével. Említésre érdemes a kötet információ-többlete, amivel teljessé teszi tudományos értékét: román, angol és magyar nyelvű tartalomismertető, a tájszavak meg a két borító közé zárt tömbösített tanulmányok jegyzéke *Gyűjtögetés, megélhetés; Állattartás, gazdálkodás; Szokások, hagyományok a térségben; Élet, halál.*

(*Székely Ferenc: Vadasd és vidéke. Néprajzi és helytörténeti tanulmányok. Üveghegy Kiadó, Százhalombatta, 2020. 280 oldal*)

Balázs Lajos

ERDÉLYI HIEDELEMMONDÁK KATALÓGUSA

Az ismeretlen, az irracionális, a rácsodálkozást vagy éppen félelmet keltő jelenségei minden korszak egyéneit és közösségeit azok megörökítésére, illetve megmagyarázására ösztönözték, hogy a „rend”, s a lélek nyugalma helyreálljon. Ezekből a képzetekből, tapasztalatokból, megnyilvánulásból formálódott az időről időre változó,

korszellemhez igazodó néphit, amelyek hiedelemjelenségei a szájhagyományozás során hiedelemtörténetekké kristályosodtak. A közelmúltban megjelent, a nemzetközi folklorisztikán belül is kiemelkedő – sőt, jelenleg a legnagyobb –, egy régió hiedelemtörténeteit feldolgozó nagyszabású kézikönyv, az *Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus* ennek a sajátos epikus alműfajnak tudományos regiszterét adja típus- és motívumindex formájában.

A hatalmas munka megalkotója Magyar Zoltán néprajzkutató, az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Néprajztudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, aki elsősorban a mondák, mesemondó-repertoárok, a magyar néphit, népi vallásosság, szentkultusz feltárásával, illetve folklórszövegek rendszerezésével foglalkozik. Kilencven önálló kötet és számtalan tanulmány szerzője, 2011 óta az *Ethno-Lore* (Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve) szerkesztője. Alapító szerkesztője a *Magyar Népköltészet Tára*, a *Documentatio Folkloristica*, a *Documentatio Epica* és a *Nemzeti Kultúrtörténet Kincsesháza* szövegfolklorisztikai könyvsorozatoknak, továbbá létrehozója a 2018-ban megjelent, enciklopédikus igényű, *A magyar történeti mondák katalógusának*, amely 12 kötetével a világon először törekedett egy nép történeti mondakincsének, népi történelmi és kultúrtörténeti emlékezetének, epikus tradícióinak feltárására.

Az *Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus* négy kötete sem vállalkozik kevesebbre. A feldolgozásra kerülő nagytáj Erdély, ahol „sajátos belső történelmi fejlődése, felekezeti tagoltsága, az ott élő magyarságot ért interetnikus hatások egy, a magyar kultúra organikus részét képező, ám mégis sok tekintetben sajátos kultúrkört eredményeztek, különös tekintettel a népi kultúrára. [...] Olyan, földrajzilag koherens és regionális specifikumok sorát tartalmazó hiedelemanyag jött létre és őrződött meg, [...] amely már önmagában is megad bizonyos viszo-

nyítási pontot és értelmezési keretet. Mindehhez járult az a mennyiségi túlsúly, amelyet a nemzeti mondataszteren belül a keleti magyar nyelvterületről származó néphitanyag képez.” A bőséges néphitanyaghoz az adattári szöveghagyomány, a forrásfeltárások mellett az 1960-as évektől, de különösen az utóbbi három évtizedtől önkéntes gyűjtők és néprajzkutatók által végzett célirányos és szisztematikus folklórgyűjtések, továbbá a Kolozsváron működő néprajzi tanszék, s a Kriza János Néprajzi Társaság tudományos szervező tevékenysége nagyban hozzájárult, s nem utolsósorban maga a mű szerzője is, aki faluról falura járva kutatta végig mindazokat az erdélyi és partiumi vidékeket, ahol még nem, vagy hiányosan történt gyűjtés. „Olyan nagyszabású folklórarchívum állt tehát rendelkezésre, amely a kutatót óhatatlanul arra predesztinálta, hogy az így felhalmozódott és a magyar történeti mondák adatbázisához hasonlóan impozáns kulturális örökség rendszerbe foglalását is elvégezze.”

A rendszerezés alapját 29 550 folklórszöveg adja, de ez a szám több ezerrel nagyobb a műfaji átfedések, a több helyre is besorolható „kétarcú” hagyománykörök (pl. katalizmák előjelei) miatt, amelyek szövegei a *Magyar Történeti Mondák Archívumában* már feldolgozásra kerültek és megtalálhatóak.

Ennek a hatalmas és tematikailag is sokszínű hiedelemtörténet-adatbázisnak a tudományos rendszerezése négy kötetben került feldolgozásra. A hiedelemkatalógus 15 téma szerinti egységből áll. A köteteken belül található fejezetek (Pl. Sors, végzet, előjelek) alfejezetekre tagolódnak (A halál előjele), de előfordulnak még további szintet jelentő alfejezetek is (Állatok által jelzett halálesetek). Ezek a fejezetek a katalógus „tartópillérei”. A kézikönyv lényege, a „hiedelemmondák világát szemléletesen megjelenítő típusok és altípusok, a típusként is funkcionáló narratív motívumok” több ezres sokasága, amelyek azonos szerkezeti

rendben jelennek meg az összes kötetben: típuszám (ez egy kódgyűttes: a katalógus készítőjének betűjelzete, a főfejezet betűjele, a monda száma), típuscím, a típus tartalmának rövid ismertetése, a típus előfordulásának listája, forráshelyek földrajzi és kronológiai rendben.

Az első kötet alapvetően a természetfeletti világ jelenségeivel foglalkozik, de ezt megelőzi a katalógus tudományos előképeit tárgyaló bevezető, a katalógus használatára vonatkozó hasznos útmutató és hálás köszönetnyilvánítás mindazoknak, akiknek gyűjtőként, vagy segítőként része volt az adatbázis építésében.

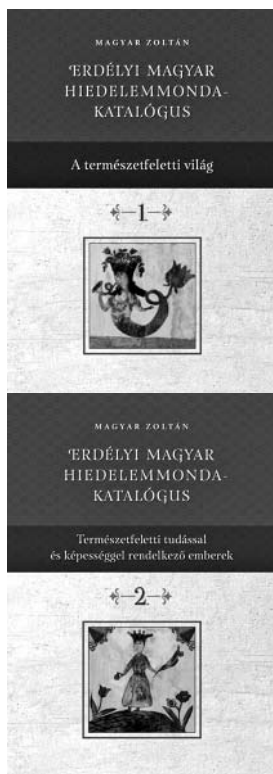
A katalógus első fejezetében azok a hagyományok összegződnek, amelyek az erdélyi hiedelemvilág nem e világból eredő jelenségeit, természetfeletti lényeit jelenítik meg. Első csoportban a sorsmondák (végzetszerű sors) és a különféle előjelek (háború előjelei) találhatóak. A következő egység a halállal (állatok, tárgyak által jelzett haláleset, a megálmódott, megérett, megjósolt halál) és a halottakkal (hazajáró halott, bűnös halott), illetve a földi világban való megjelenésük okával, elhárításával foglalkozik. A harmadik fejezet „a túlvilágjárás archaikus képzetkörébe sorolható és a keresztény képzetrendszer vallásos elemeivel is átszőtt transzcendens tudást és élményeket összegzi, utalásokkal az álmok és látomások narratív tradícióira”. A kötet nagy részét a természetfeletti lények hiedelemkörei teszik ki. Ilyenek a megszemélyesített halálhoz, a kísértet alakváltozataihoz kötődő történetek. A démonikus lények sorában az ördög, az ördögszolga, az ördögszerető szerepkörben megjelenő lidérc, s egyéb

ártó démonikus lények (betegségdémon, váltott gyerek, Marcolea, azaz kedd asszonya). „A számos regionális sajátosság különösen pregnánsan jelenik meg a különféle természeti démonokról, szellemlényekről szóló alfejezetben” (fehér ember, ősz ember, bányaszellem, törpe, vadleány, vízi és erdei

lények). Két további tematikus egység az óriás- és tündérhagyomány-kör, amelyek „az erdélyi folklórban kivételesen virulens szöveghagyományt képviselnek, amelyek több évszázados rétegződését jelzi az óriásokról szóló számos 16–17. századi híradás...” Az utolsó fejezet a szépaszszony-hiedelemkör szövegvilágát rendszerezi.

A kézikönyv második kötete a természetfeletti képességű, mágikus erejű emberek hagyományvilágával foglalkozik. „... Az erdélyi tájakon is a boszorkány hiedelemalakja az elsődleges, a vonatkozó folklórszövegek mintegy kétharmada e nagyszabású hiedelemkörbe sorolható. Súlyát és változatgazdagságát növeli e hagyományok történeti rétegzettsége a boszorkányperek széleskörűen doku-

mentált adatai révén, melyek szintén részét képezik e tudományos rendszerezésnek.” A kötet következő egysége a tudósok, tudók mondaanyagát elemzi. A tudós, a halottlátó, a szellemidéző és a különféle hivatások, mesterségek tudósai (a főleg jövődőlői szerepben megjelenő táltos és garabonciás, román és magyar pap, pásztor, kocsis, bába, méhészt, vadász, katona, rendőr, zenész, koldus, patkányküldő, gyógyító, szemfényvesztő) rendkívül változatos, színes folklóranyaggal rendelkeznek; ez jól érzékelhetően megmutatkozik a szövegregiszterben, különösen a román pap és a tudós pásztor

hiedelemkörében. „A szentemberi szerep-
körben is megjelenő román pap hiedelemkö-
re e tájon napjainkban is virulens, a kortárs
folklor része, a tudós mesterek kapcsán meg-
örökített mondák azonban már javarészt az
erdélyi folklor reliktszerű elemeiként ke-
rültek a felszínre.”

A katalógus harmadik kö-
tete az egyéb mondák bibli-
ográfiája. Itt található az
átváltozásra képes emberek
(farkasember, prikulics, állat-
tá átváltozó emberek), a mi-
tikus állatok (sárkány, kígyó,
béka, medve, farkas, menyét,
vízi lények, madarak, táltos
ló, házi állatok, rovarok), a
mitikus növények (vasfű,
nadragulya, ördögborda), és
a mágikus tárgyak témacso-
portja. Közülük különösen
„a mitikus állatokról szóló
erdélyi történetrepertoár gaz-
dag tematikailag és tipológia-
ilag”.

A kincs (elrejtése, jelei,
megtalálása) és a tabu (jeles
napokhoz, helyekhez, szü-
letéshez, halálhoz kapcsoló-
dók) témacsoportja mellett
a mindennapi mágia (rontás,
jóslás, igézés, varázslás, elhá-
rító cselekedetek) jelenségei
is feldolgozásra kerültek. „Javarészt ezek is
olyan kortárs hiedelemtörténetek, amelyek
[...] még a 21. század elején is funkcionálnak,
élő hiedelemháttérrel bírnak.” A kötet utol-
só fejezetei a hiedelemmonda határterületei-
hez kapcsolódó folklorjelenségeket veszik
számba. A gyermekfolklorra is tekinthető
fiktív lények (gyermeki ijesztők, égitestfaló
lények), a hiedelmekben való hit megren-
dülését prezentáló ál-hiedelemmondák és
hiedelemellenes népi elbeszélések mellett a
modern mondák témacsoportja is megta-
lálható, amelyek „a kortárs városi környezet
és a tömegkultúra egyes bizarr jelenségeire,

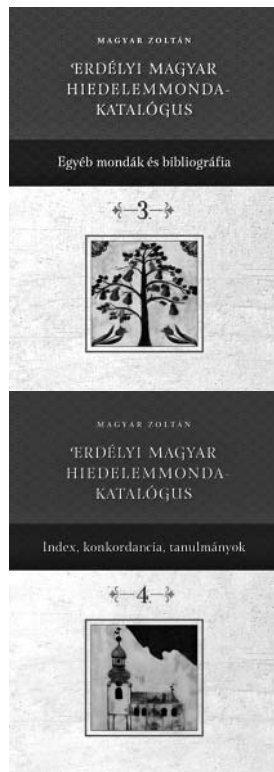
a tudományos világnak számára is megma-
gyarázhatatlan jelenségekre reflektálnak”
(ufo).

A három kötetbe rendezett típusmutatót
bibliográfia zárja, amely a források lelőhe-
lyét tartalmazza, s a feldolgozásra került
alműfaj eddigi legteljesebb irodalomjegyzé-
ke. Itt található a rövidítések
jegyzéke is.

A negyedik kötet a katal-
ógus gyakorlati és elméleti
segédanyaga. Tartalmazza
az alfabetikus rendbe szer-
kesztett és a tárgyiszó szöveg-
környezetére is utaló moti-
vumindexet, továbbá az ezt
kiegészítő, az erdélyi magyar
hiedelemmonda-anyagot a
nemzetközi párhuzamok-
kal egybevető konkordancia-
jegyzéket. A kötetben
még több, a tárgyalt témát,
illetve annak részeit mély-
rehatóan elemző tanulmány
is található. Így a monda- és
a hiedelemmonda-katalogi-
zálás nemzetközi és magyar
előzményeinek, rendszere-
zési kísérleteinek az ismer-
tetése; az erdélyi magyar
hiedelemmondák rendezési
szempontjai, a műfaji átme-
netek problematikája; a szö-

veghagyomány történeti rétegeztségének,
tematikai, tipológiai és regionális sajátos-
ságainak elemzése, ami táji specifikumként
leginkább jellemzi az erdélyi magyar hiede-
lemmonda-repertoárt. A kötetet irodalom-
jegyzék és összegzés zárja.

Az Erdélyi magyar hiedelemmonda-ka-
talogus által feldolgozott gazdag és változa-
tos mondavilág adatmennyisége, az abban
megjelenő folklor típusok száma sokszorosa
az eddig megjelent hiedelemmonda-rend-
szerezéseknek. Az óriási összefoglaló a
folklortradíciók megismertetésén túl ki-
dolgzott, precíz mintát kínál a nemzeti, de

legalábbis regionális szintű hiedelemmonda-katalógusok összeállításához, a nemzeti, regionális jellemzők közzétételéhez, mintegy „előszobájaként” a nemzeti néphitmonográfiák létrehozásához, amellyel még adós a néprajztudomány.

Egy Magyar Zoltánnal készült interjúban így vallott a kutató: „Azzal, hogy életpályám fő feladatául a színhagyományozott folklórhagyományok megörökítését tűztem ki magam elé, hivatássá vált munkámat ama meggyőződés jegyében teszem, hogy ezáltal valami olyan maradandó dolog jön létre, illetve marad fenn, amely nélkül, az én hathatós közreműködésem nélkül, számos esetben valószínűleg örökre elenyészne. Ez az értékmentés talán a legfőbb visszaigazolása annak, hogy az életemnek volt és van értelme.”

Az Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus négy kötetét forgatva, látva a felhasznált óriási forrásanyagot, a precíz feldolgozást, elemző tanulmányokat, hasznos mutatókat, mi, néprajzosok csak megköszönni tudjuk, hogy a szerző a folklórkutatást választotta hivatásának, élete értelmének.

(Magyar Zoltán: Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus. Típus- és motívumindex. I. A természetfeletti világ. II. Természetfeletti tudással és képességgel rendelkező emberek. III. Egyéb mondák és bibliográfia. IV. Index, konkordancia, tanulmányok. Kairosz Kiadó, Budapest, 2021. 1995 oldal)

Balázs Livia

KILENC GÖMÖRI FALU NÉPI VALLÁSOSÁGA

Gömör megyéről, arról a történeti egységről, amelynek ma csupán néhány települése esik Magyarország határain belülre, egyetemista koromban hallottam először tudományos tényeket. Abban az időben a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem magyar–néprajz szakos hallgatójaként

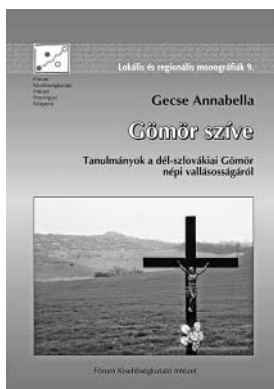
vettem részt a gömöri származású Ujváry Zoltán professzor úr által szervezett Gömör-kutatásban. Mezőtúri, majd karcagi múzeumi munkám során, a Szolnok Megyei Múzeumi Szervezetben Szabó László kutatócsoportjában inkább csak figyelemmel kísértem a kutatás alakulását, illetve annak az ezredforduló utáni lezárását. Akkor úgy gondoltam, nem sok olyan terület maradt sem az egykori megyének, sem népéletének, amit valaki ne vizsgált volna e program keretében. Abban az időszakban mostani szerzőnk, Gecse Annabella még nem volt a néprajztudomány körében, így az ő munkásságát sem ismerhettük. A jeles kutató szintén a Debreceni Egyetemen végezve szülőfaluját, illetve annak környékét kutatja folyamatosan és szisztematikusan. Ennek eredménye egy korábbi kötete, amelyet szintén a Fórum Intézet adott ki.¹ A most megjelent könyv szintén a korábbi kutatásokkal kevésbé érintett településeket vizsgálja, mégpedig témája értelmezésében és módszertanában is új szemlélettel, emellett szaktudományunk és az érdeklődő olvasók számára is igen érdekes, olvasható, közérthető módon.

A tekintélyes kötet témája kilenc gömöri, ma dél-szlovákiai katolikus falu (Abafalva, Baraca, Cakó, Füge, Méhi, Rimaszécs, Sajtószentkirály, Uzapanyit, Velkenye) népi vallásossága. A népi vallásosságot, miután a bevezetőben ismerteti a többi irányzatot is, Bartha Elek értelmezésében használja, vagyis „Beletartozik mindaz, ahogyan a kodifikált vallás a hívek körében működik.” (17. old.) A következő fejezet a kutatástörténetet tekinti át, s ebben nagy hangsúlyt kapnak a debreceni kutatások, hiszen a vidék vizsgálatának legtöbb eredménye ide kötődik. A kutatástörténetet a Gömör megye vallási viszonyait megyei szinten bemutató egység

¹ Az etnikai és társadalmi átrendeződés folyamata egy gömöri falu 20. századi életében. Interethnica 10. Sorozatszerkesztő: Liszka József. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Komárom–Somorja, 2007.

követi, és ezzel az átfogó részek sora – a követ végi összegzésig – le is zárul.

A következő fejezetek települések szerint tagolódnak. Minden falut egy és ugyanazon forrásokból merített népesedési, a vallásra és nemzetiségre, anyanyelvre koncentráló bevezetővel mutat be. Ezekben kitér – és sajnos erre többször is ki kell térni – a lakosság nemzetiségi összetételének XX. század közepi, nem éppen erőszakmentes okaira is. A falvak többsége esetében az ezt követő III., a XX. század első felével foglalkozó részfejezet a legterjedelmesebb egy-egy települési szakaszon belül. Az ezekben feldolgozott, elemzett adatok – amint a lábjegyzetek is jelzik – levéltári forrásokból, a Rozsnyói Püspöki Levéltár plébániai irataiból származnak, amelyeket először olvashatunk tudományos publikációban. Azokat az adatokat, amelyekből az elemzések készültek, később, az „apró betűs” VI. fejezetben, az *Adattárban* találjuk, időrendi sorba rendezve. A III. fejezet azonban válogat ezekből és elemzések révén segítségükkel megrajzolja a települések sajátos arcát, a vallási életben is megmutatkozó jellegzetességeit. Külön részfejezet foglalkozik az egyház ingatlanával, az egyházi személyek jövedelmeivel, a vallásgyakorlás tárgyi igényével. A figyelmes olvasó megtudhatja, milyen kategóriájú falusi gazdával élt azonos szinten jövedelme alapján egy-egy plébános, milyen alapon vetették ki a templomfelújítások, egyházi birtokszerzések „adóit”, hogyan akarták a hívek olykor elkerülni a párbérfizetést, hol lehetett olcsón beszerezni az épületfelújításokhoz szükséges zsindelet, követ, meszet, miként sikerült püspöki tiltás ellenére templomot építeni, melyik harangöntőtől rendeltek új harangot a háborúba elvittek helyére stb. Az egyházi személyekről szóló rész nem csupán a leghosszabb ideig

szolgáló plébánosokat, kántorokat jellemzi, hanem kimutatja tevékenységük hatását, munkálkodásuk utóéletét is az adott plébánián vagy filiában. Különösen a második világháború után szerepüket veszített kántortanítók esetében látható, milyen erős hatással voltak a népeletre, a vallásgyakorlásra. Elég csak a rimaszécsi Stubendek család tevékenységét említenünk példaként, akik nemzedékek óta az egész környék egyházi zenéjének formálói.

A XX. század első felével foglalkozó részfejezetek között az utolsó a konfliktushelyzetekkel, történelmi fordulópontokkal foglalkozó, amely talán a falvak lakosságának jellemzésére, mentalitásuk megragadására a legalkalmasabb. Míg a falvak és az egyház együttélése a korábban elemzett területeken egységesebb, a konfliktusok, történelmi fordulópontok – amelyek között ott van a két világháború is – előhozzák az igazi jellegzetességeket, megmutatják a jámbor vallásos falut, a minden áron templomépítőt, a már-már anyagiassá gazdagot, a kommunista eszmékhez vonzó „mostohán” vallásost, a másik (protestáns) féllal pereskedőt, a tudós plébániát, a mintaszerűt, az áldozathozót, az önállót, a buzgón vallásost.

Egész más forrásokat, leginkább saját helyszíni gyűjtéseit használja a XX. század második felét bemutató szakaszokban. Ezeknek talán legérdekesebb részletei az ún. *kulcsemberekről* szóló szakaszok. A kulcsemberek rendszerint amatőr kántorok, templomgondnokok, egyházi mindenesek, akik a II. világháború előtti vallási rendtartást éltetik tovább, nem is sikertelenül.

Az összegzés és az irodalomjegyzék után egy rendezett, az elemzett falvak szakrális kisemlékeiből összeállított gyűjteményt találunk. Falvak szerinti tagolásban ismerkedhetünk meg mintegy ötven út menti ke-

reszttel, szoborral, amelyekről a szerző nem csupán leírást és fotót, hanem méretekkel ellátott szerkezeti rajzot és – ahol vannak – forrásadatokat is közöl. A könyv VIII. fejezete, a *Melléklet* nem mellékes anyagot tesz közzé. Első része szöveges elemzés az egyházi zene amatőr változatáról, a zene szertartásokon és a közösségekben játszott szerepéről, amelyet két terjedelmes táblázat egészít ki. Ezekben a szentmisék zenei rendjét közli a szerző, azaz a két teljes éven át készített összeírás eredményét arról, hogy Baracán a vasárnapi és ünnepi miséken milyen énekek, milyen funkcióban hangzotnak el. A második év táblázatában QR-kódok egészítik ki a szöveges információkat. A kódok beolvasása segítségével egyenként nézhetjük végig a Baracán 2011–2012-ben összesen mintegy 50 órányi felvételen rögzített szentmiséket. Amint az elemzés is utal rá, ezekben az amatőr kántor tevékenységé a főszerep, aki a szerző édesapja.

A kutatás számára eddig alig ismert levéltári források tömkelegét felhasználó, bizonyára sokévi munka eredményeként összeállított, a Gömör tudományos megismerése szempontjából immár megkerülhetetlen kötethez szükséges kutatómunkát az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíjjal támogatta. Rászolgált a támogatásra!

(*Gecse Annabella*: Gömör szíve. Tanulmányok a dél-szlovákiai Gömör népi vallássosságáról. Lokális és regionális monográfiák 9. Sorozatszerkesztő: *Liszka József*. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Etnológiai Központ, Somorja–Komárom, 2021. 368 oldal)

Nagy Molnár Miklós

HELYTÖRTÉNETI KÖNYV ÚJSZILVÁSRÓL

2021. szeptember 2-án mutatták be a Pest megye délkeleti részén fekvő Újszilvás község lelkes közönségének azt a helytörténeti kötetet, amely a kistelepülés 70 éves

jubileumára készült. Ünneppalota volt ez a falu életében, hiszen az *Újszilvás – Helytörténeti emlékkönyv* című kötet egy komoly összefogással, sokak együttműködésével megvalósult értékeremtő folyamatnak a színvonalas eredménye lett, mindez pedig az ott élők hagyománytisztelő, kulturális igényességét, a helyi kötődésű értelmiség összefogását és a településvezetés elkötelezettségét egyaránt kifejezésre juttatta.

A több mint 300 oldalas, kemény borítású kötet se nem több, se nem kevesebb, mint Újszilvás helytörténeti emlékeinek korrekt, színvonalas és hitelességre törekvő gyűjteménye, a helytörténeti dokumentumok, visszaemlékezések, fényképek, személyes és közösségi emlékek gazdag kollekciója, a közgyűjteményi és magántulajdonban lévő források lelkiismeretes interpretációja. A könyv valódi értékét pedig éppen ez adja. Hiszen a szerkesztő és a szerzői stáb – példaértékű önkéntes munkával – nem kevesebbre vállalkoztak, mint hogy a rendelkezésre álló, egyenetlen terjedelmű és minőségű helytörténeti forrásokat (levéltári dokumentumokat, térképeket, fényképeket, sajtóanyagot, visszaemlékezéseket stb.) feltárják, egybegyűjtsék, a szűk körű, és módszertanában, felfogásában, szóhasználatában gyakran már elavult feldolgozásokat áttekintsék, majd ezek alapján egy naprakész, hiteles összefoglalását adják a település elmúlt hét évtizedes történelmének.

A helytörténetírás módszertani lehetőségeit és a település történetének forrásadottságait is tekintetbe véve, korrekt vállalást tett Németh Csaba, a kötet szerkesztője és Petrányi Csaba polgármester, a könyv felelős kiadója, amikor Újszilvás múltját a monografikus jellegű teljesség igénye nélkül, de a teljességre és sokszínűsége törekedve igyekezett keretbe foglalni. A most megjelenő Újszilvás-kötet ugyanis a jelenlegi tudásunk szerinti legátfogóbb információkat, a legszélesebb körű ismereteket tartalmazza az alföldi település, illetve az ott élő egyének és közösségek múltjáról. Ez

pedig nemcsak vállalható, de önmagában is fontos és példamutató eredménye a honismeretnek, a helytörténeti ismeretek gyarapításának.

A legnagyobb volumenű, bevezető tanulmányban Sági Norberta országos és nemzetközi kontextusból mutatja be Újszilvás történetének legfontosabb eseményeit, az alapítástól a XX. század végéig. E fejezet a település létrejöttének előzményeit, területeinek, gazdasági, társadalmi fejlődésének változásait, kulturális gyarapodásának eredményeit foglalja össze a helyi identitás, a települési öazonosság tudat kialakulásának szempontjait szem előtt tartva. Az elmúlt évtizedek településtörténeti eseményei, a helyi kötődés összetevői ugyanis történelmi távlatban nehezen lennének értelmezhetők, ha nem a nemzeti sorsfordító pillanatok, az országos politikai és gazdasági folyamatok tükrében vizsgálánánk azokat. Németh Csaba több fejezet szerzőjeként a helytörténetírás magas színvonalú módszertani eszköztárával, gazdag forrásbázisra építve dolgozta fel Újszilvás történetének egy-egy jellegzetes gazdasági, társadalmi, művelődési szegmensét, a település életében meghatározó vállalkozások, üzemek, gazdaságok, vagy éppen iskolák bemutatásán keresztül. E „rész-történetek” pedig a szerkesztői munkának köszönhetően történelmi korszakokon átívelő módon teszik teljesebbé a település múlt századi történetét. Lelkes amatőr helytörténészek, pedagógusok, intézményvezetők, a civil társadalom képviselő készítették el – személyes visszaemlékezéseiket, fényképeiket is felhasználva – a település közigazgatás- és intézménytörténetének, infrastruktúra-fejlesztésének, művelődés- és művészettörténetének egy-egy fontos fejezetét. E közvetlen tapasztalatokra, egyéni benyomásokra,

személyes dokumentumokra támaszkodó feldolgozások révén jelenik meg közvetlen módon is a személyes múlt, a családtörténet, az intézmények, szervezetek, közösségek története a kötetben. A gazdag archív fényképanyag és a fejezetek sorában felbukkanó, a községben élők által készített egy-egy személyes visszaemlékezés, vers, irodalmi és képzőművészeti alkotás pedig még életközelibbé teszi a kiadványt. A kötetből természetesen nem maradhat ki a táji, környezeti értékek bemutatása és a legújabb fejlesztési eredmények településvezetői összefoglalása sem, miként nem hiányozhat a község életében, a közösség szervezésében meghatározó közéleti szereplők (tisztviselők, intézményvezetők, lelki vezetők, pedagógusok, orvosok, rendőrök, díszpolgárok) névtára sem, hiszen fontos szerepet vállaltak és vállalnak a település közös értékeinek létrehozásában, őrzésében és továbbadásában.

A helytörténet és helyismeret fontosságát hangsúlyozza az Újszilvás történeti, természeti és társadalmi értékeit egybefoglaló emlékkönyv szinte minden sora. És miként minden igazán értékes helytörténeti kiadvány, ez a kötet is gazdag tárháza az emberi értékeknek, a közös sikereknek, az egyéni és közösségi eredményeknek. Valamennyi fejezete hirdeti a település, a közösség múltjában rejlő sorsokon keresztül a kétkezi munka, a szorgalom, a tanulás, a tisztesség, a becsület, a hit, az elkötelezettség történelmi korszakokon átívelő értékeit, és tanúságát adja a táj, a település elfogultságtól nem mentes szeretetének, a valódi helyi kötődésnek. A fejezeteket olvasva pedig nemcsak azt tapasztalhatjuk, hogy a vidéki Magyarország milyen hatalmas, megújulásra képes életerővel rendelkezik, és hogy a vidéken élők milyen rendkívüli szorgalommal, kitartással, alázattal végezték és

végzik feladataikat, de az is szembetűnővé válik, hogy minden település – az ott élők sorsközössége, az egyéni életutak sokfélesége, a helyi vezetők rátermettsége révén – egyedi történelemmel, jellegzetes fejlődési pályával és sajátos önazonoságtudattal is rendelkezik. Ezért a kötet egyben üzen a jövőnek is: az újszilvásiak büszkéik hagyományaira, büszkéik településükre, az egyéni sorsokban, családi múltakban gyökerező közösségtudatukra, és arra, hogy minden történelmi korszakban, egyéni és közösségi munkájuk révén, képesek voltak településük fejlődését szolgálni, jövőjét céljaik szerint alakítani, és múltját megőrizni.

(Újszilvás. Helytörténeti emlékkönyv. Szerk.: *Németh Csaba*. Újszilvás Község Önkormányzata, Újszilvás, 2021. 320 oldal)

Fülöp Tamás

SZŐDLIGET KÉPES TÖRTÉNELEMKÖNYVE

2021-ben jelent meg a Sződtől immár 70 éve önállósult, a Dunakanyarban lévő Sződligetet bemutató, közel 500 oldalas helytörténeti kötet.

Könnyű és egyben nehéz dolga is volt a Volentics Gyula, Mihalik Bernadett szerzőpárosnak, lévén az itt áthaladó Pest–Vác vasútvonal megnyitását követően is csak a XIX. század második feléből találkozhatunk a településkezdeményre utaló forrásokkal. A terület még 150 éve is akácligetes, homokdombos legelő volt, innen ered Sződliget neve. A több mint 700 éves anyaközség, Sződ történetén belül zajló múlt csak rövid felvezetésben kerül a könyv lapjain bemutatásra. Későbbi településrésze, Sződrákos XIII. századtól működő vízimalma és vendégfogadója mellett a XX. századig igazából

csak az 1860-as évektől működő, és a település fejlődését generáló téglagyár története érdemel említést.

A Duna-parti nagyközség monografikus, képes történelemlétkönyvéhez a XX. századból már bőségesen a szerzők rendelkezésére álltak írásos források. Rendhagyó módon 41 alcím alá gyűjtve, 266 szócikkben, 120 táblázatban a fontosabb eseményeket, helyszíneket, intézményeket, egyházakat, egyesületeket ismerhetjük meg. Itt kapott helyet a 100 évvel ezelőtti telekparcellázás, a vízimalom története, a helyi közigazgatás múltja, a pártszervezetek, a helyi kereskedelem, az iskola- és óvodatörténet, az emlékművek, emléktáblák, szobrok, műkedvelő színjátszás bemutatása. Apó: telekparcellázás és színjátszás. Az anyakönyvek alapján az ország valamennyi vármegyéjéből és a fővárosból 1912-től érkeztek az új honfoglalók ide, a Duna partjára. Kishivatalnokként, vasutasként, iparosként gyökeret ereszelve létrehozták üdülőtelepüket. Sződliget sohasem volt agrárfalu. Éppen ezért néphagyományok híján a honfoglalók egyesületeket hoztak létre, és a maguk szórakoztatására műkedvelő színjátszókként színdarabokat adtak elő. Ezek az események alkalmasak voltak a templomok építéséhez szükséges pénz gyűjtésére is.

A könyv kuriózuma a romantikus horgászto mellett forgatott mozifilmek részletes bemutatása is, de olvashatunk a mozi történetéről, az egészségügy fejlődéséről, a vendéglők, kocsmák, éttermek históriájáról is. A két világháború és az 1956-os forradalom helyi eseményei, résztvevői és áldozatai megkerülhetetlen részét képezték a kutatómunkának. A kötet ezen részei forrásközlésnek tekinthetők. Ezeken túl bemutatásra került a sportélet, a Duna-parti kemping, és a KISZ-vezetőképző története, de természetesen a vasút-, és postatörténet sem

maradhatott ki a teljességre törekvő műből. A szerzők a könyvet a település lakóitól a saját, Sződliget Anno nevű Facebook-csoportjukon keresztül kapott fotókkal tették látványossá, így elmondható, hogy nem két, hanem – az adatközlők száma miatt – legalább 140 szerzője van a településről szóló albumnak. A tanulmányt illusztráló 1500 kép teszi még érthetőbbé és élményszerűvé a könyvet. Nem hiába tartja a mondas: „Egy kép többet mond ezer szónál.”

E kötet nem szimplán egy helyi történelemkönyv, hanem azontúl a *Sződligeti arcképcsarnok* címet viselő fejezetében egyesíti 395 elhunyt személyről egy helyi arcképcsarnok adatait, és a teljesség igénye nélkül 60, még élő kortársunkról közli egy sződligeti ki kicsoda informatív életrajzi lexikonját is. Itt többek között jeles személyek, iparosok, kereskedők, intézményvezetők, pedagógusok, papok, tudományos kiválóságok, sportolók, Sződligeten született, élt, élő vagy elhunyt személyek, világháborús sebesültek és hősi halottak, sződligeti kötődésű hétköznapi „hősök”, családjuk és életpályájuk nyomába eredhetünk. A kötet emléket állít azoknak a kiválóságoknak, akik nem ritkán hosszú évtizedekig Sződliget és az ott élők ügyét szolgálták. Elsősorban az aktív közéleti pályát befutó, esetenként helyi elismeréssel kitüntetett személyek kerültek a kötetbe.

A szerzők érdeklődése a település és az itt lakók sorsa iránt az ember természetes kíváncsiságából fakadt. *Ars poeticájuk* szerint a helyi temetőben járva elgondolkodtak azon, hogy jó lenne tudni, kik és miért pont Sződligeten alusszák örök álmukat. Cassiodorus gondolatát idézve, talán még az utolsó pillanatban – e könyv kiadásával – meg tudják őrizni a lassan a feledés homályába vesző arcokat, őseik emlékét: „*Őseid emlékét éjjel-nappal idézd fel. Kutasd néped bölcsőjét, őrizd meg a történet tények és évkönyvek okmányait, mert nem szép dolog az, ha saját hazádban, mint idegen jársz.*”

Ennek a könyvnek a fő küldetése a tudományos alapokon nyugvó, közérthető és

hiteles ismeretterjesztés, azonban a szerzők járatlan útra merészkedtek, mivel Sződliget múltjáról átfogó forrásmű eddig még nem született. Objektívek, mértéktartók, ugyanakkor szkeptikusok és kritikusok voltak minden adattal, információval és helyi „legendával” kapcsolatban. Vezérgondolatuk a forráskritika és a tudományos megalapozottság volt.

A 1,5 millió karakterből, 230 ezer szóból és 25 ezer sorból álló könyv közművelődési jelentősége mellett remélhetőleg hozzájárul ahhoz, hogy a jelenkor sződligeti polgárában tovább erősödjön a lokálpatriotizmus érzése.

(*Volentics Gyula–Mihalik Bernadett: Mesej nekem Sződligetről! Sződligeti arcképcsarnok (A–Zs). Szödi Helytörténeti Füzetek 12. Szödi Helytörténeti Alapítvány, Sződliget, 2021. 490 oldal*)

Vitó Gabriella

KÖTET TATABÁNYA ELŐDTELEPÜLÉSEINEK ÉLETERŐL

Nagy fába vágta fejszét Jóna Imre László, amikor elhatározta, hogy összegyűjti, válogatva és tematikus csoportokba szerkesztve közzéteszi Tatabánya elődközségeinek, azaz Alsógalla, Bánhida, Felsőgalla és Tatabánya (Óváros) községek életéről, képviselőtestületi munkájáról azt a hatalmas anyagot, amely a városegyesítés előtt keletkezett 1944 és 1947 között.

Természetesen nem akarom a teljes anyagot ismertetni. Itt csak néhány és a legfontosabb mérföldkövekkel kapcsolatos információkra szeretném felhívni a figyelmet, és így ajánlani az érdeklődő olvasóknak, kutatóknak ezt a terjedelmes kiadványt. Mivel maga a szerző-szerkesztő szinte minden olyan adatot feldolgozott, amelyekkel a községek képviselőtestületei foglalkoztak, elég hosszadalmas is lenne jelen ismertetőben mindet felsorolni.

A szerző-szerkesztő jelen munkája nem minden előzmény nélküli vállalkozás. Mint a bevezetőben is fogalmaz: *„Több mint huszonöt éve írtam harmadik szakdolgozatomat (ELTE BTK) Tatabánya város elődtelepüléseinek életéről, a falvak 1945–1947 közötti időszakáról. A munka címe a következő volt: Adalékok Tatabánya város történetéhez az elődközségek – Alsógalla, Bánhida, Felsőgalla, Tatabánya – képviselőtestületi jegyzőkönyvei, és a községi levéltári iratai alapján (1945–1947). Ebből a 113 oldalas munkából a Tatabányai Levéltári Füzetek 11. számában, mely 'Az újjáépítéstől a községyesítésig (1945–1947)' címet viseli, a szerkesztők egy 30 oldalnyi anyagot közreadtak, ami megtiszteltetés volt számomra.”*

Mostani kötetével kapcsolatban az írja, hogy *„áttekintettem azokat a tudományos igényű helytörténeti munkákat, amelyek a térségünkben élő emberek életfeltételeivel foglalkoztak az ókortól a XX. századig. Így hivatkozni fogok különböző régészek, muzeológusok, történészek és levéltárosok írásaira.”*

„Munkám nagy hiányossága, hogy a megadott szakirodalom mellett, csak a helyi levéltárak iratait dolgoztam fel, és nem kutattam a megyei és országos levéltárak iratai között. Célom elsősorban az volt, hogy a községek napi életét, a helyi közigazgatásban dolgozó döntéshozók és végrehajtók döntéséin keresztül láttassam.” Hiányosság? Hiba? Nem gondolnám, hogy az lenne, hiszen a kitűzött célt a szerzőszerkesztő-összeállító végül is elérte. Ami talán hiányosságként megemlíthető, az az, hogy nem helyezte „történetét” egy általános, átfogó történeti közegbe. Egyszerű dokumentumközlésre vállalkozott munkájában. De a választ végül is megkaptuk bevezetőjének elolvasásakor, valamint azokon a könyvbemutatókon, amelyeknek során az adott városrészek (elődtelepülések) lakói lelkesedéssel, szeretettel fogadták a kötetet, és emlékezhetek vissza a kordokumentumok alapján fiatal korokban történt eseményekre – még ha

sok esetben az nem is volt éppen örömteli (lásd például a *Ki- és betelepítések – lakosságcserek* című fejezetet). Hogy nem kutatott más levéltárakban a téma iránt, legfeljebb azért lehet hiányosság, mert nem ismerjük meg a különböző feliratok sorsát, hogy a feljebbvalók miként ítélték meg egy-egy ügyet, mellyel a képviselőtestületek hozzájuk fordultak.

Mit is tekintett fő témájának Jóna Imre? Amikor áttekintette a bőséges városi levéltári anyagot, elsősorban a II. világháború utáni élet újjászervezését, benne a Nemzeti Bizottságok szerepét a közigazgatás és az önkormányzati munka működését, a béltázásokat, a hivatali munka sokszínűségét, a közalkalmazottak ellátását, a hiperinflációt vizsgálta. Külön részben foglalkozott a háborús károk felméréseivel, az újjáépítés nehézségeivel. Ezekben a nehéz időkben a települések képviselőtestületei is sokat foglalkoztak a humán szféra, benne az egészségügy, az oktatás, a szegényügy helyzeteivel. Nagyon fontos fejezete a kötetnek a háború alatti és utáni népességmozgások (migráció és emigráció), a ki- és betelepítések, a lakosságcsere témájának ismertetése. Ez utóbbi azért is lehet fontos az adott község lakói számára, de akár egy országos kutatás részeredményeként is, mivel a négy község közül három nemzetiségi (Alsó- és Felsőgalla német, Bánhida szlovák nemzetiségű) település volt. E településeken jelentős társadalmi változások mentek végbe.

Persze nem kerülhetjük ki a két nemzetgyűlési választás témakörét sem. Az 1945-ös és 1947-es választások külön fejezetet kaptak a kötetben.

Mivel Tatabánya megyei város 2022-ben ünnepli megalakulásának 75. évfordulóját, Jóna Imre sem mehetett el szó nélkül e tény mellett. *„Természetesen a községek régóta húzódo várossá egyesítése volt számomra a csúcspont. Itt igyekeztem bemutatni a községi köztestületek álláspontját, a bányavállalat elképzeléseit és az egyoldalú megvalósulást, amit 1947-ben már a belügyminiszté-*

rium kommunista vezetése határozott meg. [...] Rajk László belügyminiszter 1945. augusztus 15-én keltezett leirata alapján a megyei alispáni határozat 13.201/1947. ai. szám kimondta Alsógalla, Bánhida, Felsőgalla és Tatabánya községek egyesítését, és megyei várossá való átalakítását.”

Lehetne még hosszan sorolni a kötet tematikái alapján, hogy Tatabánya elődtelepüléseinek közgyűlései milyen témákkal foglalkoztak az 1944 és 1947 közötti időszakban, de inkább azt javaslom, hogy mind a téma, mind pedig a várostörténet iránt érdeklődők vegyék kezükbe ezt a nem kis terjedelmű kötetet, forgassák és használják fel kutatásaik során. Vagy csak egyszerűen emlékezzenek vissza azokra az időkre, amikor a háborús károk helyreállítása, a széntermelés megindítása volt a legfontosabb feladat mind a községek életében, mind pedig az ország életének újraindulásában.

De mint utaltam rá, 2022 egy jeles évfordulója lesz a városnak. Bizonyára készülnek majd más feldolgozások is a helytörténettel foglalkozó kutatók tollából, vagy a közgyűtemények eddig feltve őrzött és most készülő adatbázisaiból.

(Fejezetek Tatabánya város elődtelepüléseinek – Alsógalla, Bánhida, Felsőgalla, Tatabánya – életéből, képviselőtestületi munkájáról a várossá egyesítés előtt (1944–1947). Írta és szerkesztette: *Jóna Imre László*. Tatabányai Német Nemzetiségi Önkormányzat, Tatabánya, 2021. 423 oldal)

Ifj. Gyüszti László

ZENETÖRTÉNETI TANULMÁNYOK LAVOTTÁTÓL KODÁLYIG

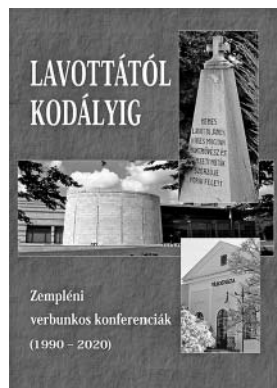
Az 543 oldalas kötetben Barsi Ernő, Bónis Ferenc, Csáky Imre, Dombóvári János, Domokos Mária, Flach Antal, Fülep Márk, Gombos László, Horkay Tamás, Ittész Mihály, Karpyak Andriy, Kassai István, Ke-

mény Anna Mária, Korolenko Ilona, Papp Géza, Pethő Csilla, Rakos Miklós, Sziklavári Károly, Tátrai Zsuzsanna, Tusnády László tanulmányai, valamint Elek Szilvia és Zempléni Árpád irodalmi alkotásai olvashatók.

A kötet fülszövegéből idézünk: „A zempléni zenetudományi konferenciák mintegy három évtizedes történetét tartja kezében az olvasó. A tanulmánykötet a Tállyán nyugvó verbunkos-szerző, hegedűvirtuóz, színházi karmester, házitanító Lavotta János Sátoraljaújhelyen megteremtett kultuszán keresztül Lavottától Kodályig taglalja a verbunkos zenei stílusával kapcsolatos legújabb kutatási eredményeket, s amelyek a tizenkét konferencián – Sátoraljaújhelyen, Széphalmon, Tállyán – szerzőik előadásában elhangzottak.”

Rendhagyó kiadványt tarthat kezében az olvasó, különösen akkor, ha például a *Zenetudományi Dolgozatok*, vagy akár a *Magyar Zenetudományi Tanulmányok* kötetével veti azt össze. Különleges, mert a kéziratok szerzőitől – néhány kivételtől eltekintve – a XIX. század magyar zenéjének verbunkos stílusáról, művekről, zeneszerzőkről olvashatunk átfogó elemzéseket, amelyek mintegy félezer oldalon követik a nyugat-európai szerzőkre is hatással lévő „magyaros stílus” feltűntét, virágzását, hervadását, ugyanakkor találkozzunk előfordulásával a XX. században is.

Ittész Mihály e kötetben helyet kapott dolgozatában ír arról, hogy mennyire szerencsésnek tartja a 2014-ben, Lavotta születésének 250. évfordulóján megrendezett konferencia – Bónis Ferenc egyik írásából kölcsönzött – mottóját: „A magyar zenetörténet fejlődése akkor ismerhető meg a maga teljességében, ha feltárjuk a beletor-

kolló és belőle kiágazó áramlatokat is.” Miért is? Indoklását idézzük: „Épp az említett konferenciák és az előadásokból készült, s tanulmánykötetekbe gyűjtött írások igazolják e tételt; nem csak a zenén belül, hanem azon kívül is. Rendszeresen befogad néprajzi, irodalmi, művészettörténeti, helytörténeti témákat. Mindezek szervesen tudnak kapcsolódni a szűkebben vett zenetudományi témákhoz.”

A tanulmánykötet egyik erényének tartjuk, hogy az idézett tartalmakról hagyományosan olvashatunk a *Lavottától Kodályig* című könyvben is. És megszívleltük bátorítást nyújtó, egy másik idézetét is, ezúttal Kodály Zoltántól: „Zeneirodalmat pótolni kell jól-rosszul az élő könyvtárnak. [...] A magyar zenetörténet: csupa rekonstrukció, elképzelés. Nagy fantázia kell hozzá.”

(*Lavottától Kodályig. Zempléni verbunkos konferenciák (1990–2020)*). Szerkesztette: Sziklavári Károly–Dombóvári János. Kecskés Nyomda, Sátoraljaújhely, 2021. 543 oldal)

Dombóvári János

MONOGRÁFIA A VIDÉK ZSIDÓSÁGÁRÓL

Az elmúlt év könyvtermésének jelentős darabja Cseh Viktor *Zsidó örökség* című monográfiája, melynek alcíme *Vidéki zsidó hitközségek* szerint egy jórészt eltűnt világnak állít szép és tanulságos emléket. Hiányt pótol ez a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület kiadásában megjelent könyv, mert eddig a magyar zsidó történetírás Budapest-központú volt, amelyet a földrajzi elhelyezkedés és a kulturális centrum indokolt. Az új összefoglalás viszont 134 vidéki település zsidóságát mutatja be, a Trianon után megmaradt városokat-falvakat, a zsidó közösségek életét, kapcsolatukat a helyi lakossággal, ú szomszédaikkal. Talán az 1929-es Újvári Péter-féle *Zsidó Lexikon* óta nem látott napvilágot ilyen átfogó munka!

A szerző fiatal mérnökember, szép érdekekkel a helytörténetírás terén, zsidó úti-könyvek sora áll már mögötte, ez a munkája egy évtized kutatásainak eredménye. Ismeri a leírt tájakat, előző kiadványai, sorozatok is, jól előkészítették legújabb terjedelmes munkáját. Hét régióban tárgyalja a különböző települési övezeteket, a történelmi korszakoknál a nyugodt fejlődés, a békeidők évtizedeire helyezve a hangsúlyt, ellentétben azzal a gyakorlattal, amely a holokauszt szörnyű tényét állítja a középpontba. Támaszkodik a kor zsidó sajtójára, amely jól tükrözte a kor mindennapjait, hangulatát. Több tízezer újságoldalt nézett át, az egyes hitközségek rabbijainak működése, amely jelentős részét foglalja el az egyes írásoknak, innen származik. Ennek megértéséhez nyújt segítséget a *Bevezető* 40 oldala a hazai zsidó irányzatok bemutatásával, beleértve a mostanában újra megjelenő haszid mozgalmat is. Mindegyik településnél a rabbik felsorolásával, tevékenységük méltatásával kezdi a szerző, ez általában igénybe is veszi a terjedelem felét. A rabbi része a helyi közéletnek, együttműködik hatósággal és más papokkal, kik temetésén is tisztelegnek.

Utána területenként halad végig a jelenlegi Magyarországon keletről nyugatra bemutatva az egyes települések múltját és ha van – jelenét. Gazdag képanyaga főleg épületeket és a közösségek egykori szellemi irányítóit mutatja. Helyi érdekességek, nevezetességek mellett anekdoták, történetek teszik kellemessé a testes kötet lapozgatását. Kiemelt figyelemmel fordul azon városok felé, ahol még élő zsidó közösség létezik, valamint olyan közmondásossá vált falvakhoz, ahol ma is emlegetett híres rabbik működtek.

Helytörténeti jellegű munka, de elolvasása hasonlóságok és párhuzamok felismerésére ösztönzi olvasóját. Mindenütt találkozzunk az első zsidó lakosokat befogadó földesúr nevével. Jól tudták felhasználni a pénzügyekhez értő bevándorlókat birto-

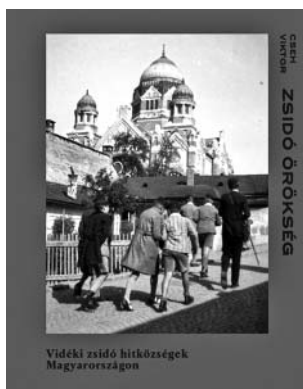
kaikon, akiknek nagy szerep jutott a parasztság iparcikkkel való ellátásában is. Feltűnőek a demográfiai adatok. 1840-ben néhány család költözik be, 1880-ban ennek többszöröse él már ott, egyes falvakban a lakosság harmada-negyede zsidó. Ennek magyarázata a gyermekáldáson kívül a bevándorlásban rejlik, amelynek forrása már nem a korábbi osztrák–morva terület, hanem a császársághoz csatolt lengyel Galícia.

A XIX. század végétől fogy vagy stagnál a zsidók száma, ami azt jelenti, hogy egyre kisebb részét adják a település összlakosságának. Kevesebb a gyerek, sokan a városokba mennek, ahol magasabb a vallásukat elhagyók száma. Ezzel ellentétben a kisebb számú zsidó egyre jelentősebb lesz a települések életében – s nemcsak a kereskedelem terén. Földbirtokot bérelnek, gyárakat alapítanak, zsidó orvos, ügyvéd nyújt segítséget, kulturálisan helyi lap, mozi, esetleg színház alapítása fűződik hozzájuk. Ez jelentkezik – az adófizetés mértékének megfelelően – a helyi képviselőtestületben, de nem válik a többségi lakossággal való viszony kárára. Néhány kritikusabb időszakot leszámítva, mint pl. 1848 tavasza, a tiszzaeszlári vérvád, majd a forradalmak és a megtorlás hónapjai, zavartalan az együttélés – egészen 1944 szörnyű nyaráig... A zsidók részt vesznek a jótékonyági akciókban, vérrel adóznak az első világháborúban, az irredenta eseményekben. Erőtelves a magyarosodás, szinte eltűnik a jiddis nyelv (bár azért megértik), az értelmiségiek sokan magyarosítják nevüket.

Megemlíti a szerző az egyes városok-falvak hírnevet szerzett szülőiteit, sokukról a köztudat nem tartotta számon zsidó származásukat, pedig nagy részük külföldön is dicsőséget szerzett hazájának.

1944-től szomorúan egyforma az egyes települések zsidóságának története. A német megszállást hamar követik a jogsértő rendeletek és ugyanez a hatósági gyorsaság jellemzi a deportálást amely tragikusan vet véget a magyar zsidóság fél évezredes vidéki jelenlétének. Itt a szöveg nyilaslakat említ, pedig a tavaszi-nyári vidéki akcióban ők nem vettek részt, csak a Szálasi hatalomátvétel után kezdték a gyilkolást. Az Auschwitzba induló marhavagonokba

zúfoltak egytizede se maradt életben, az Ausztriába hurcolt szerencsésebbeknél jobb volt az arány, de az 1945-ben életük újrakezdését megpróbálók aránya sehol sem haladta meg a 20–25%-ot. A könyv négy számozatlan oldala rájuk emlékezik, de a kegyelet jeleként mindenütt betűkkel közli az elhurcoltak számát, ezzel is jelezve, hogy nem tekinti őket statisztikai adatnak.

Nehezen tudták visszaszerezni otthonaikat, tulajdonukat, népdal is született erről: „Ha a gettó nem lett volna – Ingem-gatyám most se volna...”

Mivel a családok széttörttek, a „hasznavehetetlen” nőket-gyerekeket megölték, a hazavergődött férfiak vegyes házasságokat kötöttek, sokan eleve kivándorlásra készültek. A helyreállított zsinagógákba egyre kevesebben jártak, néhány év múlva az ateista diktatúra a zsidó vallást sem kímélte. Sok településnél a zsinagóga más célra való átadásának, a hitközség megszűnésének dátuma zárja a gyakran gazdag történelmi múltra való emlékeztést, amelyhez páratlan segítséget nyújt Cseh Viktor könyve.

Rengeteg lábjegyzeten kívül több mint százoldalas függelék bizonyítja a mű tudományos alaposságát, bibliográfia, személy- és helynévmutató segíti a további kutatást. A könyv elolvasása élményt ad helytörténészeknek és a magyar történelem fontos

részlete iránt érdeklődőknek egyaránt. Szép lenne egy Nagy-Magyarország zsidó közösségeinek emléket állító folytatás megszületése!

(*Cseh Viktor*: Zsidó örökség. Vidéki zsidó hitközségek Magyarországon. Mazsike, Budapest, [2021.] XIV + 788 oldal)

Róbert Péter

DOKUMENTUMGYŰJTEMÉNY GYŐR ÉS SZÉCHENYI ISTVÁN KAPCSOLATÁRÓL

Győrben 1857-ben indult meg a rendszeresen megjelenő *Győri Közlöny*, ettől az időponttól vizsgálta Biczó Zalán a nagyszerű gróf életét és győri emlékeit. Főként a *Győri Közlöny*, a *Győri Hírlap*, a *Dunántúli Hírlap* és a *Győri Nemzeti Hírlap* híryanagjai olvashatóak a gyűjteményben. A 220 oldalas műben a sajtóanyagok időrendben követik egymást. A szövegeket betűhíven közli a győri egyetem könyvtárosa. Emellett Győr városi közgyűlési iratok, iskolai évfordulós ünnepek és beszédek olvashatók a munkában.

Gróf Széchenyi Istvánról sokan és sokféleképpen megemlékeztek Győrben az 1945 előtti időszakban: ennek állít emléket az összegyűjtött írások megjelentetésével. Érdeemes tudni, hogy már 1836-ban Győr város közgyűlése díszpolgárnak választotta meg Széchenyit. 1845-ben olvashatjuk nevét *A Győri Olvasó Társaság részeseinek névsora betűrenddel s annak szabályai* (Győr, 1845) című kiadványban. Egy évvel később *A nagygyőri kör részvényeseinek névsora és alapszabályai* című könyvecskében mint rendes tag szerepel a neve. 1848-ban a forradalom és szabadságharc alatt Ecker János fennmaradt naplójában számolt be arról,

hogy dr. Kovács Pál a *Hazánk* szerkesztője kezdeményezésére 12 utca és tér nevének megváltoztatását indítványozta, amit az összegyűlt tüntetők elfogadtak. Így született meg a Fő tér helyett az Egység tér, a Bécsi utca helyett a Kossuth, a Városház utca helyett Batthyány, a Megyeház utca helyett a Nádor utca, a Fehérvári utca helyett Deák utca lett és ekkor nevezték el a Karmelita teret (a mai Bécsi kapu tér) Széchenyi Istvánról – közfelkiáltással. A város közgyűlése tudomásul vette a nép akaratát és hivatalosan is elismerte a változtatásokat, de csak pár hónapig maradhattak az új utcanevek. A szabadságharc bukása után visszakeresztelték ezeket az utcákat.

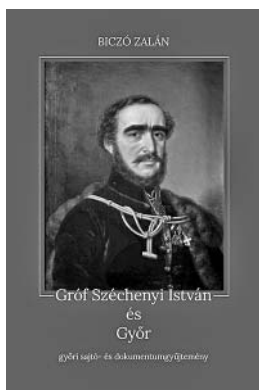
Szintén Ecker naplójából (*Győr 1847–1850-ben, ahogyan egy lokálpatrióta látta* címmel jelent meg) tudjuk, a korszak győri életének leírója 1848. szeptember 10-én a következőket jegyzi naplójába „*Pestről kocsival szállították Győrbe [...] orvosával együtt az újvárosi Bárányban szálltak meg. Felesége is ide jött, hogy beteg férjét tovább kísérje Döblingbe.*” A gróf győri díszpolgári oklevelének szövege és a Fő tér Széchenyi térre történő átnevezési közgyűlési anyagai is megjelennek a könyvben. Érdekesség, hogy Győr város impozáns főterét Széchenyi István halála után pár nappal máris átnevezték emlékére. A kötethez Széchenyi Tímea írt előszót.

(*Biczó Zalán*: Gróf Széchenyi István és Győr. Sajtó- és dokumentumgyűjtemény. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr, 2021. 220 oldal)

Biczó Zalán

ABAÚJ-TORNAI KRÓNIKA – ÚJ HELYTÖRTÉNETI PERIODIKA

Kimagaslóan magas színvonalon szerkesztett és kivitelezett helytörténeti kiadvány első számát veheti kézbe az, aki a Nagy László főszerkesztő által jegyzett, átfogó mű tanulmányozásába kezd. A kötetnek

már a mintaszerűen megtervezett borítója is jó példa arra, hogyan is kell kinéznie napjainkban egy igényes helytörténeti és helyismereti folyóiratnak. Belelapozva a kötetbe, rögtön kiderül, hogy annak minden oldala a szöveg-, a kép- és a térkép-szerkesztők profizmusát tükrözi, ami a tartalmi mondanivaló vonatkozásában is megmarad. A főszerkesztői bevezetőben megfogalmazott lokális identitás és a hely szelleméhez való kötődés végigvonul a 112 oldalas helytörténeti magazin első számán.

Átolvasva és megismerve e kötet tartalmát, azonnal kiderül, hogy sokkal több e kiadvány, mint egyszerű magazin és sokat kíván tenni az abaúj-tornai régióért többet, mint amelyre a száz évvel ezelőtt megszűnt és sajnálatosan rövid ideig (1910–1918) fennálló korábbi periodikának (*Történelmi Közlemények Abaúj-Torna vármegye és Kassa múltjából*) ideje és lehetősége maradt. A feladat nem kevés, hiszen e régió elmúlt 100 évre vonatkozóan sem történt meg az egységes gondolkodást és szellemiséget sugárzó és jelentő komplex analízis és szintetizálás. Az egykori vármegye 261 településének és Kassának a történetét nem csak a trianoni határ szakította szét, hanem az elmúlt 100 esztendő periférizáltsága, társadalmi-gazdasági marginalizálódása és halmozottan hátrányos helyzete.

A főszerkesztői előszó is kiemeli, hogy a periodika célja sem lehet más, mint ezen változtatni, elsősorban úgy, hogy az ott lakók és a régió iránt érdeklődők is hiteles képet kapjanak a több mint ezeréves történelmi vármegye és településeinek történetéről. Minderre számtalan lehetőség kínálkozik, a hosszabb-rövidebb tudományos közleményektől a történeti forrásfeltárásokon át a forrásközlésig, illetve ezeken túlmenően a régióban élők mindennapjaira is jellemző tréfás történeteket, anekdotákat is olvashatunk regionális keretbe foglalva.

Belelapozva az első számba – amelyet 12 szerző munkája fémjelez –, azonnal érzékelhető, hogy nem csak a történészek és

helytörténészek számára fontos szemléletformáló és lokalitást erősítő e periodika, hanem számunkra, a történeti földrajzot művelőknek is. A szerzők listája önmagában is tekintélyt parancsoló, országosan ismert és magasan jegyzett szakemberek, akik a szakterületükhöz kapcsolódóan az abaúj-tornai régió legjobb ismerői is. A szerzők (Kováts Dániel, Frisnyák Sándor, Bakos Gábor, Galkó József, Hortobágyi Viktor, Nagy László, Bodnár Tamás, Koleszár Krisztián, Kovács Ágnes, Szalipszki Péter, Hajdú Ildikó) tanulmányai szemlélet- és arculatformálóak, de egyben keretet és mintát is adnak a következő számokba megírandó dolgozatok készítőinek.

Kováts Dániel, aki Zemplén egyik legjobb ismerője is, Abaúj „*mostohagyermeké*” a *Hegyköz* című tanulmányában olyan szociológiai elemeket mutat be, amelyek történeti néprajzi és népművészeti értékek is, s az ott élők identitástudatának formálói. A Kassa és Sátoraljaújhely között elhelyezkedő régió társadalmi-gazdasági problémái közismertek, az elnéptelenedő, kismedencékben és a Bózsva patak mentén meghúzódó aprófalvak között az egyetlen kisváros (Pálháza) népességszáma is alig haladja meg az ezer főt. A zártság azonban konzervál is, olyan archaikus elemekkel találkozunk, amelyek az épített környezet napjainkig fennmaradt mementói (pl. temetői fejfák, útszéli keresztetek, parasztházak vagy éppen úri lakok stb.).

Bakos Gábor tanulmánya egy közös régészeti csapatmunka eredményeibe enged bepillantást, amely a Gönc-Őr-hegyen feltárt bronz- és vaskori tárgyak segítségével erősíti tudásunkat: az abaúji régió a közösségi régészek számára is fontos, az eredményeknek komoly tudományos, értékmegőrző és regionális hasznosultsága is van. A feladat óriási, sokat kell még völgyről völgyre, magaslatról magaslatra járniuk (és követőiknek) ahhoz, hogy megismerhessük azokat a napjainkra elfeledett tájakat, ahol a régió népei egykor mindennapjaikat élték.

Galkó József és Hortobágyi Viktor az Encs–Mogyorós-parti szkíta temetőrészlet legszebb és régészetiileg is legértékesebb leletanyagait értékeli és mutatja be. A temetkezési rítusok mellett bepillantást nyerhetünk a sírok leletanyagába (pl. fokos, karpercek, gyöngyök stb.), illetve a hamvasztásos és csontvázas temetkezések kormeghatározásába. Az i. e. V–VI. századra keltezett temető fontos lokális hely és identitáselem nem csak a régészek, hanem a lakosság egy csoportja számára is.

Kiss Lajos tanulmányában Alaghy Bekeény András földbirtokos származásán és családján keresztül mutatja be a XVI. század végének Északkelet-Magyarországot. Közismert, hogy az ifjú földbirtokos atyja (Alaghy János) korának egyik legműveltebb és legbefolyásosabb földbirtokosa volt. A stratégiai fontosságú Hernád-völgy településeinek (pl. Abaújszántó, Tállya, Vizsoly stb.) birtokosaként bekapcsolódott a tokaji borok kereskedelmébe is, s e tanulmányban – az Alaghy testvérek gyámságát ellátó és a birtokokat felügyelő és irányító tornai főispán, Mágócsy Gáspár szerepén keresztül – bepillantást nyerhetünk mindezek nemzetközi és makroregionális kapcsolatrendszerébe.

Bodnár Tamás egy 1680-ban Gönc városának írt török levél forrásközlésével járult hozzá az abaúj-tornai magazin első számának szakmai sikeréhez. A tanulmányból megtudjuk, hogy Gönc 1680-ig sikeresen ellenállt a török hódolttatási kísérleteinek – ettől függetlenül a törökök többször felégették és elpusztították, különösen Eger várának eleste után –, azonban az 1680. november 22-én kelt levél tanulsága szerint nem volt más választásuk: „... *Hatalmas Császárunknak szerája alá fejet hajtottak, és köntösihez ragaszkodtak békességnek és megmaradásnak okáért...*”.

Koleszár Krisztián tanulmánya a XVII–XVIII. század társadalmának világába vezet bennünket, ezen belül is a szádvári pénzletekhez kapcsolódó tanúkihallga-

tási jegyzőkönyvek forrásközlésére kerül sor. A helytörténeti kutatók számára értékes adalék a teljes szöveg közlése és értelmezése.

Frisnyák Sándor professzor a tőle megszokott precizitással és igényességgel írt Abaúj-Torna vármegye regionális szerkezetéről. Az időintervallum azt az 1785–1920 közötti másfél évszázadot öleli fel, amely már statisztikai adatokkal is alátámaszthatóan nyújt lehetőséget a folyamatelemzésre az egyes időkeresztmetszetek tükrében. A felvidéki életkamra egyikét jelentő régió makro- és mikroregionális térstruktúrája is feltárul, amelyet kiválóan szemléltetnek a tájhasználati különbségeket bemutató térképek és leírások. Az egyes mikrorégiók szerkezetét és tájképi megjelenését még a XIX–XX. század fordulóján is alapvetően az agrárium és az erdőgazdaság határozta meg. A térszerveződésben két struktúraformáló tengely (Hernád- és Kanyapta-völgy) volt meghatározó jelentőségű.

Kovács Ágnes a debrődi jelenések leírásán és elemzésén keresztül a szellemi néprajz területére kalauzolja az olvasót. A változatos, a korabeli hiedelemvilágot bemutató tanulmány felvázolja, hogy a hegyek közé zárt kisközség lakói évszázadokon át hogyan éltek az elődök által áthagyományozott életüket, amelyekbe a legendák, a jelenések és a csodák éppúgy beletartoztak, mint az egyszerűbb hétköznapi örömei és gyötrelmei.

Nagy László egy Stoósz-fürdői hirdetés (Pesti Napló, 1896. április 19.) nyomán tárja fel Abaúj leghíresebb, mintegy 140 éves múltra visszatekintő „*elsőrangú klimatikus gyógyhelyének*” fejlődés-történetét. A dualizmus kori képeslapokon és napjaink fényképein megelevenedő fürdő olyan érték, amelynek ismerete nem csak az abaúji emberek számára fontos, országos jelentőségű turisztikai központ is volt a trianoni határmegvonás előtt. A változások vargabetűi azonban e gyógyhely esetében is kitapinthatók mindkét előjellel.

Szalipszki Péter rövid tanulmányában a sajátos névadású három Kárpát-medencei Fancsal települést mutatja be, melyek mindegyike igazi unikum. A helységnév személynév alkotó voltához nem fér kétség, s talán az is elfogadható a szerzőtől, hogy e név ősi hordozója az abaúji faluból származott el.

A helytörténeti magazin utolsó tanulmányát Hajdú Ildikó neve fémjelzi. Az Encs társadalmi-gazdasági fejlődését feltáró dolgozat klasszikus, mind módszertanában, mind a felhasznált források tekintetében. Sajátossá azok az apró mozzanatok és a szerző rendkívül gazdag helyismerete teszi, amelyek keretbe foglalják e kisváros múltját, jelenét és élhető jövőjét. Encs térszervező és megtartó képességének fokozása alapvető érdeke és kötelessége minden abaúji lakosnak is.

A közeledésnek, az együttgondolkodásnak, az eredmények elismerésének, a problémák felismerésének és megoldásának, az emberek tenni akarásának olyan szellemi háttere és bázisa lehet e periodika határon innen és túl, amelyhez a recenzens is e helyről kíván sok sikert, eredményes és értékes további lapszámok reményében.

(Abaúji-Tornai Krónika. Helytörténeti Magazin 2021. 1. sz. Abaúji Honismereti és Helytörténeti Egyesület, Encs, 2021. 112 oldal)

Bányászné Kristóf Andrea

AZ I. VILÁGHÁBORÚ EGY SZEPESI SZÁRMAZÁSÚ KATONA SZEMÉVEL

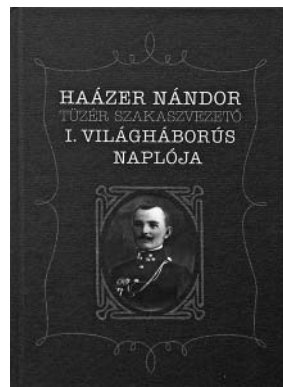
Ugyan véget értek az I. világháborúhoz és a trianoni békeszerződéshez kapcsolódó centenáriumi megemlékezések, a kutatások folytatódnak és a kiadványok száma gyarapszik e témákban. A salgótarjáni Dornay Béla Múzeum is egy új könyvvel jelentkezett ehhez kapcsolódóan. Egész pontosan egy különleges frontnaplót rendeztek sajtó alá, amelyet még 2012-ben sikerült a

múzeum gyűjteményébe megszerezniük. Egy egyszerű közkatona, Haázer Nándor szakaszvezető jegyezte le ceruzával egy kis méretű vonalas noteszbe háborús napjait 1914 júliusától 1915 novemberéig. A naplóhoz tartozik egy fotóalbum is, amelyben egész pontosan 50 darab kép található.

Ez a dokumentumegyüttes nem ismeretlen a nagyközönség előtt sem, hiszen a salgótarjáni múzeum 2017-ben rendezte meg

azt az időszaki kiállítását, amelyhez felhasználták Haázer naplóját és fényképeit is. A tárlat címét – *A világháború emléke 1914–1918* – is a fotóalbumról kölcsönözték az alkotók. Szintén ezt a forrást mutatta be egy korábbi tanulmányában Balogh Zoltán (*A világháború emléke 1914–1918*).

Haázer Nándor tüzér szakaszvezető frontnaplója és fotóalbuma az orosz harctérről. Neograd 2018. A Dornay Béla Múzeum Évkönyve XLI. 85–102.), aki a most megjelent kiadvány munkálatainak az oroszlanrészét vállalta: a naplót „olvashatóvá tette”, azaz a régies és a katonai kifejezéseket, német szavakat, rövidítéseket stb. ellátta magyarázatokkal, jegyzetekkel, illetve a kötetet bevezető (vagy inkább értelmező, kiegészítő, boncolgató, elemző) tanulmány is az ő nevéhez fűződik. Utóbbiból sok mindenre fény derül, tulajdonképpen az amúgy önmagában is értékes forrásközlést is olvasmányossá teszi. Hiszen megtudhatjuk, hogy ki is volt Haázer Nándor, honnan és hogyan került családjá Salgótarjába, a későbbi tüzér szülőhelyére, illetve mi lett velük a későbbiekben. Tágabb kontextusban is érdekes a Haázer familia története, hiszen a bányászat kapcsán Nógrádnak erre a vidékére érkező emberek sorsa is ott van az ő sorsukban.

Így tehát nem csupán a világháborús téma iránt érdeklődőknek ajánljuk e könyvet, viszont nekik szinte kötelező olvasmány, ugyanis olyan részleteket olvashatnak ki belőle a keleti fronton történekről, amelyek eddig talán nem voltak a köztudatban. A naplóbejegyzéseken az is látszik, hogy mikor volt több ideje Haázernek ceruzát ragadni és mikor voltak eseménydúsabb időszakok. Igyekezett minden napról legalább egy rövid sort írni egészen 1915. november 4-éig, amikor is szabadságot tartott és hazatért Salgótarjánba. „*Itt voltak a Boldog Napok 22ig*” – írja a záró sorait, de a fotóalbum képei 1918-ig követik az eseményeket. A fennmaradt ötven képből bátran lehetett válogatni a kötetbe, hiszen a mindennapok pillanatai mellett ismertebb események-

ről – így például Károly király vagy Vilmos császár látogatásáról – is több felvételt tartalmaz az album.

A heves harcok, ágyúzás és különböző nehézségek lejegyzését olvasva azért ott rejlik a naplóíróban a – napjainkban is aktuális – béke iránti vágy. (Például fényképen megörökítették az orosz katonákkal való „frontbarátkozást”.)

Nagyon érdekes és izgalmas könyvecske látott tehát napvilágot a közelmúltban. Lapozzon bele bátran mindenki!

(Haázer Nándor tüzér szakaszvezető I. világháborús naplója. A bevezető tanulmányt írta és a naplót jegyzetekkel ellátta: *Balogh Zoltán*. Szerkesztette: *Fodor Miklós Zoltán*. Dornay Béla Múzeum, Salgótarján, 2022. 80 oldal)

Máté György

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA

Ablonczy Balázs: Ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés történetei 1918–1921. Bp. 2020. 222 old.

Adamikné Jászó Anna: A gondolatokhoz odataláló nyelv. Nyelvművelő írások a harmadik évezred elejéről. Tinta. Bp. 2020.

Adamikné Jászó Anna: Az ősi szó nyomában. Nyelvhelyességi írások a harmadik évezred elejéről. Tinta. Bp. 2020.

Aracs. A délvidéki magyarság közéleti folyóirata. Főszerk.: *Bata János*. XIX. 2019. 2. 128 old. – A tartalomról: *Sárközy Péter:* Prokopp Mária laudációja; *Bayer Zsolt:* Néma dzsinn ült Ady torkán; *Domokos László:* Volt egyszer egy [Rongyos] Gárda; *Bence Izabella:* Június fontos hónap történelmünkben; *Csapó Endre:* Európa Trianonja; *Stanyó Tóth Gizella:* „Merjünk tudásban, ismeretben, szorgalomban nagyok lenni”; *Molnár Pál:* A szent suhanc rejtélye – Beszélgetés Dalmay Árpáddal; *Hódi Sándor:* Nyelvi változások a társadalom és a személyiség tükrében; *Diószegi György Antal:* Mátyás-pajzsunk egyetemes művelődéstörténeti jelentősége; *Gyéánt*

Richárd: A történelmi Torontál vármegye Alibunári járásának települései a statisztika tükrében egykor és most; *Gilinger Katalin:* Batikművészete páratlan a magyar képzőművészetben – Jámborné Balog Tünde vásznai; *Jámborné Balog Tünde:* Életem. (A lapszámot *Jámborné Balog Tünde* batikkárpitjainak képei díszítik.)

Bakos István (szerk.): A magyar falu sorskérdései – a rendszerváltás előtt és után. *Retörki Könyvek 44.* Antológia Kiadó. Lakitelek 2020. 314 old. – *Bakos István:* Előszó; *Andrásfalvy Bertalan:* Az európai parasztság megismerésének kulcsa: Átány; *Andorka Rudolf:* Változások és állandóságok magyar társadalomban a rendszerváltás óta; *Bíró Friderika – Fűr Lajos:* Búcsú a parasztságtól; *Tóth Albert:* Az Alföld-program megszületése és csendes elhalása; *Veress László dr.* – *Nagy Bálint dr.* – *Tanka Endre dr.* *Szeremley Béla – Márton János:* A magyar mezőgazdasági politika és vidékfejlesztés jövőképe; *Ángyán József:* Magyar föld, magyar vidék; *Csatári Bálint:* Az én kis bihari falum; *Juhász Pál:* Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció, faluosztályok – és emberképünk változása; *Tóth Károly Antal:* A romboló hatalom Ellenében Múltról és

jelenről Molnár János egy könyve kapcsán; *Szigetvári János*: Hová tűntek a kisleltek iskolái? (Baranyai példák alapján); *Oszkó Sándorné*: Ormánság a 24-dik órában (Megkondult a lélekharang?); *Fekete Gyula*: Totális kizsákmányoltá-sunk; *Nagy Bálint*: „Vérszagra gyűl az éji vad”; *Szabó Gellért*: Milyen jövő vár a külterületen élőkre? Sürgős összefogás szükséges; *Szenti Tibor*: A dél-tiszántúli tanyarendszer; Vallomások a jövőnek – Dalai Sándor interjúja *Szenti Tiborral*; *Borvendég Béla*: Tíz éves jubileum, avagy 40 ezer magyar állampolgár a szőnyeg alatt?; *Albert József*: 1956 Bácsszentgyörgyön; *Gy. Szabó András*: Apám faluja; *Jánosai Zoltán*: „Halottak faluja” – Nemzeti krízis és demitologizáció a Hetek és a Kilencek költészetében; *Nagy Bálint dr.*: A Hangya Szövetkezetek a vidék magyarsága gazdasági gyarapodását szolgáló tevékenysége Magyar Örökség; *Bakos István*: A HANGYA szövetkezeti rendszer a MAGYAR ÖRÖKSÉG része; *Nagy Bálint dr.*: Léket kapott hajón a túlélés a stratégia avagy Naptól perzselt pusztán délibáb a távlat; *Tanka Endre*: Hogyan állítható talpra a magyar mezőgazdaság a XXI. szd-ban? *Krizsán András*: A Falugondnoki Hálózatról; *Csatári Bálint dr.*: Kemény Bertalan és a falugondnokság – Mustármagból sarjadt küldetés; *Somodi István*: Szárszó örök modell; *Ángyán József*: A vidék lehetőségei; *ifj. Fekete Gyula*: Lakjuk be az országot! – Nincs szerep nélküli település!; *Lovász János dr.*: Faluépítés; *Horváth Gyula*: A Faluépítésről; *Levendél László*: Alulról felfelé (Összefogás a magyar falu egészségért); *Horváth János*: A korszerű családi gazdaság; Gazdálkodj okosan! Példaértékű magyar önfenntartó falu: Rozsály; Lezsák Sándorral, Lezsák Sándornéval és Anna lányukkal beszélget a családról *Mátyus Aliz*; *Dávid Gyula*: Az én huszadik századom – száz esztendő tíz pillanatképpen.

Balázs Géza – Blankó Miklós – Cservenka Judit (szerk.): Magyar táj, magyar ecsettel. Vallomások a nemzet tájról. *Lingua Materna 1*. MNYK-NT – Rákóczi Szövetség. Bp.2021. 264 old.

Balácsi József Attila – Kiss Gábor: Népies szólások, közmondások és életbölcességek enciklopédiája. Tinta Könyvkiadó. Bp. 2020. 468 old.

Barabás László: Ünnepeink népi színháza. Erdélyi játékos népszokások Karácsonytól Pünkösdig. Mentor Kiadó. Marosvásárhely 2017. 376 old.

Bata Tímea: Talpasház és bikla. Egy archaikus néprajzi világ nyomában. Válogatás a Néprajzi

Múzeum ormánsági fényképeiből. (1910–1935). *KépTár 3*. Néprajzi Múzeum, Bp. 2017. 128 old.

Bata Tímea: Műtermi fotózás Békés megyében (1872–1921) *KépTár 4*. Néprajzi Múzeum, Bp. 2018. 127 old.

Bathó Edit: A pendzsomtól a diszkóig. Táncélet a Jászságban a 18–21. században. Jászági füzetek 58. Jászberény 2020.

Bácsország. Vajdasági honismereti szemle. Főszerk.: *dr. Németh Ferenc*. Kiadja a Bácsország Vajdasági Honismereti Társaság. Szabadka 2020. 2. 126 old. – A tartalomról: *Németh Ferenc*: Trianon visszhangja A vajdaságban; *A. Sajti Enikő*: „Ahol egy szerb található, ott van Szerbia”; *Papp Árpád*: A zombori „Rousseau” bajai háromszögben rögzített megfigyelése és javaslatai 1919 májusában; *Balaha Zoltán*: A párizsi magyar békedelegáció enléke a Magyar Nemzeti Múzeumban; *Hornnyák Árpád*: Ahol nem érvényesültek a trianoni békeszerződés rendelkezései – a délszláv csapatok által megszállt területek kiürítése; *Fábián Borbála*: Bács-Bodrog vármege a Trianon utáni Magyarországon, 1.; *Vass Géza*: A szabadkai politikai élet Trianon után; *Tari László*: Sorsfordító évek Zentán Trianon árnyékában; *Schäffer Mihály*: Emlékezés három szomorú évről 1918 novemberétől 1921 novemberéig; *Németh Ferenc*: „Távozásra kényszerítettek minket...”; *Gerlovics Szilveszter*: Trianoni képeslapok; *Boda Zoltán*: Trianon centenáriumián; *Heverdle Péterné Köncse Kriszta*: Trianon tragédiájának feldolgozása zeneműveinkben; *Blahó Zoltán*: „Hiszek!” A Védő Ligák Szövetsége által 1920-ban meghirdetett ima és jelmondat pályázatáról; *Sarlós István*: Egy kihagyott bajai revíziós propaganda; Káich Katalin: A művelődési hagyományok és a színház megtartó erejéről; *Molnár Sándor Károly*: Egy kiutasított református lelkész; *Csúszó Dezső*: A Bajmoki út és a település keresztje, vallási szobrai és a kálvária megújulásai; *Valastyán Balázs*: Felmérések és felhasználási javaslatok 1941-ből a Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség iratainak tükrében; *Kálmán Pereg-rin*: A Titó-rendszer egyházellenessége; *Forró Lajos*: „Annyit szenvedtem, mint Jézus Krisztus a keresztfán” – A partizánmegtorlások egyházi áldozatai; *Szlávic Károly*: Az alföldi borvidék borai a millenniumi kiállításon; *Bencsik István*: Aszfalt helyett természetvédelem; *Sladić Todorov, Marjana – Szilágyi Mária*: A nagybecskereki vármegyeháza; *Raj Rozália – Nagy István*: Vidékünk ma is élő, legősibb kegyhelye: Doroszló – Szentkút.

- Bánszky Pál – Benedek György – Benedek Tibor Attila:** Tíringi album. „Észnek hódol az érc...” Kecskeméti Városszépítő Egyesület. Kecskemét, 2020. 180 old. és 200 fotó.
- Bárth János:** Jankováci levelek. Jobbágyvagyon és örökösödés a bácskai Jankovácon a XIX. szd. első felében. Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára. Kecskemét 2018. 264 old.
- Bárth János:** Paptartás a Kalocsai főegyház-megyében (1738–1849). *Folcloristica Historica I.* MTA-ELTE Lendület Történeti Folkloristicai Kutatócsoport. Bp. 2019- 352 old.
- Both Noémi Zsuzsanna:** A székely faluközösség nótáriusa. Imreh István élete és munkássága. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár 2021.
- Bódy Zsombor** (szerk.): Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után. Trianon-dokumentumok és tanulmányok. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet. Bp. 2018.
- Bruckner Éva:** Bruckner Győző – a szerves kémia nemzetközi híru tudós professzora. *Híres Emberek 9.* Szerk.: *Demeter László.* Tortona könyvkiadó. Barót 2017. 24 old.
- Csapó Zoltán–Laszip Gábor:** Újpesti sportkrónika I. A Dózsa SE születésétől az Újpesti Dózsa első aranykoráig (1950–1964). Aposztróf Kiadó. Bp. 2020.
- Csáky Károly:** Ipolyság múltja. Az egykori épületek, az épített örökség tükrében. Mozaikok a város történetéből. *Honti Kiskönyvtár V.* Pongrácz Lajos Társaság. Ipolyság 2020. 94 old.
- Cseke Gábor:** Sorsok könyve. Hargita Népe Kiadó. Csíkszereda 2016.
- Cseke Gábor:** Hadiösvények tegnap és ma. Hargita Népe Kiadó. Csíkszereda 2018.
- Csicsay Alajos:** Dunán innen, Csilizközben. Csiliznyárad Község Önkormányzata. 2019. 310 old.
- Czingel Szilvia:** Ünnepek és hétköznapok. Zsidó vallásnéprajz a Kárpát-medencében. Corvina Kiadó. Bp. 2018. 304 old.
- Czobor László:** Honti históriák. *Honti Kiskönyvtár IV.* Pongrácz Lajos Társaság. Ipolyság 2016.
- Dindi István:** Történetek Nagytétény múltjából. Évszázadok históriái az ókori Camponától a rendszerváltásig. Nagytétényi Polgári Kör. Bp. 2020. 374 old.
- Dorogi Ferenc Miklós:** Árpádföld területének története. *Kertvárosi Helytörténeti Füzetek 52.* Bp. 2020. 296 old.
- Ecsedi István dr.:** Karacs Ferenc térképmetező élete és művei (1770–1838). Reprint. Püspökladányi Tájékoztató és Közművelődési Központ, Könyvtár, Múzeum. Püspökladány 2019. 88 old.
- „El a hontalanságba...”** Szerk.: *Márk Attila – Pál János – dr. Gidó Csaba.* Az 1916-os román betörés az unitárius forrásokban. Hargita Népe Lapkiadó, Csíkszereda. 2020.
- Eörsi László:** A külpesti srácok – 1956. Wesley János Lelkészképző Főiskola. Bp. 2020. 433 old.
- Erdélyi Gyopár.** Az Erdélyi Kárpát-Egyesület folyóirata. Fel. szerk.: *Deák László.* Kolozsvár 2021. 1. 48 old. – A tartalomról: *dr. Kovács Lehel István:* A változás hullámhosszán; *Lázár Tibor:* EKE'91 Nagyvárad-Bihar; *Egri Ferenc:* A Ferencsei csontbarlang, avagy néha jobb lent, mint fent; *Vormair Emese – Balázs Katalin:* Fele se mese 4.: Kismanó kalandjai a föld gyomrában; *Dr. Rusz Ottília:* Nem hivatalos meteorológiai mérések, állomások; *János Csaba:* Zsigmond Enikő Kőváry László-díjas lett; *Kis Szilveszter:* „Tündérek” az éjszakában [molyleplék és fátyolkák képei]; *Miklós Melinda:* EKE Négyfalu; *Lózer Beáta:* EKE Szatmárnémeti; *Kenyeres Oszkár:* Hazajárás Erdélybe; *Deák László:* Az EKE Múzeum Értesítője; *Bélfenyéri Gábor:* Az erdélyi Gombász Baráti Kör; *Üő.:* Gombapárok, 5.; *dr. Bartók Attila:* A Délkeleti-Kárpátok legmagasabb csúcsainak botanikai értékei 1.; *Kovács Lehel István:* Rodostó, fejedelmeink nyomában; *Kocsis András:* Három nap Háromszéken 1. (Bölon, Nagyajta, Miklósvár, Ilyefalva, Árkos); *Jánosi Csaba:* A maroshévízi Bánffy-fürdő; *Kocsis András, Kis Zoltán Ernő, Szilágyi Eszter, Frink György, Dézsi Eleonóra:* EKE Marosvásárhely; *Kovács-Kendi Lehel:* EKE Székelyudvarhely; *Gáspár László Zsolt:* EKE Háromszék; *Dukrét Lajos:* Dénes István emléktúra; *Pál Gyöngyi:* EKR–Kolozsvár 1891; *Kinczel Ferenc:* EKE Gutin Osztály Nagybánya; *dr. Kovács Lehel István:* EKE Brassó; *Balázs Katalin:* EKE Gyergyó; *Mezei Elemér:* Sziklaszorostól hegycsúcsokig és vadvirágos rétekig – Vlád Pál túravezetőnk emlékére; *Péterffy Ágnes Katalin:* Csíkszéki EKE;

Lőrinczi István és Sáska Pál: A Házsongárdi temetőben nyugvó EKE-személyiségek: Hilibi dr. Haller Gusztáv.

Erdélyi Gyopár. Az Erdélyi Kárpát-Egyesület folyóirata. Fel. szerk.: *Deák László*. Kolozsvár 2021. 2. 48 old. – A tartalomról: *dr. Kovács Lehel István*: A természetjárók jelleme; *Veres Ágnes*: XVII. EKE-gyermeksíverseny; *Balázs Katalin*: Mérföldjáró csizmát adnak Szejkefürdőn; EKE-napi pályázat: Hamuban sült pogácsa a háztízakba; IX. EKE Art-fotóbiennálé; *Egri Ferenc*: A Bakkháttól a Tatarhegyig a még nem létező, de tervbe vett kék kereszt útvonalon; *Bicsok Zoltán*: Nemesek nyomában 1. – Az almakeréki Apafi-Bethlen-kastély; *Jánosi Csaba*: A szentkeresztbányai Dobogófürdő; *Vormair Emese* és *Balázs Katalin*: Fele se mese 5.: Harmat és Gyöngy; *Kinczel Ferenc*: EKE Gutin Osztály Nagybánya; *Kenyeres Oszkár*: Hazajárás Erdélybe – Évzáró túrák Királyföldtől Bukovináig (Szuhárd, Kudzsiri-havasok, Székely Mezőség); *dr. Ruzs Ottilia*: A 2020-as év meteorológiai jellemzői Erdélyben; *dr. Bartók Attila*: A Délkeleti-Kárpátok legmagasabb csúcsainak botanikai értékei, 2.; *Pénzes Janka*: Dalok szárnyán, avagy hogyan kommunikálnak a madarak?; *Molnár Zoltán*: Új ablak nyílik a csillagos ég felé; *Jáni Rozália*: Mit üzen a hóvirág?; *Kocsis András*: Három nap Háromszéken, 2.; *Veres Ágnes*: Hangay Oktáv Csáládi Síverseny II.; *Pál Gyöngyi*: EKE-Kolozsvár 1891; *Lózer Beáta*: EKE Szatmárnémeti; *Frink György*, *Pánczél Tibor*, *Ősz István Béla*, *Kocsis András*, *Szilágyi Eszter*: EKE Marosvásárhely; *Gáspár László Zsolt*: EKE Háromszék; *Lázár Tibor*: EKE '91 Nagyvárad-Bihar; *Balázs Katalin*: EKE Gyergyó; *Péterffy Ágnes Katalin*: Csíkszéki EKE; *Miklós Melinda*: EKE Négyfalu; *dr. Kovács Lehel István*: EKE Brassó; *Kovács Kendi Lehel*: EKE Székelyudvarhely.

Édes anyanyelvünk. Fel szerk.: *Grétsy László*. Kiadja az Anyanyelvapolók Szövetsége. XLI. 2019. 5. 24 old. – A tartalomról: *Tőkés László*: A hitében és nyelvében élő erős nemzet nem ismer megalkuvást; *Balogh Judit*: A mondatfajta és a beszélői szándék; *Balázs Géza*: Szimmetria és nyelv; *Büky László*: Törpe Tin és a meszelés; *Sz. Györfly Sarolta*: Kicsillagom, szívem, Szilvikém; *Kemény Gábor*: Illyés Gyula: Újévi ablak; *Horváth László*: Rangidős; *Elek Lenke*: Kóstoló a gasztronyelvből; *Kemény Gábor*: Új szavakat tanulok; Nyelvi nyársak között – Farkas Árpád erdélyi költőt kérdezi *Birtalan Andrea*; „Az anyanyelv nem csereszabatos” – Demeter Szilárdot kérdezi *Balázs Géza*; *Grétsy László*: A százeves Láng Miklós köszöntése; *Blankó Miklós*: „A leg-

szentebb játék” rimmel, vagy rímtelenül; *Csernyák Hajnalka*: A mentális lexikon működése jelyelvhasználók körében; *Schirm Anita*: Hát mit ki nem fejezhet egy hát?!; *Blankó Miklós*: Hatvan kérdés Balázs Gézához.

Édes anyanyelvünk. Fel szerk.: *Grétsy László*. Kiadja az Anyanyelvapolók Szövetsége. XLII. 2020. 2. 28 old. – A tartalomról: *Balázs Géza*: „A költészet az emberiség anyanyelve” (1) A 2021. évi magyar nyelv hete témája: A költészet nyelve; *Balázs Géza*: Bölcsődalok; *Horváth László*: Oltakozik; *Kemény Gábor*: Szép magyar novella – Kosztolányi Dezső: Sakk-matt; *Büky László*: Buborék; *Wendl Dávid*: Szomorú az idő, nem akar változni; *Grétsy László*: A magyar nyelv nagyszótára, mint hungarikum; *Blankó Miklós*: Régi-új frazémák; *Zimányi Árpád*: A közoktatási intézmények mai névformái; *Elek Lenke*: Szinkronban az eredetivel; Tevékeny élet Somlóországban a vörösiszap árnyékában – M. Mester Katalin devecseri tanítót, író-szociográfust kérdezi *Balázs Géza*; „A székelyeknek kellett Attila és kell ma is” – Száraz Miklós Györgyöt kérdezi *Birtalan Andrea*; Széphalom: Kárpát-medencei zarándokhely – Nyíri Pétert, a Magyar Nyelv Múzeumának igazgatóját kérdezi *Balázs Géza*; *H. Varga Márta*: Ingyen, vagy ingyenesen utazhatnak a 65 év felettiek?; *Kemény Gábor*: Tápos magyarok?; *Zsíros Katalin*: Felsőpárt – Alsópárt nyelvjárásról [Szentesen]; *H. Varga Márta*: *Plató* szakaszban van a koronavírus; *Kulcsár István*: Magyar kullancsok, szövetkezzetek!; *Szabó László István*: A digitális korszak hatása a felnövekvő ifjúságra.

Édes anyanyelvünk. Fel szerk.: *Grétsy László*. Kiadja az Anyanyelvapolók Szövetsége. XLIII. 2021. 1. 28 old. – A tartalomról: *Heltainé Nagy Erzsébet*: Búcsú Szatmári Istvántól; *Balogh Judit*: A felszólító mód árnyalatai; *Balázs Géza*: Öröklött struktúráink (2); *Horváth László*: Sakk-anakronizmusok; *Kemény Gábor*: Szép magyar vers: Weöres Sándor: A jövődő költészet; *Blankó Miklós*: Nyelvtanóra – nem csak hetente egyszer; „Hosszú távon csak az egység óvja meg a kisebbséget” – Dupka Györgyöt (Kárpátalja) kérdezi *Balázs Géza*; Szülőföldünk: fél évszázad, „a rádió” – Cservenka Judit újságíró, a MNYKNT alelnökét kérdezi *Balázs Géza*; Iancu Laurát kérdezi *Birtalan Andrea*; *Elek Lenke*: Minek nevezzetek?; *Kemény Gábor*: Erőre kapott a szóképzés; *Dóra Zoltán*: Furcsa jelentésváltozások; *Huszát Anna*: Beszédünk sokszínűsége a mesekarakterek megjelenítése; *Kótis Nikolett*: Internetes hírek: csak sok legyen és gyors;

Finnugor Világ. A Reguly Társaság Értesítője. Szerk: *Csúcs Sándor, Falk Nóra, Molnár Zoltán.* Kiadja a Reguly Társaság. Solymár 2017. 1. 60. – A tartalomból: *Tamás Ildikó:* Lapp csoportoktól a számi nemzetig; *G. Bognár Edit:* Nyelv vagy nyelvek? A számi nyelv(ek) számáról; *Tillinger Gábor:* A számi idiómák és a dialektometria; *Domokos Johanna:* Számi partikulák, igeidők és visszaható névmások fordíthatóságáról; *Zaicz Gábor:* „Adja az Isten, hogy a finnugrisztika továbbra is megmaradjon”; *Bíró Bernadett:* Finnugor Szeminárium Szegeден.

Finnugor Világ. A Reguly Társaság Értesítője. Szerk: *Csúcs Sándor, Falk Nóra, Molnár Zoltán.* Kiadja a Reguly Társaság. Solymár 2017. 4. 44. – A tartalomból: *Fedoszejeva-Jefimiscs, Nagyvezsda:* Finnugorok Ukrajnában; *Naumcsik, Dimitrij:* Az ősök hívását érzi Leonyid Lar az Andrejevskojé tónál.

Finnugor Világ. A Reguly Társaság Értesítője. Szerk: *Csúcs Sándor, Falk Nóra, Molnár Zoltán.* Kiadja a Reguly Társaság. Solymár 2018. 1. 48. – A tartalomból: *Kövesdi Lilla Dóra:* Észtt tárgyak a Néprajzi Múzeum Európa-gyűjteményében; *Dyekiss Virág:* Az Észtt Nemzeti Múzeum; *Nagy Judit Barbara.* Kereskedelmi és civil kezdeményezések a kisebbségi anyanyelvhasználatért; *Csúcs Sándor:* Finnugor szeminárium; *Kubinyi Kata:* Suomi 100; *Szabó Ditta:* Nyári egyetem Udmurtiában; *Csúcs Sándor:* Alkalmazott nyelv-

vészeti kutatások a kisebbségi finnugor nyelvek szolgálatában.

Finnugor Világ. A Reguly Társaság Értesítője. Szerk: *Csúcs Sándor, Falk Nóra, Molnár Zoltán.* Kiadja a Reguly Társaság. Solymár 2018. 2. 48. – A tartalomból: *Csepregi Márta:* 28 év a magyar–észtt kapcsolatok szolgálatában; *Bereczki András:* Az észtt szak történetéről; *Pap Kinga Marjatta:* Zene–közösség–identitás; *Nagy Katalin:* Virtuális séta profán és szakrális tereken és időkben – a 70 éves Jeremej Ajpin hanti író tiszteletére; *Csúcs Sándor:* Észtország 100; *Benedek Nóra:* Előadássorozat Észtországról az ELTE Finnugor Tanszékén; *Salánki Zsuzsanna:* Beszámoló a Finnugor Népek Világkongresszusa Konzultatív Bizottságának üléséről; *Timár Bogáta:* Észtországi vendégek; *Zaicz Gábor:* A honfoglalók származása genetikai és nyelvészeti adatok alapján.

Finnugor Világ. A Reguly Társaság Értesítője. Szerk: *Csúcs Sándor, Falk Nóra, Molnár Zoltán.* Kiadja a Reguly Társaság. Solymár 2019. 1. 48 old. – A tartalomból: *Csúcs Sándor:* Reguly Antal pályakezdése; *Tamás Ildikó:* A finnugor nyelvrokonság megítélése a XIX. szd-i magyar sajtóban; *Timár Bogáta:* „Ha nagy leszek, sámán leszek” – A rendhagyó magyarórák tanulságai; *Csúcs Sándor:* Finnugor szeminárium.

Összeállította: *Halász Péter*

Megrendelőlap

Megrendelem a Honismeret című folyóiratot példányban.
Az előfizetői csekket az alábbi címre kérem:

Név: irányítószám:

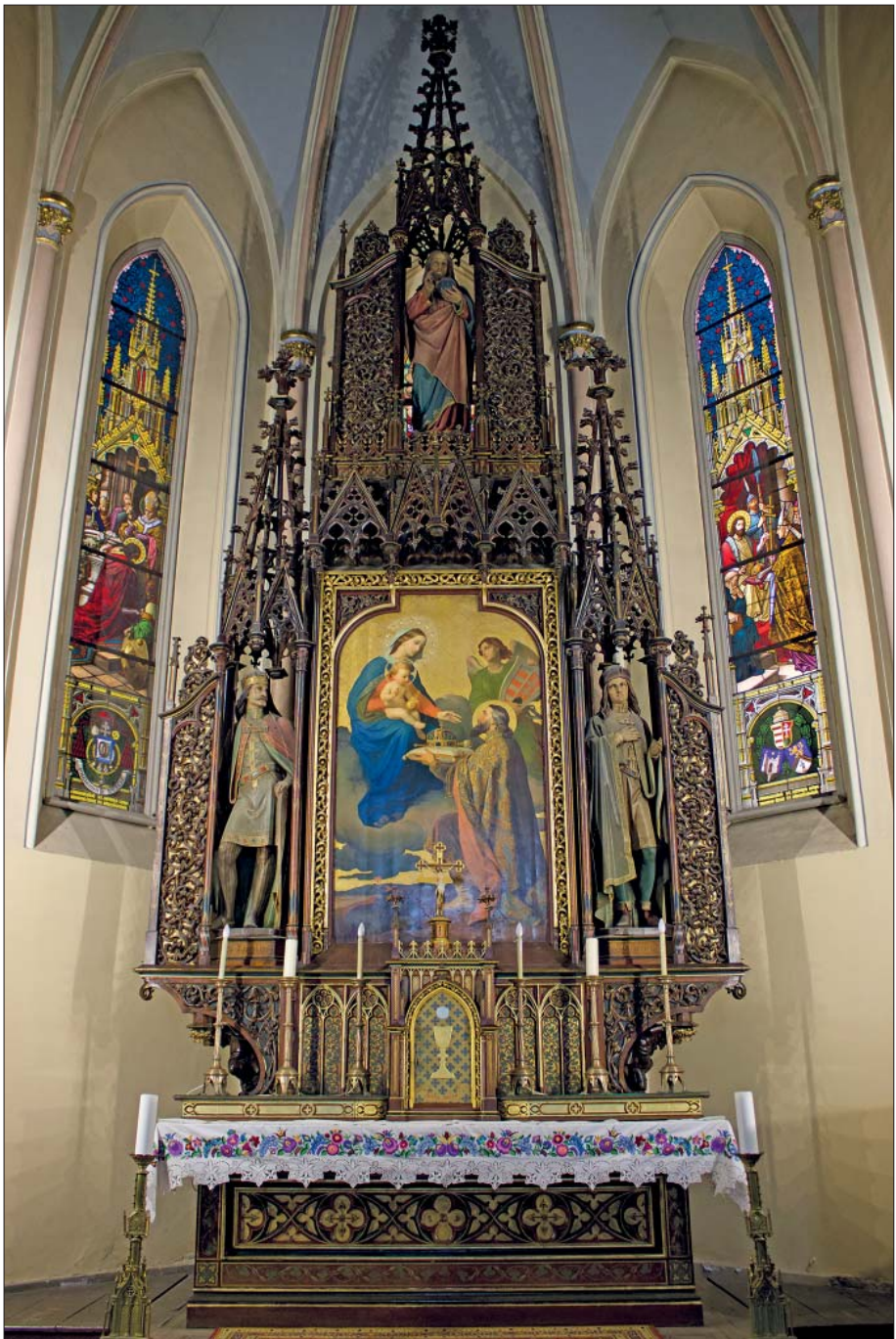
Cím:

Az előfizetés díja egy évre : 3900,-Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismeret Szövetség címére visszaküldeni:
1370 Budapest, Pf. 364. Tel.:327-77-61

Dátum:

aláírás

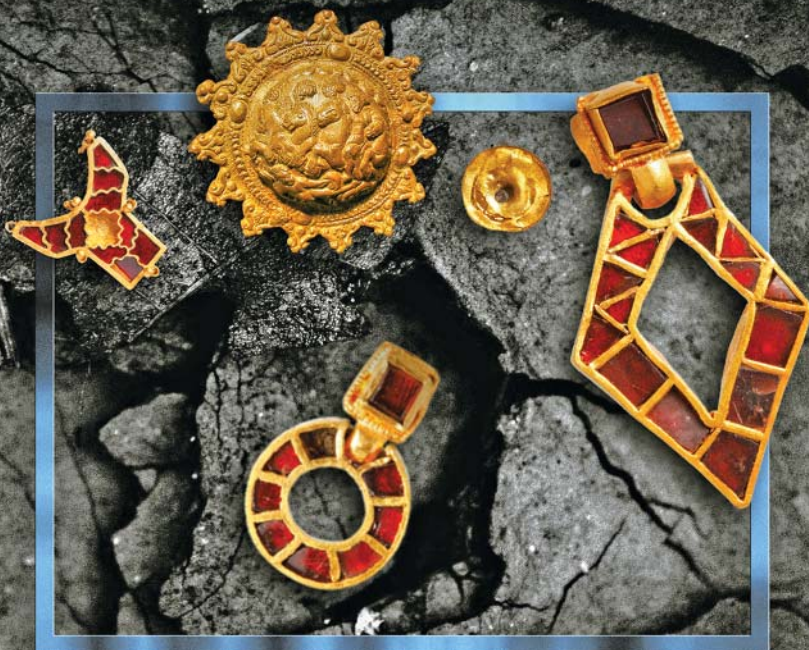

*A kalocsai Szent István király-templom főoltárképe, Szent István király országfelajánlása, Franz Joseph Dobyaschofsky műve, 1860
(Kákonyi István felvétele, Mészáros István cikkéhez)*

800 Ft

KINCSET ÉRŐ KÖZÖSSÉG

2022. március 17. –
2022. szeptember 4.

A Magyar Nemzeti Múzeum
Közösségi Régészeti
Programjának eredményei
időszaki kiállítás

